

**Masarykova univerzita
Filozofická fakulta**

Seminář dějin umění

Šárka Svobodová

**Architekt Ferdinand Hrach
a jeho činnost v Brně**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.

2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
na základě uvedených pramenů a literatury.

Ráda bych poděkovala prof. PhDr. Jiřímu Kroupovi, CSc. za vedení mé diplomové práce a za cenné rady a připomínky, které mi během mé práce poskytl. PhDr. Dagmar Černouškové za mnohé užitečné informace, PhDr. Pavlu Borskému, CSc. za jeden zásadní objev a všem pracovníkům archivů, knihoven a dalších institucí za projevenou ochotu.

OBSAH

ÚVOD – Kritika pramenů a literatury.....	5
ŽIVOTOPISNÉ ÚDAJE.....	9
ARCHITEKTONICKÁ TVORBA	
Rané brněnské projekty.....	13
Budovy Německé vysoké školy technické.....	20
Veřejné zakázky.....	30
Zemský dům II.....	34
„Heimat“.....	39
Sakrální projekty.....	46
Pozdní brněnské návrhy a realizace.....	50
URBANISTICKÉ KONCEPCE.....	55
PAMÁTKOVÁ PÉČE.....	66
SPOLKOVÉ AKTIVITY.....	76
ZÁVĚR.....	81
Použité prameny a literatura.....	84
Seznam obrazových příloh.....	91

ÚVOD – Kritika pramenů a literatury

Brněnská architektura posledních dvou desetiletí 19. století je v odborné literatuře charakterizována protichůdnými tendencemi v architektonickém výrazu. Podle slov P. Zatloukala dochází v této době k obohacení architektury „...o nové polohy, i vzájemnou kombinací“, současně se na druhé straně vyhrocuje „...do zřetelně krizových podob, které jsou jen specifickým odrazem vypjaté krize společnosti.“¹ Za neméně důležitý aspekt *pozdního historismu* považuje nejen jeho spojení s minulostí, ale také jeho „...mnohvrstevné a hluboké vazby i k architektuře 20. století.“² Na příkladu Německé průmyslové školy poukazuje na „...spojitost mezi představiteli epilogu *historismu* a *nastupující secese*“ také J. Sedlák.³ Stejně tak se této problematice věnuje v několika svých pracích J. Vybíral, který na tuto kontinuitu upozorňuje i v souvislosti s tvorbou tzv. „*druhého proudu*“, tedy architektů z okruhu brněnské Německé techniky.⁴

Jedním z nich je i Ferdinand Hrach, který do Brna přišel z Vídně roku 1893 a zůstal zde až do konce druhé světové války. Přestože počátek jeho tvorby spadá do zmíněné éry *pozdního historismu*, architektonicky činný byl až do dvacátých let 20. století. Jeho příklad se tak může stát ukázkou proměny historizujících architektonických forem směrem k modernímu výrazu.

Základním pramenem ke studiu architektonické tvorby i jiných veřejných aktivit F. Hracha je jeho osobní spis z fondu Německé techniky, který je uložený v Moravském zemském archivu.⁵ Kromě listin úředního charakteru z let 1900-1922 se zde také nachází jeho stručný životopis, seznam architektonických realizací, teoretických prací, odborných posudků a členství v komisích veřejných soutěží.

¹ Pavel Zatloukal, *Historismus. Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 1986, s. 50.

² Tamtéž, s. 7.

³ Jan Sedlák, *Brno secesní. Deset kapitol o architektuře a umění kolem roku 1900*. Brno 2004, s. 25.

⁴ Jindřich Vybíral, *Jiný dům: studie o rakouské a německé architektuře na Moravě a ve Slezsku v letech 1890 – 1939*. (Dizertace. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity). Brno 1998. – Týž, Z „druhého“ proudu brněnské kultury – Heinrich Fanta a další, *Bulletin Moravské galerie v Brně* 49. Brno 1993, s. 100-103.

⁵ Moravský zemský archiv (dále MZA), fond B 34, Německá technika Brno, kart. 579, f. 1-583.

Dokumentace k jeho jednotlivým stavbám je většinou dobře dochována. Plány se nacházejí v Moravském zemském archivu, Archivu města Brna i Národním památkovém ústavu, Brno. Několik komentářů F. Hracha k jednotlivým stavbám bylo vydáno tiskem, stejně jako některé z jeho přednášek.

Veškeré archivní materiály k činnosti F. Hracha jako konzervátora vídeňské *Centrální komise pro zkoumání a uchování uměleckých a historických památek* jsou uloženy v Národním archivu ČR ve fondu vídeňského Památkového úřadu.⁶ K dispozici jsou také opisy těchto archiválií, pořízené roku 1926 V. Dufkou, uložené v archivu NPÚ v Brně.⁷

Vzhledem k tomu, že F. Hrach zemřel v Rakousku a okolnosti jeho odchodu z Brna nejsou známy, nedochovala se žádná jeho osobní pozůstalost. Velmi cenné informace nejen odborné, ale i osobní povahy, poskytuje ovšem jeho rodinné album uložené v Archivu města Brna.⁸ Kromě osobních fotografií obsahuje album i výstřižkovou dokumentaci z vídeňského a brněnského tisku z let 1890 – 1911.

V odborné literatuře dosud nebyla osobnost F. Hracha, jeho architektonická tvorba, případně jeho jiné veřejné aktivity podrobeny systematickému zpracování a je pouze krátce zmiňován. Ve starší literatuře je pod vlivem národnostních předsudků označován jako „...suchý teoretik, který se (...) vyžíval více ve formalistním vyučování než v architektonickém tvoření v teorii podléhající nacionálnímu romantismu ...“.⁹ V novějších publikacích se umělecko-historické studie zaměřily v případě německých architektů spíše na tvorbu osobností z prostředí brněnské Německé průmyslové školy, tzv. Wagnerových žáků,¹⁰ případně na mladší generaci absolventů Německé vysoké školy technické.¹¹

Architektonickými realizacemi F. Hracha se ve svých pracích o brněnském historismu zabýval P. Zatloukal.¹² Zejména ve své poslední publikaci věnoval F.

⁶ Národní archiv České republiky (dále NACR), fond PÚ/R, Památkový úřad Vídeň, kart. 5 a 115.

⁷ Archiv Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně (dále archiv NPÚ), Stará spisovna.

⁸ Archiv města Brna (dále AMB), fond U 5, Sběrka fotografií, krab. XXV, inv. č. 160, nefoliováno.

⁹ Cecílie Hálová – Jahodová, *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*. Brno 1975, s. 137.

¹⁰ J. Vybíral, *Mladí mistři. Architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2002.

¹¹ Viz pozn. 4. - Petr Pelčák (ed.), *Brněnští židovští architekti*. Brno 2000.

¹² P. Zatloukal, *Brněnská okružní třída*. Brno 1997. – Týž, *Příběhy z dlouhého století. Architektura z let 1750-1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 2002.

Hrachovi drobný medailon a jeho brněnským projektům tři katalogová hesla.¹³ Dosud největší pozornost byla soustředěna k jeho sakrálním návrhům v textech A. Filipa a J. Kubičkové.¹⁴ Krátce jej ve svých publikacích zmiňují také J. Sedlák¹⁵ a R. Koryčánek.¹⁶

Cílem předložené monografické práce bylo tedy shromáždit na základě pramenů a literatury všechny dostupné informace o životních osudech F. Hracha, jeho architektonické tvorbě a dalších veřejných aktivitách, získané údaje podrobit umělecko – historické kritice a vytvořit ucelený soubor, který dává představu o jeho tvorbě a osobnosti.

Vzhledem k objemu získaného materiálu bylo nutné téma práce vymežit na nejdůležitější fázi profesní dráhy F. Hracha, tedy na jeho působení ve městě Brně v letech 1893 – 1945. Jeho raná vídeňská tvorba nebyla předmětem zájmu autorky a není tedy ani uvedena do souvislostí s jeho následujícími návrhy a realizacemi. Stejně tak i projekty pro jiná moravská města byly zmíněny pouze okrajově a v budoucnu si vyžádají podrobnější zpracování.

Naopak s ohledem na široké odborné aktivity F. Hracha nebylo možné omezit se pouze na architektonickou tvorbu, ale samostatná kapitola byla věnována také jeho koncepcím urbanistickým, působení v oblasti památkové ochrany a spolkové činnosti. Přesto architektonické projekty a realizace a jejich zhodnocení tvoří stěžejní část diplomové práce. Jednotlivé stavby nejsou řazeny přísně chronologicky, i když určitá časová posloupnost je dodržena, ale spíše do tematických celků, díky kterým jsou lépe patrné některé vzájemné souvislosti.

Díky zvýšené pozornosti, která je v odborné literatuře v poslední době věnována umění historismu a tzv. *fin de siècle* nepovažovala autorka za nezbytné vkládat do své práce samostatnou kapitolu o architektonickém vývoji a produkci tohoto období.¹⁷

¹³ Týž, *Brněnská architektura 1815-1915. Průvodce*. Brno 2006.

¹⁴ Aleš Filip, *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Brno 2004. – Týž – Jana Kubičková, Dva filiální kostely komárovské farnosti. Konfesně národnostní příběh z brněnského fin de siècle, *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna XVIII*. Brno 2005, s. 277-299.

¹⁵ J. Sedlák (cit. v pozn. 2).

¹⁶ Rostislav Koryčánek, *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*. Brno 2003.

¹⁷ Viz pozn. 1,3 a 12.

Stejně tak není součástí ani podrobnější rozbor národnostní situace na přelomu 19. a 20. století, neboť i tomuto tématu bylo věnováno již několik publikací.¹⁸

¹⁸ Zejména práce Jiřího Malíře, Jiřího Pernese, Jiřího Kořalky a dalších.

ŽIVOTOPISNÉ ÚDAJE

Ferdinand Hrach se narodil 2. ledna 1862 ve Vídni v rodině truhlářského mistra.¹⁹

Po absolvování *Vysoké školy technické ve Vídni (Technische Hochschule)* u Karla Königa a Wilhelma Rittera von Doderera (1880-1885) pokračoval ve studiích na *Akademii výtvarných umění ve Vídni (Wiener Akademie der bildender Künste)* se zaměřením na středověké umění u Friedricha von Schmidta (1885-1887). V letech 1887 – 1893 působil na vídeňské technice jako asistent na katedře pozemního stavitelství a architektury (*Der Lehrkanzel für Hochbau und Architektur*). Roku 1890 zde získal akademickou hodnost a titul diplomovaného architekta.²⁰

V letech 1885 až 1893 absolvoval praxi v ateliéru architektů Karla Mayredera (1856-1935)²¹ a Wilhelma R. v. Doderera (1825-1900), u kterého působil jako asistent již na vídeňské Technice. V roce 1888 začal pracovat jako volně tvořící architekt.²²

Od roku 1893 byl mimořádným profesorem na Německé vysoké škole technické v Brně (*Deutsche technische Hochschule in Brünn*) s učebním závazkem : stavební konstrukce, stavební hygiena, teorie systému budov, encyklopedie pozemního stavitelství (*Baukonstruktionslehre, Bauhygiene, Gebäudelehre, Encyklopädie des Hochbaues*) a později také stavební ekonomika, nauka o stavebních zákonech, urbanismus a architektonické tvarosloví (*Bauökonomik, Baugesetzkunde, Städtebau und Architektonische Formenlehre*).²³

¹⁹ MZA, B 34, kart. 579, f. 58. - *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. II. Band. Wien 1959, s. 436. Jeho otec zemřel pravděpodobně mezi léty 1880-1881. Dále je ve studijních záznamech veden jeho poručník Florian Wolf a matka Anna Hrachová.

²⁰ Habilitoval se dvousvazkovou prací na téma „*Architektonische Formlehre für Ingenieure*“.

²¹ Architekt Mayreder založil na vídeňské Technice ve studijním roce 1899/1900 obor urbanismus (*Städtebau*). Spolu se svým bratrem Juliem se účastnili mnoha urbanistických a regulačních soutěží.

²² Emil Leo, Zum 70. Geburtstag des Architekten, o. ö. Prof. Dr. techn. Ferdinand Hrach, *Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Ingenieure in der Tschechoslovakischen Republik XXI (XI)*. Brünn 1932, s. 1-2.

²³ Podle dopisu Alfreda Strniště mu bylo nabídnuto místo v rakouském Grazu, které odmítl a zůstal v Brně, viz MZA, B 34, kart. 579, f. 121.

Mezi léty 1896 – 1932 byl řádným profesorem brněnské techniky. V letech 1898 – 1900 děkanem stavební fakulty (*Bauingenieurenschule*) a roku 1922 – 1924 děkanem oboru pozemního stavitelství a architektury (*Abteilung für Hochbau und Architektur*).²⁴ Dvakrát byl jmenován rektorem německé techniky, a to v letech 1901-1902 a 1908-1909. Od roku 1907 působil jako předseda zkušební komise II. státní zkoušky stavební fakulty (od roku 1918 oddělení architektury). Roku 1918 získal na této škole akademický titul doktora technických věd a roku 1926 byl jmenován mimořádným členem Svobodné německé akademie urbanismu v Berlíně (*Freien deutschen Akademie des Stadtebaues*). Penzionován byl v únoru roku 1932, přesto dál na brněnské Německé technice přednášel do roku 1935 a předsedal státní zkušební komisi až do roku 1938.²⁵

V době svého působení ve Vídni podnikl F. Hrach studijní cesty na území naší dnešní republiky, Rakouska a Německa, ze kterých se dochovala fotografická dokumentace.²⁶ Jako profesoru brněnské Techniky mu byly poskytnuty subvence také na studijní cesty do Severního Německa, Belgie, Holandska a Anglie (1903) a do Itálie a na Sicílii (1907).²⁷

Roku 1899 byl za své dobročinné zásluhy oceněn řádem sv. Jiří,²⁸ roku 1911 řádem Železné koruny III. stupně.²⁹

Mezi léty 1893 až 1918 působil na Moravě jako konzervátor Centrální komise pro zkoumání a uchování uměleckých a historických památek ve Vídni (*K.k. Central-Comission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*). Současně byl od roku 1911 až 1918 členem její Památkové rady (*Denkmalrate der Zentralkommision für Denkmalpflege*).³⁰

²⁴ Samostatné oddělení pozemního stavitelství a architektury vzniklo na Německé technice v Brně roku 1912 a jeho založení je připisováno Ferdinandu Hrachovi, viz E. Leo, (cit. v pozn. 22), s. 1. - MZA, B 34, kart. 579, f. 121.

²⁵ MZA, fond G 212, Osobní a penzijní spisy, inv. č. 12594. - MZA, B 34, kart. 579, f. 215.

²⁶ Archiv Moravské galerie (dále archiv MG), Uměleckoprůmyslové muzeum, Sběrka předloh, příruční č. 87/01, 88/01, 89/01, 92/1, 94/1. Fotografie jsou signované a datované v rozmezí let 1884-1886.

²⁷ MZA, B 34, kart. 579, f. 549 a 556. I z těchto cest je dochována obrazová dokumentace uložená v archivu MG, viz pozn. 26.

²⁸ Za vídeňský projekt Centrální stanice vídeňského dobrovolného záchranného spolku (*Zentralstation der Wiener Freiwilligen Rettungsgesellschaft*) z let 1896-1897.

²⁹ Řád byl F. Hrachovi udělen 1. 8. 1911 za projekty pro Německou vysokou školu technickou v Brně.

³⁰ Podrobněji viz níže.

V letech 1901 až 1908 vykonával funkci uměleckého znalce Výboru stavebních a urbanistických úprav při Městské radě v Brně a byl členem mnoha urbanistických regulačních komisí města Brna.³¹ Od roku 1916 působil jako stálý konzultant a znalec Zemského soudu a Zemské rady v Brně.

Z další Hrachovy veřejné činnosti je třeba zmínit jeho podíl při založení brněnské odbočky Spolku úřednických čtvrtí (*Brünner Beamtenheim*) roku 1898 a také spoluzaložení Německého spolku inženýrů na Moravě (*Deutsche Ingenieurvereine in Mähren*), jehož předsedou byl v letech 1907-1909. Mezi léty 1907 – 1918 vykonával také činnost redaktora spolkového časopisu „*Mitteilungen des Deutschen Ingenieurvereines in Mähren*“. Po vnitřní reorganizaci spolku byl F. Hrach v letech 1924-1925 jmenován předsedou Hlavního spolku německých inženýrů v Československé republice (*Hauptverein Deutscher Ingenieure in der Tsechoslowakischen Republik*).

Od roku 1926 byl členem nacionálního spolku „*Bund deutscher Technik*“.³²

K veřejným aktivitám Ferdinanda Hracha se řadí i jeho členství v Moravském průmyslovém spolku (*Mährische Gewerbeverein*), v jehož správní radě působil od roku 1898,³³ a v Moravském muzejním spolku (*Mährischen Museumgesellschaft*), ve kterém je veden jako člen od roku 1902. Mimo to byl kurátorem (před rokem 1901) a korespondentem Moravského zemského muzea v Brně (od roku 1915).³⁴ Od roku 1923 je doloženo také jeho členství v kuratoriu Uměleckoprůmyslového muzea v Brně.

Z informací o jeho soukromém životě prameny uvádějí, že do Brna přišel i se svojí matkou, žili odděleně v pronajatých bytech na ulici Gorkého 8 (*Falkensteinergasse*) a Veveří 27 (*Eichorngasse*). Od roku 1898 jsou Ferdinand Hrach i jeho matka uvedeni pod adresou Třída kapitána Jaroše 12 (*Schmerlingstrasse*) v domě, jehož vlastníkem byl jeho budoucí příbuzný, tesařský mistr Carl Schipka.

³¹ Podrobněji viz níže.

³² Ke spolkovým aktivitám F. Hracha viz níže.

³³ *Adress-Buch von Brünn und der Vororte*. Brünn 1898, s. 57.

³⁴ *Mährisch-Schlesischer Correspondent. Illustriertes Morgenblatt*, 31.10., Brünn 1901, s. 2.

Dne 3.7. 1897 se na Starém Brně oženil s Žofií Šípkovou (Schipka).³⁵ R. 1899 koupil stavební parcelu od Julia a Emila Braunerových na Hlinkách 106, kde si následně postavil vlastní dům. Dne 1.3.1913 se manželům Hrachovým narodila dcera Alžběta Žofie, která byla mimořádnou žákyní Německé techniky v Brně a současně studentkou akademického malíře A. Strniště.³⁶ Po prodeji vily na Hlinkách se rodina přestěhovala na Obilný trh 10 (*Getriedemarkt*).³⁷

V roce 1939 se manželé Hrachovi přihlásili k německé národnosti. V té době byl F. Hrach také členem NSDAP, Svazu Němců východu (*Bund Deutscher Osten*) a Německé kulturní jednoty (*Deutscher Kulturverband*).³⁸

V místě brněnského bydliště je F. Hrach evidován ještě roku 1944.³⁹ Z Brna odešel pravděpodobně po druhé světové válce. V indexu odsunutých osob jeho jméno uvedeno není.⁴⁰ Zemřel 29. dubna 1946 v dolnorakouském městečku Kleinzell.⁴¹

³⁵ AMB, fond B1/39, Kartotéka domovského práva, krab. 130.

³⁶ Tamtéž. - MZA, B 34, kart. 579, f. 184-185.

³⁷ *Adreßbuch von Groß – Brünn*. Brünn 1923. Jako majitelka je vedená jeho manželka Sofie Hrachová.

³⁸ AMB, fond A 1/53, Německý národnostní katastr, inv. č. 3133-3134.

³⁹ *Deutsche technische Hochschule zu Brünn. Personal und Vorlesungsverzeichnis für das Studienjahr 1944/45*. Brünn 1944, s. 27.

⁴⁰ AMB, fond B 1/11, Referát stavovský, matriční a vojenský (XIV.), oddělení pro odsun Němců, krab. 5.

⁴¹ *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. II.Band. Wien 1959, s. 436.

ARCHITEKTONICKÁ TVORBA

Rané brněnské projekty:

První realizací Ferdinanda Hracha v Brně byl nájemní dům na Jaselské ulici 15 (*Augustinergasse*). Podle údajů z pozemkové knihy se 25. května 1894 vlastníky stavební parcely stali Alfred a Octavia Fischelovi. Roku 1897 na ní byla dokončena obytná budova.⁴² Stejně datum realizace, tedy 1896-97, je uvedeno i ve fondu Německé techniky.⁴³ Bližší dokumentace k objektu bohužel dochována není. Archiv města Brna disponuje údaji o starší zástavbě na této parcele a jejich výkupu pro demoliční účely.⁴⁴ Pouze půdorys sklepů a půdy mají ve svém archivu Brněnské vodárny a kanalizace.⁴⁵ O stavbě se zmiňuje J. Němec v jednom ze svých stavebněhistorických průzkumů, který neuvádí bližší informace k její realizaci a řádově ji datuje k roku 1900.⁴⁶

Dr. Alfred Fischel (1853 – 1926) patřil k významným osobnostem brněnského veřejného života. Působil na Moravě a ve Slezsku jako advokát, a byl také spisovatel a poslanec Moravského zemského sněmu.⁴⁷ Kromě toho byl členem kuratoria Uměleckoprůmyslového muzea, ve Františkově muzeu zastával funkci kurátora výtvarného umění a historického oddělení a od roku 1913 byl jmenován po prof. A. Rzehakovi na post prezidenta kuratoria. Od roku 1919 byl také předsedou Muzejního spolku. Na jeho popud se roku 1909 ustavilo Sdružení německých výtvarných umělců Moravy a Slezska (*Vereinigung der deutschen bildenden Künstler von Mähren und Schlesien*).

Třípatrový nájemní dům má třítraktovou dispozici s přiřčeným traktem do dvora. Díky úředním údajům o sčítání lidu z roku 1910 je možné zjistit rozvržení domu do jednotlivých bytů, případně údaje o jeho obyvatelích.⁴⁸ Celkem bylo v domě užíváno pět bytů. Snížené přízemí obýval domovník v bytě o dvou místnostech - obytném pokoji

⁴² Katastrální úřad pro Jihomoravský kraj, Katastrální pracoviště Brno – venkov, archiv Pozemkové knihy (dále KN - archiv Pozemkové knihy), knihovní vložka č. 376.

⁴³ MZA, B 34, kart. 579, f. 60.

⁴⁴ AMB, fond U9, Sběrka map a plánů, krab. 26, sign. 4b. - A 1/33, Spisovna města Brna, krab. 505.

⁴⁵ Archiv Brněnských vodáren a kanalizací (dále archiv BVK), Technická dokumentace, Jánská 15.

⁴⁶ Josef Němec, *MPR - Blok 85. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 1988, nestránkováno.

⁴⁷ MZA, fond G 578, Písemná pozůstalost – Fischel Alfred, JUDr. (1907-1918).

⁴⁸ AMB, fond A 1/3, Sběrka rukopisů a úředních knih. Sčítání lidu roku 1910, rkp. č. 3048.

s kuchyní, které měly dvě okna orientovaná do ulice. Zvýšené přízemí a první patro využívali majitelé částečně jako soukromé prostory a částečně k provozu advokátní praxe Dr. Fischela. Byt obývalo celkem 8 osob, pětičlenná rodina Fischelových, kuchařka a dvě služebné. K dispozici měli celkem 6 pokojů, 4 kabinety, jeden předpokoj, kuchyň, pokoj pro služebnictvo a dvě koupelny. Jeden pokoj a kabinet byly určeny jako advokátní kancelář majitele. Okna byla orientována na ulici i do dvora, vždy po deseti, sedm oken potom směřovalo do vnitřního světlíku. K bytu majitele se vztahovalo právo užívat okrasnou zahradu, která k domu přiléhala.

Druhé a třetí patro zaujímal vždy jeden nájemní byt. Ve druhém patře to byl byt se šesti pokoji, předpokojem, pokojem pro služebnictvo, kuchyní a koupelnou. Okna byla vždy po pěti orientována do ulice i do zahrady. Obyvatelé bytu v nejvyšším patře měli k dispozici čtyři pokoje a jeden předpokoj, tři kabinety, pokoj pro služebnictvo, kuchyň a koupelnu. Pět oken byl orientován do ulice a osmi okny do zahrady, dalších pět oken vedlo do světlíku. Podle údajů stavebně historického průzkumu je současná podoba interiéru po renovaci.⁴⁹ V původním stavu je dochována pouze štuková výzdoba vstupního průchodu a prostoru půlkruhového schodiště, a také dobové zábradlí s dekorovanými konzolami.

Přístup do dvora i do vyšších pater budovy umožňuje hlavní vstup z ulice, který je umístěn v pravé krajní ose pětiosého průčelí. V horizontální linii je průčelí členěno do tří částí - vysokého bosovaného přízemí, dominantní střední části prvního a druhého patra a třetí části nejvyššího patra. Toto horizontální členění zdůrazňují výrazné římsy a doplňuje reliéfní dekor nad okny v nejvyšším patře. Vertikálně je průčelí akcentováno výrazným tříosým rizalitem, nárožními bosovanými lizénami, vysokým řádem čtyř hladkých pilastrů s volutami propojujícím první a druhé patro a v rizalitu čtyřmi dekorovanými pásovými vlysy mezi okny nejvyššího patra. Pravoúhlá okna - v bočních osách tříkřídlá, v rizalitu dvoukřídlá - jsou zasazena do jednoduchých ústupkových šambrán. Pouze v prvním patře jsou doplněna jednoduchými frontony na konzolách s florálním dekorem a maskarony, v rizalitu jsou frontony segmentové. Pod okny je kuželková balustráda. Okna nejvyššího patra jsou kromě vegetabilního vlysu s groteskami doplněna zmíněným reliéfním pásem s obdobným dekorem a lvími hlavami. Průčelí je zakončeno mohutnou korunní římsou vyloženou na konzolách a zdobenou perlovcem a zubořezem.

⁴⁹ Objekt je v současnosti neobydlený a přístup do něj není možný.

Již na této první realizaci je možné pozorovat některé principy a detailů, které se v Hrachově architektonické tvorbě i nadále prosazují. Hmota stavby je vertikálně členěna prostřednictvím středního, případně nárožních rizalitů. Jejich použití považoval za nanejvýš vhodný prostředek tvorby fasád: „*die Risalite ermöglichen bilige und weniger langweilige Façadenausbildungen.*“⁵⁰ V horizontální linii průčelí dělí výrazné průběžné římsy. Bosovaná přízemní část je vždy zvýšená a spojuje nižší přízemí (*Tiefparterre*) s vyšším (*Hochparterre*). Tento princip přibližuje tvorbu F. Hracha k realizacím brněnského stavitele Františka Aloise Dvořáka (1852-1925), který také inklinoval ke zvýraznění a zvýšení části přízemních parterů.⁵¹ Zatímco F. A. Dvořák touto tendencí docílil členění fasády na dvě zóny, F. Hrach u většiny svých staveb rytmizuje průčelí do tří částí. Podobné řešení fasád není u brněnských nájemních domů pozdního historismu výjimečné, objevuje se také například u staveb Eduarda Exnera (1842-1911) či Josefa Nebehostenyho (1852-1921). Na část přízemí navazuje reprezentativní první a druhé patro, které je propojeno vysokým řádem. Nejvyšší patro oddělené římsou je pak doplněno dekorem v horizontálních a vertikálních vlysech. Míra použitého dekoru a jednotlivých architektonických článků však tvorbu F. Hracha od těchto zmíněných brněnských stavitelů odlišuje. Výzdoba fasády má podle F. Hracha vždy odrážet stavební úlohu a nemá být samoúčelná. „*Das architektonische Kunstwerk kennzeichnet sich eben nicht gerade durch Ueberladung mit Ornamentik, sondern in ester Linie durch klare Compositionsideen und richtig abgewogene Verhältnisse im Ganze, sowie in den Details.*“⁵² Za zásadní princip architektonické tvorby považuje projekci půdorysného rozvrhu a účelu jednotlivých místností na vnější fasádu. „*Nur diejenige Façade wird ästhetisch richtig und gut sein, welche sich aus dem Innern heraus entwickelt, welche die Anordnung des Innern und seinen Zweck im Aeußern richtig ausdrückt.*“⁵³ V případě nájemního domu Dr. A. Fischela působí průčelí „střízlivým“ dojmem. F. Hrach provedl jednotlivé architektonické články v jednouchých formách a florálnímu dekoru s maskarony vymezil prostor v reprezentativních liniích fasády. Střídmost dekorativní výzdoby opět spojuje tuto stavbu s realizacemi F. A. Dvořáka, zejména s jeho skupinou nájemních domů na třídě kpt.

⁵⁰ Ferdinand Hrach, *Die Brünnner Stadtregulierung und manches Andere*. Brünn 1900, s. 21.

⁵¹ K osobnosti F. A. Dvořáka viz Filip Zeman, *František Alois Dvořák (1852-1925), brněnský stavitel*. (Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.). Brno 2004.

⁵² F. Hrach, (cit. v pozn. č. 50), s. 22.

⁵³ Tamtéž, s. 21.

Jaroše (1898-1899) a na ulici Schodové (1904-1906). I v použitých stylových formách pozdně renesančního Říma je možné najít v tvorbě obou autorů společné rysy.

V souvislosti s postupným rozšiřováním města za bývalými městskými hradbami bylo téma nájemního domu v průběhu 90. let 19. století stále velmi aktuální. Přesto je dům Dr. A. Fischela jediným příkladem realizace takového stavebního úkolu v brněnské tvorbě F. Hrachy.⁵⁴ Souběžně již tehdy pracoval na projektu školní budovy, které se naopak staly nejvýznamnějším tématem jeho brněnské tvorby.

Jedná se o budovu Vyšší obchodní školy (*Höhere Handelsschule*) na Husově ulici 10 (*Elisabethstrasse*). Při soutěži na vypracování návrhu roku 1895, kterou vypsala brněnská obchodní a živnostenská komora, se F. Hrach poprvé setkal s architektem Germano Wanderleyem (1845-1904), se kterým si vzájemně konkurovali i v dalších soutěžích na veřejné brněnské stavby a kterému právě bývá mylně připisováno autorství realizované stavby.⁵⁵

Nejdůležitějším pramenem ke studiu této stavby je popis školní budovy a jejího stavebního programu, který byl včetně půdorysů a dobových fotografií publikován ve školní výroční zprávě.⁵⁶ Z dalších pramenů se stavbě okrajově věnují pouze stavebně historické průzkumy.⁵⁷ Původní plánovou dokumentaci se bohužel nepodařilo dohledat, k dispozici jsou pouze plány novější,⁵⁸ případně projekty dostavby parteru dvora.⁵⁹

Vyšší obchodní škola byla založena roku 1895 a do dokončení realizace její vlastní budovy sídlila v provizorních prostorách školy korunního prince Rudolfa (*Kronprinz Rudolf-Schule*). Podle nápisů na mramorových deskách původně umístěných

⁵⁴ Projektům nájemních domů se F. Hrach věnoval ve Vídni ještě před příchodem do Brna, kde mezi léty 1889-1892 navrhl dva třípatrové domy na ulici Rauschergasse (II. Bezirk) a Gießergasse (IX. Bezirk.) V Brně realizoval ještě fasádu nadačního domu V. Falkensteiner, nebyl ovšem autorem dispozičního řešení, viz níže.

⁵⁵ K osobnosti G. Wanderleye viz Martina Magniová, *Germano Wanderley. Architekt poslední čtvrtiny 19. století*. (Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.). Brno 1997. – P. Zatloukal, Z pozdní doby brněnského historismu. Architekti G. Wanderley, A. Prastorfer a W. Dwořak, *VVM 47*, č. 1. Brno 1995, s. 14-26. Nesprávné autorství i dataci uvádí Karel Kuča, *Brno. Vývoj města, předměstí, a připojených vesnic*. Praha-Brno 2000, s. 199.

⁵⁶ *III. Jahresbericht der Höheren Handelsschule in Brünn für das Jahr 1897/1898*. Brünn 1898.

⁵⁷ Dagmar Černoušková, *MPR. Blok 19. Stavebně historický průzkum*. Brno 1995, s. 34-35 – D. Líbal, *MPR - Blok 19. Stavebně historický průzkum*. SÚRPMO. Brno 1973, s. 214.

⁵⁸ MZA, fond D 24, Sběrka map a plánů, kart. 66, sign. 104.

⁵⁹ Archiv NPÚ, Sběrka map a plánů, inv. č. 4/4/14670/6.

ve vstupním vestibulu získala škola atraktivní pozemek v místě původního hradebního pásu darem od zastupitelstva zemského hlavního města Brna s podporou brněnské Obchodní a živnostenské komory a postavena byla za podpory mnoha korporací a jednotlivců. Předsedou stavebního komitě byl Gustav Ritter von Schoeller a Julius Ritter von Gompertz, jako představitelé zmíněné Obchodní a živnostenské komory. Stavbu podle projektů a pod vedením F. Hrachy provedl brněnský stavitel Josef Nebehosteny. Stavební práce byly zahájeny na konci prvního školního roku, tedy v létě 1896, a dokončeny byly o rok později.⁶⁰ Škola prostory využívala od roku 1898.⁶¹

Třípodlažní budova je rozvržena do dvou navzájem kolmých traktů na půdorysu tvořícím písmeno L. Z původní plošné výměry 1600 m² bylo zastavěno pouze 800 m², proto bylo možné vytvořit dostatečný prostor pro dvůr vymezený dvěma trakty budovy, sousední stavbou a částí dochovaného historického opevnění městských hradeb. Na severní straně škola nepřiléhala k sousední budově, ale byla zde vytvořena proluka využívaná jako zahrada. Již v tomto projektu bylo počítáno s jejím možným budoucím rozšířením.⁶²

Hlavní křídlo je příčně rozděleno na tři trakty, a boční křídlo na trakty dva, obě křídla jsou propojená jednou společnou chodbou. Všechna tři patra jsou přístupná dvojramenným schodištěm umístěným v přízemí naproti vstupního vestibulu, stropy společných komunikací jsou klenuté, v učebnách ploché.

V přízemí budovy je kromě hlavního vstupu umístěna v pravém traktu hlavního křídla tělocvična se šatnou, která je příležitostně využívána také jako slavnostní sál. Dále se v přízemí nachází dvoupokojový byt služby školy, jeden z přednáškových sálů a laboratoř. První patro je kromě tříd vymezeno pro prostory ředitele, sekretáře, zasedacího sálu kuratoria, knihovny a čítárny profesorů. Ve druhém patře se nacházejí třídy, přednáškový sál a prostory pro uchování a přípravu pomůcek. Třetí patro zaujímá v celém prostoru hlavního křídla pětipokojový byt ředitele Karla Böhma, který je opatřen balkonem do dvora s výhledem na historické jádro města. V bočním křídle jsou umístěny třídy. Celkem škola svým vnitřním uspořádáním disponovala deseti třídami a

⁶⁰ *Die Gemeindeverwaltung der Landeshauptstadt Brünn für das Jahr 1897*. Brünn 1898, s. 560.

⁶¹ Viz pozn. 56, s. 12-13.

⁶² K rozšíření došlo roku 1962 podle návrhu arch. Šálka, kdy bylo dostavěno jednopatrové dvorní křídlo o půdorysných rozměrech 8x20m. Viz Archiv NPÚ, Nová spisovna, ev. č. 7315.

dvěma přednáškovými sály.⁶³ Půdorysné a funkční řešení interiéru se promítá do vnějšího řešení fasády.

Hlavní průčelí stavby je členěno do tří částí téměř totožně se zmíněným nájemním domem na Jaselské ulici. Akcentovány jsou vodorovné i svislé linie. Průčelí dělí vystupující střední rizalit o pěti okenních osách a strany pak tvoří vždy tři osy. Vertikalitu zdůrazňují nárožní bosované lizény a čtyři hladké pilastry s kompozitními hlavicemi mezi okny prvního a druhého patra. Horizontálně fasádu člení výrazné římsy doplněné jednoduchým dekorativním vlysem pod okny druhého patra. Zvýšené přízemí je bosováno, okna jsou jednoduchá pravoúhlá a hlavní vstup je doplněn o segmentový fronton nesený na konzolách.⁶⁴ Obdélná polokruhová okna prvního patra jsou rámována hladkými pilastry, které nesou jednoduchý oblouk, v rizalitu jsou ještě ve spodní části doplněna balustrádou. Ve druhém a třetím patře jsou okna opět pravoúhlá, ve středním rizalitu orámována úzkými pilastry s konzolami římsou. Fasáda je završena kordónovou římsou s perlvcem a zubořezem, v rizalitech ještě doplněna s akrotérii.

P. Zatloukal uvádí v souvislosti s budovou Německé státní průmyslové školy architektů Wilhelma von Doderera, Wilhelma Dvořáka a Aloise Prastofera z roku 1888-1891, že „...architektura školních budov obecně a bez výjimky ztělesňovala ideál humanitního vzdělání opřený o klasickou antiku, v němž dominantní roli hrály uměřenost, kázeň, souhra proporcí a snaha o nadčasovost.“⁶⁵ Takto lze charakterizovat i mladší Hrachovu realizaci Vyšší obchodní školy. Podle jeho slov architektonické řešení exteriéru stavby odkazuje na účel stavby - „...zeigt in einfachen aber würdigen monumentalen Architekturformen den Charakter eines Schulhauses.“ Při konstrukci a vnitřním vybavení školy bylo záměrem vyvarovat se všech nákladných forem a dosáhnout „...vollkommene Sicherheit und Dauerhaftigkeit.“⁶⁶

Umírněnost F. Hracha v koncepci této školní budovy je ještě patrnější při srovnání s nerealizovaným návrhem G. Wanderleye.⁶⁷ I on zvolil jednoduché formy bez

⁶³ Interiér školy byl několikrát rekonstruován, při posledních úpravách roku 1992 byla provedena půdní nástavba.

⁶⁴ Současná úprava vstupu, kdy je fronton rozeklaný, tedy neodpovídá původnímu návrhu. Stavební úprava vstupu byla provedena roku 1986 a 1990.

⁶⁵ P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 113.

⁶⁶ Viz pozn. 56, s. 12-13. Vazbu k budově Německé průmyslové školy dokládá i skutečnost, že F. Hrach byl žákem W. Doderera.

⁶⁷ Přesto, že v soutěži neuspěl, byl jeho projekt vysoce hodnocen a publikován v odborném časopise *Der Architekt V.* Wien 1899, s. 24, tab. 32.

přílišného dekoru, fasádu ovšem výrazně rytmizoval vertikálními a horizontálními liniemi v každém podlaží i okenní ose. Nároží blokované stavby zdůraznil vystupujícím rizalitem zakončeným čtyřhranou kupolí, aby se stalo jednou z pohledových dominant této části okružní třídy. Podobně akcentoval exponovaný pohled z dnešního náměstí Komenského i F. Hrach, ovšem v klasicizujících stylových formách, které P. Zatloukal v jiných souvislostech charakterizuje jako „úřední styl“.⁶⁸ Interiér školy je u obou architektů řešen podobně. F. Hrach ve svém návrhu nabízí ve srovnání s G. Wanderleyem jednodušší a přehlednější dispoziční řešení.

Přesto, že účel zmíněných dvou brněnských staveb F. Hracha je zcela odlišný, v jejich formálním řešení je možné sledovat shodné rysy, a to především v architektonické práci s hmotou a rytmizací fasád. O funkci stavby vypovídá použití stylových forem konkrétních architektonických článků a dekorativní výzdoba. Tento princip, přítomný v celé architektonické tvorbě F. Hracha, je možné chápat v souvislosti s teorií Karla Böttichera publikované roku 1844 v knize „*Die Tektonik der Hellenen*“. Na příkladu řecké antické architektury charakterizuje *tektonický princip* jako základ architektonické tvorby a definuje jeho podstatu dvěma pojmy: „*Kernform*“ – staticky fungující soustava, zjednodušeně „jádro“ stavby; a „*Kunstform*“ – „umělecká“ forma, která vysvětluje funkci stavby, tedy „obal“, případně „stylový obal“. Obě tyto složky architektury vznikají podle K. Böttichera současně, jsou vzájemně provázané a jedna bez druhé nemůže existovat.⁶⁹

Jeho přístup k teorii architektury rozvinul a doplnil následně Gottfried Semper (1803-1879) svojí tzv. „*Bekleidungstheorie*“, tedy teorií „odívání“ fasád a rozšířením tektonického principu formování hmoty o princip „stereotomní“. F. Hrach sice v některých svých textech G. Sempera cituje, jeho vlastní architektonická tvorba a tektonická práce s hmotou vykazuje ovšem bližší vztah k principům naznačeným K. Bötticherem.

⁶⁸ P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 81.

⁶⁹ Karl Bötticher, *Die Tektonik der Hellenen*. Potsdam 1844.

Budovy Německé vysoké školy technické:

Krátce po svém příchodu do Brna roku 1893 byl Ferdinand Hrach jako mimořádný profesor německé Vysoké školy technické v Brně osloven, aby vypracoval návrh k rozšíření stávajících prostor školy. Díky rozvoji technických oborů a jejich specializaci a rostoucímu zájmu o jejich studium se původní zamýšlená přístavba rozšířila o další projekty, kterým se F. Hrach věnoval až do konce první světové války.

Technické učiliště v Brně (*Technische Lehranstalt*) bylo zřízeno na základě rozhodnutí císaře Františka Josefa ze 13. září 1849.⁷⁰ Pro budovu školy bylo přislíbeno stavební místo pod Františkovem, ale k realizaci nedošlo a na tomto místě byl mezi léty 1853-55 postaven Městský dvůr (*Stadthof*). Další z nabízených stavebních míst, např. v oblasti Hutterova rybníka (dnešní nám. 28. října), vedení školy nevyhovovala.⁷¹ Nakonec byla škola pronajata na deset let budova na Dornychu 24 (*Fabrikgasse*). Technické učiliště bylo slavnostně otevřeno 14. ledna 1850. Od počátku bylo umístění školy vnímáno jako provizorní a 24. ledna 1854 byl zakoupen pozemek tzv. Goettliebových zahrad (dnešní nám. Komenského 2) za účelem vystavění vlastní budovy. Vypracování projektu bylo svěřeno Ignazi Latzelovi z Vídně. Stavbu mezi léty 1858-1860 realizoval Josef Arnold (1824-1887).

V rámci reorganizace všech polytechnických institutů habsburské monarchie na specializované odborné školy se roku 1864 uvažovalo o změně učiliště na vyšší průmyslovou školu. Nakonec došlo mezi léty 1867-68 pouze k jeho vnitřní reorganizaci. Původní dvě oddělení, technické a obchodní, byla rozdělena na specializované obory : strojírenskou školu (*Maschinenbauschule*), chemicko-technickou školu (*chemisch-technische Schule*) a inženýrskou školu (*Ingenieurschule*) a dále na speciální kurzy. Zvýšen byl počet profesorů a zvyšoval se postupně i počet žáků. Učiliště bylo roku

⁷⁰ Požadavek na zřízení technického učiliště v Brně vznesly stavy už v roce 1834. Bylo navrhováno spojení s Františkovým muzeem, kdy škola mohla při výuce využívat jeho sbírky, po vzoru rakouského Grazu. Současně se uvažovalo o přenesení stavovské akademie z Olomouce do Brna. Projekt byl císařem schválen v roce 1843, ale neuskutečnil se pro nedostatek financí. V roce 1847 byla stavovská akademie přenesena do Brna a císař souhlasil s tím, že učiliště bude zřízeno na náklady státu za příspěví stavů, ale ani tento pokus nebyl realizován. Zřízení techniky si vymohl Moravský zemský výbor 1. května 1848. Viz *Die k.k. technische Hochschule in Brünn. Geschichtlich-Statistische Skizze herausgegeben aus Anlass 25jährigen Bestandes der Lehr-Anstalt.* Brünn 1875.

⁷¹ Zde byla následně realizována budova Německé státní průmyslové školy (*Deutsche Staatsgewerbeschule*), která později tvořila ideový protipól katedře architektury Německé techniky.

1867 přejmenováno na Technický institut (*Technisches Institut*) a roku 1873 na Vysokou školu technickou (*Technische Hochschule*). Určitou stagnaci zaznamenala škola mezi léty 1879-1883. Profesorské kolegium dne 13.července 1883 zažádalo vládu a zemskou radu o pomoc při další reorganizaci. Došlo k výraznému rozšíření předmětů a posílení učebních sil. Což sebou neslo problém nedostačujících prostor. Od roku 1888 musela škola pronajímat další budovy, nejdříve na Údolní ulici (*Thalgasse*), později Na hradbách 5 (*Basteigasse*). Město sice na nájemné přispívalo, ale již od roku 1894 plánováno výstavbu nové budovy ústavu.⁷²

Projekt byl svěřen F. Hrachovi, který navrhl rozšíření a novou adaptaci stávající školní budovy na Komenského náměstí 2 (*Elisabethplatz*) a vybudování novostavby tzv. Chemického pavilonu. Ten měl být realizován částečně v prostorech původní zahrady a částečně v nově získaném pozemku směrem do dnešní Údolní ulice, který byl škole věnován obecním výborem 10. srpna 1897, ke stejnému datu také začaly stavební práce.⁷³ Stavba obou budov měla probíhat současně a k užívání měly být obě předány do tří let. Podle Hrachových návrhů ji realizovali Eduard Exner a Josef Matzenauer.⁷⁴ Technicko-ekonomickým dohledem stavby byl pověřen vrchní inženýr Josef Kosch.

Původní dvoupatrová stavba byla I. Latzelem projektována na půdorysu písmene U. Při otázce jejího rozšíření bylo rozhodnuto o přístavbě nového zadního traktu, paralelního s hlavním průčelím, čímž došlo k dispozici na obdélný půdorys s vnitřním dvorem. Tento zadní trakt byl pak oproti původní budově navýšen ve střední části o jedno patro. Podle F. Hracha nebylo možné realizovat původně zvažovanou přístavbu třetího nadzemního patra nad celou budovou vzhledem k nedostatečně provedeným základům.⁷⁵ I přesto byly základy budovy zesíleny, upravena byla klenba a další adaptační práce v hlavní budově.⁷⁶

Z přízemí za hlavním vestibulem je možné využít symetrické trojramenné schodištěm do vyšších pater nebo projít na vnitřní dvůr. Osově souměrně na něj

⁷² *Die Gemeindeverwaltung...für das Jahr 1897*. Brünn 1898, s. 558-559.

⁷³ Tamtéž, s. 332.

⁷⁴ E. Exner mezi léty 1860 - 1870 praktikoval u J. Arnolda, stavitele původní hlavní budovy Německé techniky.

⁷⁵ F. Hrach, Die Gebäude der k. k. technische Hochschule in Brünn nach der Erweiterung, in: *Festschrift der k. k. technische Hochschule in Brünn zur Feier ihres fünfzigjährigen Bestehens und der Vollendung des Erweiterungsbaues im October 1899*. Brno 1899, s. 3-13.

⁷⁶ Přístavba hlavní budovy začala na jaře roku 1898 a byla dokončena v létě 1899.

navazuje vstup do nového křídla budovy, kde se také nachází schodiště spojující všechna tři patra. Odsud lze projít na zadní dvůr směrem k budově nově vybudovaného chemického institutu.

Jedním z požadavků zadání stavby bylo zachování co nejvíce kateder a soukromých bytů na původních místech. Hlavním úkolem úpravy bylo efektivní využití stávajícího dispozičního členění.

Přízemí, kde původně byla katedra chemie, uvolnila prostor elektrotechnice a strojírenské technologii, které využívaly ke své výuce i sklepní prostory. Do přízemí byly umístěny katedra mineralogie a geologie - vzhledem k objemu a hmotnosti jejich sbírek. Zmíněné katedry zde disponovaly také vlastními přednáškovými sály. V přízemí se také nacházel byt domovníka.

V prvním patře měla být obnovena reprezentativní funkce slavnostního sálu, který byl sice realizován už podle původního projektu I. Latzela, ale vzhledem k nedostatku místa byl využíván k uchování některých sbírek. K slavnostnímu sálu přiléhaly prostory rektorátu a profesorského kolegia, který jej mohl využívat jako svoji zasedací místnost. V prvním patře v levé části budovy zůstala původní katedra fyziky a v pravé části některé stavitelské katedry. Ve střední části zadního traktu, jako protějšek slavnostního sálu, byla umístěna knihovna a čítárny.

Druhé patro bylo vyhrazeno pro sekretariát a inženýrské katedry, menší prostor pro botaniku a zoologii. Třetí patro, na které v úrovni hřebene střechy navazuje terasa observatoře, bylo určeno pro katedru geodézie a sférickou astrologii.⁷⁷

Původní budova je členěna mělkými nárožními rizality a hlavní průčelí akcentuje střední dominantní rizalit, který je završen atikou s plastickým dekorem. Horizontálně je průčelí děleno průběžnou římsou oddělující bosované přízemí od dvou nadzemních pater. Završeno je pak korunní římsou na dekorovaných konzolách.

Při řešení exteriéru stavby respektoval F. Hrach členění Latzelova projektu. Třináctiosá přístavba se sedmi osami ve středním rizalitu navazuje po obou stranách na původní budovu. Horizontální linie jsou opět zdůrazněny výraznými římsami, v tomto případě vzájemně od sebe oddělují všechna patra. Bosované přízemí s rustikou, nárožní lizény i výšková úroveň oken odpovídají původním stavbě. Okna jsou pravoúhlá, pouze střední rizalit ve druhém patře je prolomen valeně zaklenutými okny.

⁷⁷ Roku 1903 bylo vzhledem k vzrůstajícímu počtu studentů třetí patro adaptováno pro potřeby velkého přednáškového sálu, vzhledem k vzrůstajícímu počtu studentů.

Oproti Latzelově řešení hladké fasády s dekorem kolem oken a v korunní římsě používá F. Hrach dekorativní výzdobu pouze ve vlysu pod korunní římsou a v jemném vlysu nad okny druhého patra. Bohatě ovšem člení a prolamuje fasádu jednoduchými bosovanými pilastry mezi okny prvního patra a ve druhém patře hladkými pilastry s volutou. Okna třetího patra pak dělí úzké hladké lizény, které nesou triglyfy a zmíněný florální dekorovaný vlys s kartušemi. Drobný vlys nad okny druhého patra s motivem řeckého meandru a olivové ratolesti se opakuje i v jeho následujících stavbách.

Novostavba Chemického institutu byla realizována současně s dostavbou hlavní budovy v areálu bývalé botanické zahrady po zrušení skleníku a observatoře, kdy k původnímu pozemku získala škola parcelu o výměře 370 m².⁷⁸ Jednopatrová osově souměrná stavba byla řešena na půdorysu lichoběžníka s vnitřním dvorem přístupným z hlavního vchodu a zadním průjezdem, který slouží k prosvětlení. V levém bočním průčelí je vstup do dvora a přístup k přístavbě hlavní školní budovy. Průčelí je orientováno do nároží ulic Joštovy a Údolní.

V prostorách sníženého a zvýšeného přízemí a jednoho nadzemního podlaží byly umístěny pracovny a laboratoře katedry obecné, analytické a zemědělské chemie, katedry chemických technologií, obecné hygieny, bakteriologie a dvě velké posluchárny. V přízemí se navíc nacházel soukromý byt služby školy.

Vnější členění fasád se opět blíží již zmíněnému dělení pomocí rizalitů. Lichoběžníkový půdorys a poměrně malá plocha zástavby umožňuje ještě dynamičtější práci s hmotou. Výrazné střední rizality dvou bočních a hlavní fasády doplňují v průčelí ještě dva nárožní rizality. Opět se opakují nárožní bosované lizény a výrazné průběžné římsy, které doplněné v rizalitech o triglyfy a hladké metopy, odděluje zvýšené bosované přízemí od prvního patra. Ve všech patrech fasády se jako společný prvek objevuje použití sloupového řádu. Hlavní vstup rámuje toskánské polosloupky nesoucí kladí a trojúhelníkový fronton. Pravoúhlá okna prvního patra rámuje pilastry s volutami a kladím s trojúhelníkovým frontonem v bočních rizalitech. Vysoké polosloupky s kompozitními hlavicemi jsou umístěny mezi půlkruhovými okny středního rizalitu, okna jsou ještě rámována pilastry s volutou a doplněna ve spodní části balustrádou. Hlavní průčelí je korunováno bohatou římsou se zubořezem a perlovcem.

⁷⁸ MZA, D 24, kart. 6/1 (staré označení 46/4), sign. XI/2 (nové plány), XII/2 (staré plány). Realizace probíhala od srpna roku 1897, do provozu byla budova uvedena roku 1898.

Boční fasády v podstatě korespondují svým členěním s hlavním průčelím stavby. Okna jsou pravoúhlá jednoduchá, pouze v prvním patře středních rizalitů se střídají okna s trojúhelníkovými a segmentovými frontony. Fasáda dvora je jednodušší, mezi okny jsou pilasry s iónskou hlavicí. Nad nimi je pak vlys s florálním dekorem - olivovou ratolestí a rozetami.

Sloupový řád se uplatňuje také v interiéru. Jednoduché pilastry rámuji vestibul hlavního vstupu, toskánské sloupy se pak objevují na hlavním schodišti. V drobnějším dekoru kompozitních hlavic, vlysů a podlahy se opakuje motiv rozety.

K architektonickému tvarosloví obou staveb se F. Hrach vyjadřuje ve svém komentáři vydaném u příležitosti slavnostního otevření nových prostor Německé techniky v říjnu roku 1899. V případě adaptace a přístavby původní stavby I. Latzela zdůvodňuje nutnost respektovat nejednotný styl původní budovy, což ho vedlo k použití forem pozdní renesance, „*zeigt Motive der späteren Renaissance*“. Jako odpovídající stylové formy Chemického institutu zvolil prvky klasické renesance, „*die Formen der classischen Renaissance*.“⁷⁹ Obdobně jako u stavby Vyšší obchodní školy na Husově ulici i zde podle svých slov usiloval při řešení vnějšího průčelí i fasád dvora o dodržení kultivovaných a jednoduchých forem, „...*wurde in gefälligen, einfachen Formen gehalten*“. Výrazné prolamování vnější fasády v případě Chemického institutu vysvětluje promítnutím dispozičního řešení interiéru navenek - „*Die ganze Außenfaçade mit ihren Vor- und Rücksprüngen ist streng aus dem Innern heraus entwickelt*.“⁸⁰

Práce s hmotou a její členění výraznými rizality odkazuje k barokní inspiraci, ke které se ovšem F. Hrach nehlásí v žádném ze svých textů, přesto je na mnoha jeho stavbách patrná. Uvažování o uměleckohistorických epochách ho přibližuje k německému prostředí a k „širokému pojetí renesance“ Jakoba Burckhardta (1818-1897).⁸¹

Rozšíření původní budovy brněnské Německé techniky se setkala s velkým veřejným ohlasem, ovšem v krátké době se i tyto nově získané prostory ukázaly jako nedostačující. Díky obecnému rozvoji technických věd, vzniku elektrotechnického oddělení a zřizování nových specializací a kateder přirozeně narůstal počet uchazečů o

⁷⁹ F. Hrach, (cit. v pozn. 75), s. 10.

⁸⁰ Tamtéž, s. 10 -11.

⁸¹ Jirí Kroupa, *Školy dějin umění. Metodologie dějin umění I*. Brno 1996, s. 116-119.

studium. Stálý zájem studentů ovšem s sebou nesl zvyšující se nároky na prostory poslucháren a vybavení pracoven jednotlivých kateder.

Již roku 1902, tři roky po dokončení stavebních prací, získala škola pozemek k výstavbě nové budovy Německé techniky v místech bývalého předměstí „Švábka“. Trojúhelníková parcela tzv. Fischerových pozemků se nacházela na reprezentativním prstenci brněnské okružní třídy v bezprostřední blízkosti stávajících školních budov (dnešní křížení ulic Joštova 10 a Komenského 3/4). Na stavebním pozemku ovšem stála starší zástavba a povolení ke stavbě bylo vydáno až na jaře roku 1905.

Původní projekt F. Hrach zhotovil do října roku 1906, kdy byl plánován začátek stavby. S ohledem na urbanistickou kompozici Komenského náměstí návrh představoval dvoupatrovou budovu s částečnou nástavbou třetího patra na straně Joštovy ulice. Kvůli neshodám v otázce nákladů a velikosti stavby mezi ministerstvem vyučování a financí, bylo možné s výstavbou začít až od 30. května 1907 podle nového projektu čtyřpatrové budovy, který počítal s maximálním využitím stavební parcely. Vedoucím stavby se stal Josef Nebehosteny a hlavním inženýrem byl Josef Matzenauer.⁸² Realizace se odehrávala ve dvou fázích, do roku 1908 bylo možné již budovu částečně využívat, a do podzimu 1910 byly práce uzavřeny. Slavnost u příležitosti dokončení se konala 5. listopadu 1910.⁸³

Dokumentace ke stavbě je poměrně bohatá, spisový materiál a originální plány jsou uloženy v Moravském zemském archivu⁸⁴ a stavební program včetně půdorysů a řezů byl vydán tiskem u příležitosti oslav 75. let od založení německé techniky.⁸⁵ Při rekonstrukci budovy byl vypracován také stavebně – historický průzkum.⁸⁶ Z literatury se budově podrobněji věnuje ve svém průvodci pouze P. Zatloukal, který ji označuje za Hrachovo „...*nepochybně nej kvalitnější dílo*...“.⁸⁷

⁸² F. Hrach byl nejen autorem architektonického návrhu, ale vyhotovil i prováděcí plány, rozpočet stavby a podílel se i na řízení stavebních prací.

⁸³ K historii německé techniky viz A. Haußner, *Geschichte der deutschen Technischen Hochschule in Brünn 1849-1924*, in : *Festschrift der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn zur Feier ihres fünfundsiebzigjährigen Bestandes im Mai 1924*. Brünn 1924, s. 18-92. K programu a průběhu oslav dokončení stavebních prací viz MZA, B 34, kart. 439, inv. č. 24b, f. 1-169.

⁸⁴ MZA, D 24, kart. 9, sign. XI/2 (staré označení M 64/5). Další plány a podrobná dokumentace viz MZA, B 34, kart. 529 a 530.

⁸⁵ F. Hrach, (cit. v pozn. 83), s. 93-122.

⁸⁶ D. Černoušková, *MPR-Blok 66. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 2004, s. 13.

⁸⁷ P. Zatloukal, (cit. v pozn.13), s. 181.

Novostavba na trojúhelníkové parcele je vymezena ulicemi Joštovou, Marešovou a Komenského náměstím jako samostatný blok. Vzhledem k tomu, že byla koncipována jako součást stávajících budov německé techniky, je průčelí s hlavním vchodem orientováno do Joštovy ulice.

Stavba je řešena na nepravidelném pětiúhelném půdorysu s vnitřním dvorem. Současná podoba doznala určité dispoziční změny po rozsáhlé rekonstrukci k 2005. Čtyři nadpodlažní patra byla přístupná dvěma schodišti, hlavním naproti vstupu a vedlejším v rohu dvora mezi Komenského náměstím a ulicí Marešovou, z té byl také průjezd do vnitřního dvora.

Zadání počítalo s vytvořením několika poslucháren větších než v původních budovách, se zřízením slavnostního sálu s vestibulem, s umístěním kateder, laboratoří a pracoven chemie, elektrotechniky, pozemních staveb a architektury a účelným propojením vzájemně souvisejících oborů. Samostatné prostory měla mít pracovna fotografie a meteorologická stanice. Konkrétní požadavky jednotlivých kateder na podobu a funkční řešení jejich prostor jsou dochovány ve fondu Německé techniky.⁸⁸

Menší laboratoře a sklady jednotlivých kateder byly umístěny do sklepních prostorů. V přízemí se nacházel hlavní vstup s vestibulem, ze kterého byl přístup do soukromých bytů správců budovy, na hlavní schodiště vedoucí do vyšších pater a na chodbu probíhající kolem vnitřního dvora, ze které byl přístup do jednotlivých místností. Umístěny zde byly pracovny a posluchárny kateder chemie a elektrotechniky, kterým bylo vyhrazeno i první a částečně také druhé patro. Ve druhém patře se nacházely také reprezentativní prostory orientované do klidné Marešovy ulice – přijímací a zasedací místnost a slavnostní sál. Do zkosené hrany půdorysu, v místě, kde se setkávají ulice Joštova a Marešova, umístil F. Hrach tzv. velkou posluchárnu, která stejně jako slavnostní sál procházela i přes třetí patro. Ve čtvrtém patře byla ve stejném místě druhá velká posluchárna, koncipovaná už pouze jako jednopodlažní.⁸⁹ Třetí patro poskytlo prostory oboru pozemního stavitelství – stavbě mostů, a čtvrté patro pak

⁸⁸ MZA, B 34, kart. 530, f. 96-98.

⁸⁹ Kapacita velké posluchárny byla 400 osob, 300 míst k sezení včetně galerie a posluchárna 4. patra disponovala 220 místy k sezení. Vzhledem k výrazné výšce velké posluchárny byla nutná speciální konstrukce stropu z důvodů kvalitní akustiky, podrobněji viz F. Hrach, *Akustik der Hörsäle, Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren III*. Brno 1911, s. 1-4. Při projektování bylo počítáno i s využitím pro konání veřejných přednášek.

katedře pozemního stavitelství a architektury. Nad hlavním schodištěm byl umístěn ateliér fotografie a nad vedlejším schodištěm meteorologická stanice.⁹⁰

Vnější fasády jsou opět členěny pomocí rizalitů a průběžných říms. Při rozdělení hmot do dvou bočních tříosých rizalitů bylo docíleno shody hlavního průčelí s fasádou orientovanou do Marešovy ulice. Boční průčelí obrácené k evangelickému kostelu je řešeno pomocí výrazného pětiosého centrálního rizalitu. I v tomto případě se opakují již několikrát zmíněné prvky rozčlenění a stylového dekoru fasád, jakými jsou rizality, bosované lizény a vertikální dekorativní vlysy. Dříve používané pilastry ve vysokém řádu mezi okny druhého a třetího patra nahradily dekorované lizény. V horizontální linii zůstávají dominantní římsy oddělující bosované přízemí s prvním patrem a nejvyšší patro. K završení fasády je opět použita korunní římsa na konzolách. Jednotlivá patra jsou ještě dále dělena vertikálními vlysy. Okna jsou pravoúhlá s výjimkou přízemí, kde jsou použita valeně zaklenutá. Stejně tak polokruhová okna osvětlují velký slavnostní sál. V nejvyšším patře jsou okenní tabule od sebe děleny úzkými lizénami zakončenými triglyfy.

Účel stavby je opět určující v použití ornamentální i figurální výzdoby a všech dekorativních detailů. Hlavní důraz byl při řešení fasád kladen na docílení charakteru školní budovy, „...*Erzielung des wichtigen Charakters als Schulgebäude*“.⁹¹ Podle slov F. Hrachy byl jak v interiéru, tak v exteriéru kladen důraz na kvalitu a odmítnut přepych: „...*wurde wohl auf Güte und Gediegenheit gesehen, jedoch jeder Luxus vermieden*“.⁹² Dominantním figurálním prvkem jsou maskarony s patrnými portrétními rysy nad okny přízemí a tři ženské postavy umístěné v nikách východní fasády, které představují alegorie technických oborů – strojírenství, architekturu a chemii. Autor či autoři sochařských návrhů nejsou v dokumentaci stavby přímo uvedeni. Není však vyloučeno, že to byli sochaři Heinrich Leger a Alfréd Dressler, kteří se ve stejné době podíleli na sochařské výzdobě jiné Hrachovy realizace - Zemského domu II. Reliéfy athénských sov s věnci dubového listí odkazují k vysokoškolské instituci a k německé nacionální symbolice. Florální dekor stejně jako v předchozích Hrachových stavbách

⁹⁰ Dispoziční řešení interiéru bylo změněno při rekonstrukci a vnitřních úpravách probíhajících mezi léty 2003-2005. Archiv NPÚ, Nová spisovna, ev.č. 7545.

⁹¹ MZA, B 34, kart. 529, f. 442.

⁹² F. Hrach, Die Gebäude der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn, in : *Festschrift der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn zur Feier ihres fünfundsiebzigjährigen Bestandes im Mai 1924*. Brünn 1924, s. 100.

doplňuje horizontální i vertikální vlysy. Kromě dubového listí se zde objevují obvyklé olivové ratolesti, břechťan a další listoví. Kombinují se s řeckým meandrem, stuhami a drapériemi a dekorují kartuše. V interiéru se použití dekoru opakuje. Vstupní vestibul má kazetový strop nesený kanelovanými pilastry a karyatidami, v aule tvoří výzdobu kartušemi s putty se symboly technických oborů.⁹³

Stylové řešení vnější fasády F. Hrach charakterizuje ve formách přísné renesance - „...in Formen strenger Renaissance...“⁹⁴ při snaze vyvarovat se všech motivů, které by odkazovaly k fasádám nájemních domů - „...Vermeidung aller Motive, welche an Zinshausfassaden erinnern.“ Velké okenní osy a okenní plochy, vysoké rizality a lizény a mohutně vyložená hlavní římsa má pak tvarovat fasádu do podoby výrazného reliéfu – „...ein kräftiges Relief...“⁹⁵ I v tomto případě je patrná inspirace protobarokními formami a termín „přísnější renesance“ souvisí se zmíněných chápáním renesance jako „dlouhé epochy“ a pravděpodobně je odvozen z teoretických prací Cornelia Gurlitta.

Srovnání všech tří budov Německé vysoké školy technické, konstrukce jejich „jádra“ a variování použitého „stylového pláště“ jsou nejen příkladem zmíněného teoretického principu K. Böttichera, ale je zde patrná i tendence postupného „očišťování fasád“, kterou ve své knize „*Stilhülse und Kern*“ formuluje Werner Oechslin. Na příkladu tvorby Otto Wagnera a Adolfa Loose dokazuje kontinuitu „osvobození jádra uvězněného ve vnějším plášti“ – „*Den-Kern-aus-der-Hülle-befreien*“, které vedlo k rozvoji moderního architektonického výrazu.⁹⁶ V tvorbě F. Hrach nepředstavovala tato tendence kontinuální linii, která by byla platná napříč spektrem všech architektonických témat jeho tvorby. Kontext tří školních staveb realizovaných v určitém časovém odstupu ovšem toto směřování prozrazuje. Rozvinout Hrachův projekt směrem k většímu „očišťování fasády“ a „odkrytí jádra“ se podařilo hlavnímu inženýru novostavby Německé vysoké školy technické Josefu Matzenauerovi. Roku

⁹³ Stejně postavy puttů s emblémy technických vědních oborů byly použity i na medailonech řetězu rektora Německé vysoké školy technické. Autory návrhu inauguračního řetězu jsou F. Hrach a J. Dell. *Mitteilungen des Deutschen Ingenieurvereines in Mähren V*, č. 3 a 4. Brno 1912, s. 45-47.

⁹⁴ F. Hrach, (cit. v pozn. 92), s. 100.

⁹⁵ MZA, B 34, kart. 529, f. 443.

⁹⁶ Werner Oechslin, *Stilhülse und Kern. Otto Wagner, Adolf Loos und der evolutionäre Weg zur modernen Architektur*. Zürich 1994, s. 91-92.

1921 vypracoval projekty Rektorátu Masarykovy univerzity, přičemž rytmiizaci vnějších fasád je možné odvodit z Hrachovy stavby. Řešení J. Matzenauera pak ještě posunul do purističtější podoby Miloš Laml, podle jehož projektů byla budova rektorátu nakonec realizována.⁹⁷

⁹⁷ Ke stavbě Rektorátu Masarykovy univerzity viz R. Koryčánek, (cit. v pozn. 16), s. 147 – 153.

Veřejné zakázky:

Široká veřejná aktivita, post děkana Německé vysoké školy technické a úspěšná realizace rozšíření jejích budov upevnili koncem 90. let pozici F. Hracha mezi předními brněnskými architekty. Roku 1899 byl osloven brněnskou radnicí k účasti v soutěži na dvě prestižní zakázky – novostavbu fary sv. Jakuba a přestavbu nadačního domu Valentina Gerstbauera.⁹⁸ Soutěž byla omezena pouze na tři architekty a F. Hrach se v nich utkal se dvěma osobnostmi Německé státní průmyslové školy (*Deutsche Staats-Gewerbeschule*), Aloisem Prastorferem (1846 – 1910) a Germano Wanderleyem, který obou případech zvítězil.⁹⁹

Soutěž na faru sv. Jakuba úzce souvisela s urbanistickou úpravou okolí kostela a s proražením nové ulice.¹⁰⁰ Všichni tři architekti byli členové odborné komise, která o tomto urbanistickém zásahu rozhodovala. Parcela pro novostavbu fary byla určena v nově vzniklé Kostelní ulici, přímo naproti kostelu sv. Jakuba. Mělo se jednat o třípatrovou nárožní budovu, která by byla jeho pohledovým protějškem.

Návrh F. Hracha se nedochoval, ale jeho stručný popis byl publikován v ročence Obecní správy města Brna. Symetrická stavba s hlavním vstupem z jemně zkoseného nároží vykazovala v řešení exteriéru tvarosloví „německé renesance“ – tedy stylové formy nejbližší následující po gotickém slohu. Fasáda byla členěná pomocí štítů, arkýřů, balkónů, a nabízela „...eine etwas reichere Façadebildung.“¹⁰¹ Akcentován byl i barevný účinek fasády za použití kombinace omítaného a cihlového zdiva.

Alois Prastorfer navrhoval stavbu v intencích florentské renesance s byzantskými motivy s kupolí jako dominantou. Představám soutěžní komise se nejvíce přiblížil G. Wanderley, který ji pojal v novogotických formách.¹⁰²

Druhou soutěžní budovou zcela jiného řešení byla stavba nadačního domu Valentina Gerstbauera (1836-1898), na Velkém náměstí. Dům nechalo postavit město z peněz, které V. Gerstbauer odkázal se svým strýcem Valentinem Falkensteinerem

⁹⁸ Výsledky soutěží byly vyhlášeny 20. prosince 1899. *Die Gemeindeverwaltung...für das Jahr 1900*. Brünn 1901, s. 338

⁹⁹ Jednalo o poslední dva projekty, které G. Wanderley v Brně realizoval, srovnej M. Magniová (cit. v pozn. 55).

¹⁰⁰ Viz níže.

¹⁰¹ Viz pozn. 98.

¹⁰² Podrobněji M. Magniová (cit. v pozn. 55), s. 49.- P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 146.

(1800-1884) dobročinné nadaci. Město za takto získané finance nechalo vystavět několik domů a výnosy z nich dál financovalo aktivity nadace Gerstbauera a Falkensteina.¹⁰³

Podle popisů výroční zprávy města Brna komponoval F. Hrach svoji fasádu pomocí mnoha lodžii, arkýřů a balkónů. Dominantní prvek tvořily široké sloupy. Dekor byl jednoduchý - „*Einfachheit des Schmuckes*“. Díky takovéto kompozici průčelí působil impozantně a důstojně, „...*imposant und eines Stiftungshauses würdig wirkt*.“¹⁰⁴ V tomto případě bylo realizováno průčelí navržené G. Wanderleyem a dispoziční řešení a půdorysný návrh A. Prastorfera.

Na výsledky této soutěže reagoval F. Hrach veřejně v tisku, kdy vyjádřil svůj nesouhlas s rozhodnutím a žádal nové posouzení na základě umělecké a praktické hodnoty všech projektů, ovšem od komise složené z umělecky vzdělaných architektů - „*aus künstlerisch gebildeten Architekten zusammengesetzten Jury*“.¹⁰⁵ K soutěži se vyjádřil pravděpodobně i na přednášce pro *Mährische Gewerbeverein*, kdy podrobil kritice tehdejší brněnskou architektonickou tvorbu za bezúčelné nadužívání dekorace fasád, která bezdůvodně zvyšuje stavební náklady. *Es gibt in Brünn eine Reihe von neuen Façaden, welche eine Unmenge von sinnlosem Firlefanz tragen; für die Summen, welche solche Façaden gekostet haben, hätte ein Architekt entweder zwei bis drei Häuser mit Façaden versehen oder hätte die eine in gediegener Ausführung herstellen lassen.*¹⁰⁶

F. Hrachovi se nakonec podařilo realizovat podobnou zakázku, a to na nadační dům Valentina Falkensteina na Kapucínském náměstí 2,3,4.

Kuratorium Falkensteinerovy nadace se rozhodlo na místě původních nadačních domů na Kapucínském nám. 2 a 4 po zakoupení domu č. 3 postavit novou budovu vyhovující moderním potřebám, která by splňovala také náležitě estetické požadavky, „*die Stadtverschönerung förrender Neubau*“. Soutěže se měli zúčastnit tři místní stavební mistři. Na základě výsledků bylo rozhodnuto, že stavba bude realizována podle projektu Huberta Olberta. Vzhledem ke zvýšeným nárokům na estetický účinek stavby - „*anzustrebenden bauästhetischen Wirkung*“ - vyvolané mimo jiné reprezentativní

¹⁰³ K nadaci srovnej *Die Gemeindeverwaltung ... für das Jahr 1898*. Brünn 1899, s. 247. - *Die Gemeindeverwaltung ... für das Jahr 1899*. Brünn 1900, s. 226-227.

¹⁰⁴ Viz pozn. 98, s. 339. V obou soutěžích koncipoval F. Hrach své návrhy s nejnižším rozpočtem.

¹⁰⁵ Novinový výstřížek z května 1900 uložený v rodinném albu - AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

¹⁰⁶ F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 22.

parcelou bylo rozhodnuto, že s řešením fasády se obrátí na některého z „*hervorragenden Architekten*“. Oslovený F. Hrach zakázku přijal a kromě návrhu fasády se podílel i na stavebním plánu a výpočtu stavebních nákladů.¹⁰⁷ Ve svých spisech ovšem odmítal podobný postup architektonické tvorby, kdy půdorysné řešení a ztvárnění průčelí nevycházejí z invence jedné tvůrčí osobnosti. Podle jeho slov se vnější řešení stavby vždy nutně promítá do jejího půdorysu a dispozičního řešení a naopak – „...*einen guten Grundriss entwerfen, der auch eine künstlerische Außengestaltung zu entwickeln imstande ist; denn die innere Eintheilung kann nur unter dem stetigen Voraugenhalten des zukünftigen äußeren Bildes entstehen.*“¹⁰⁸ Nadační dům byl realizován mezi léty 1901-1902.

Archiv města Brna má k dispozici originální plány fasády signované F. Hrachem a datované k r. 1901.¹⁰⁹ Z dalších pramenů se objevuje zmínka o této budově pouze ve Stavebně historickém průzkumu L. Hanáka.¹¹⁰

Třípodlažní budova se zvýšeným přízemím byla navržena na nepravidelném půdorysu, na hlavní vstupní budovu navazují tři menší trakty seskupené kolem vnitřního dvora.¹¹¹ Dům měl několik funkcí - byl pronajímán za účelem vykonávání živnosti (přízemí hlavní budovy), sloužil k ubytování studentů různých brněnských škol (10 pokojů prvního patra), ostatní prostory byly pronajímány jako obytné byty brněnským měšťanům. K roku 1910 archivní prameny v domě dokládají 16 domácností, tedy 68 obyvatel domu.¹¹²

Členění fasády hlavního i bočního průčelí se opět podobá Hrachovým předchozím stavbám. Kordónové římsy a střední a nárožní rizality dělí horizontálně i vertikálně fasádu do tří částí. V tomto případě jsou ovšem rizality velmi mělké a zakončeny v atice šíty, segmentovými v nárožích a trojúhelníkovým nad středním rizalitem. Novým prvkem je zde půlkruhový arkýř na nároží ulice Masarykovy (*Ferdinandgasse*) a Kapucínského náměstí, završené cibulovitou věžicí s lucernou.

¹⁰⁷ AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol .

¹⁰⁸ F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 21.

¹⁰⁹ AMB, U9, kart. 27, inv. č. 5.

¹¹⁰ L. Hanák, *MPR Blok 5. Stavebně historický průzkum*. SÚRPMO. Brno 1981, s. 152-159.

¹¹¹ Půdorys, stejně jako i fasáda, byly pozměněny v letech 1964 -1965, 1974 a 1989, kdy došlo k adaptaci prostorů ve zvýšeném přízemí. Viz Archiv NPÚ, Nová spisovna, ev.č. 7374.

¹¹² AMB, A 1/3, Sčítání lidu roku 1910, rkp. 3123.

Nově se také objevuje použití balkonů s balustrádovým zábradlím ve středním i nárožních rizalitech prvního patra a ve zvýšeném přízemí nárožního arkýře. Přízemí zůstává bosované, hlavní vstup je završen segmentovým frontonem. Okna prvních dvou pater jsou pravoúhlá, ve třetím patře polokruhová. Nad okny se v prvním patře střídají jednoduché, trojúhelníkové a segmentové frontony. Výrazná korunní římsa je podepřena konzolami a stavba je zastřešení polovalbovou střechou.

Od jednoduchosti dekoru fasád, se kterou Hrach neuspěl v soutěži na Gerstabauerův nadační dům, ustoupil v tomto případě za účelem zvýšení reprezentativního účinku. Ve větším měřítku rozvíjí motivy, které se objevily i u první Hrachovy realizace, nájemního domu A. Fischela. Obvyklé pilastry spojující dvě nadzemní podlaží jsou doplněné kompozitní hlavicí s florálními ornamenty a maskarony, stejně tak jako kartuše nad okny. Vertikalitu podporují dekorativní vlysy a lizény s opakujícím se motivem olivové ratolesti.

„Zavěšený“ dekor v meziokeních lizénách a pilastrech, které F. Hrach rozvinul i u novostavby Německé techniky, přibližuje jeho tvorbu k brněnským realizacím Franze Pawlu (1854 – 1922), který svoji inspiraci našel u nájemních domů Otto Wagnera.¹¹³ Zatímco Pawlů inklinuje v tvarosloví svých průčelí směrem k secesním motivům, zůstává F. Hrach u klasicizujících a barokizujících stylových forem.

Stabilní pozici mezi významnými brněnskými architekty si F. Hrach udržel až do pádu Habsburské monarchie. Veřejné zakázky pro město Brno vyvrcholily stavbou Zemského domu II, ale neomezoval se pouze na zemské hlavní město. Mezi léty 1906-1907 byla podle jeho návrhu realizována budova radnice a spořitelny v Hustopečích na Moravě (*Auspitz*).

¹¹³ P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 148.

Zemský dům II :

Do počátku 20. století využíval Zemský sněm pro své úřady prostory Nové radnice a Zemského domu, který byl realizován roku 1878 podle návrhů vídeňských architektů Antona Heffta (1815-1900) a Roberta Raschky (1847-1908). Vzhledem k postupně narůstající úřední agendě bylo nutné začít využívat i pronajatých prostor. Z ekonomických důvodů pak bylo Zemským výborem rozhodnuto postavit vlastní sídlo.¹¹⁴ Stavební parcela na místě původní zástavby ulice Veverí 2-6 (*Eichorngasse*) a 3-5 na Žerotínově nám. (*Ratwitplatze*) byla koupena v červnu roku 1902.¹¹⁵ Nová úřední budova Zemského sněmu (*Amstgebäude des mährischen Landesausschusses*), označovaná jako Zemský dům II. tedy byla situována na reprezentativní vnější okruh brněnské „Ringstrasse“.

Základním pramenem ke stavbě nové úřední budovy zemského domu je fond Zemského výboru, který obsahuje veškerou agendu prováděných prací.¹¹⁶ Důležité informace přináší také dva novinové články u příležitosti exkurze členů *Mährische Gewerbeverein* do dokončované budovy a zpráva o konání přednášky na téma „*Das neue Amstgebäude des mährischen Landesausschusses*“ v prostorách spolku.¹¹⁷ Vlastní přednáška bohužel tiskem vydána nebyla. Plánová dokumentace je dochována na dvou místech, větší část se nachází v archivu Národního památkového ústavu a druhá část v Moravském zemském archivu.¹¹⁸ Detailní popis dispozice druhého patra a dobové fotografie pak přináší B. Bretholz ve své knize o historii zemského archivu, který získal

¹¹⁴ Podle císařského dekretu z roku 1820 by byla osvobozena od daní a ekonomicky by byla výhodnější než pronajímané prostory.

¹¹⁵ Stavby tak mohla být realizována na ploše 5523m². Jednalo se o místo před bývalou Veselou branou, kde byl roku 1580 zřízen nový hřbitov s kaplí Panny Marie Pomocné. Hřbitov byl zrušen roku 1785 a roku 1826 byla zbořena kaple.

¹¹⁶ MZA, A 9, Zemský výbor, kart. 2694 a 2695.

¹¹⁷ Novinové výstřižky z června 1906 a dubna 1907 (blíže nedatováno) uložené v rodinném albu - AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

¹¹⁸ Archiv NPÚ, Sběrka map a plánů, inv. č. 4/4/453/12 a 4/4/8227/25. - MZA, D 24, Sběrka map a plánů, kart. M 46/16.

v nové budově své sídlo.¹¹⁹ Autorem stavebněhistorického průzkumu Zemského domu II. je I. Crhonek.¹²⁰

Ze všech Hrachových realizací bylo asi nejvíce zmínek v literatuře věnováno právě této stavbě. P. Zatloukal stavbu pro její „...vypjatě reprezentační ambice“ dává do souvislosti s Justičním palácem A. von Wielmannse, který vznikal současně na jiném místě okružní třídy. Cituje také, stejně jako J. Sedlák, dobové reakce, které stavbu označují za „odstrašující příklad“ a brněnský „Port Arthur“. ¹²¹ Jako současnému sídlu Jihomoravského kraje byla stavbě Zemského domu II věnována drobná publikace¹²² a u příležitosti znovuotevření po rozsáhlé rekonstrukci vydal tiskem krátkou zprávu i NPÚ.¹²³

Ve zmíněné literatuře se objevuje nejednotnost v dataci vzniku stavby, nejčastěji jsou uváděna léta 1907 - 1917. Podle závěrečné zprávy vydané při kolaudaci stavby byl již v březnu roku 1903 schválen detailní projekt a stavební práce začaly 28. dubna 1904. Jejich dokončení bylo původně plánováno na rok 1906, avšak nepředvídané okolnosti kolaudaci odsunuly o tři roky. Při počátečních výkopových pracích byl v základech objeven nejen původní hřbitov, ale v nižších vrstvách i cihelna. Přenášení kosterních pozůstatků a odstranění pecí cihelny výrazně zdržely výkopové práce. Do vývoje stavby zasáhly i politické události. V květnu roku 1905 práce přerušila všeobecná stávková hnutí stavebních dělníků a o rok později stávková hnutí řemeslníků. Současně byl modifikován i původní dispoziční návrh vzhledem ke zvýšení počtu úřadů umístěných v budově. Poslední stavební práce byly dokončeny v září roku 1909, ale již od roku 1907 byla budova částečně v provozu.¹²⁴

Na projektech a realizaci se podílelo několik osob. Autorem architektonického návrhu exteriéru i interiéru byl Ferdinand Hrach. Detailní projekt pro stavbu byl vypracován moravským zemským stavebním úřadem. Dispozici, zhotovení prováděcích plánů a celkovou kalkulaci provedl zemský stavební rada František Utíkal. Na

¹¹⁹ Bertold Bretholz, *Moravský zemský archiv. Jeho dějiny a jeho sbírky*. Brno 1908. Z něj vychází i Ivan Štarha, *Moravský zemský archiv v Brně 1839-1989*. Brno 2003, s.53-56.

¹²⁰ Stavebněhistorický průzkum z roku 1992 se autorce nepodařilo dohledat.

¹²¹ P. Zatloukal, *Brněnská (cit. v pozn. 12)*, s. 108-109. – Týž, (cit. v pozn 13), s. 187. J. Sedlák, (cit. v pozn. 3), s. 157.

¹²² *Sídlo Jihomoravského kraje: Nový zemský dům*. Brno 2006. (Spolupráce na textu Robert Janás)

¹²³ *Zemský dům II. Brno, Žerotínovo náměstí 3/5. Modernizace 1992-1995*. Brno 1995.

¹²⁴ MZA, A 9 , Zemský výbor, kart. 2695, f. 428-433. - MZA, B 34, kart. 579, f. 61. Původně plánovaný rozpočet stavby 2 860 180k byl zmíněnými komplikacemi navýšen na 3 176 746k.

konstrukcích a technickém vybavení stavby se podíleli zemští inženýři Karel Suwald a Alfred Havránek. Provedením stavby pak byli pověřeni stavitelé Anton Jelínek a Martin Fleischacker. Sochařské práce byly svěřeny Heinrichu Legerovi a Alfredu Dresslerovi.

Ve zmíněné přednášce pro spolek *Mährische Gewerbeverein* F. Hrach představil původní i realizovaný projekt, který byl po získání větší parcely rozšířen. Stávající půdorysné řešení charakterizoval jako nanejvýš vhodné a s odpovídajícími rozměry hlavního schodiště: „*Die Grundrißlösung muß als eine äußerst günstige bezeichnet werden und auch die Größe der Haupttreppenanlage ist durchaus nicht übermäßig, sondern den bestehenden Verhältnissen entsprechend.*“¹²⁵ Navržený půdorys budovy je nepravidelný, jedná se o několik navzájem propojených dvoran. Střídavě jsou tyto dvorany koncipovány jako vnější dvory a vnitřní atria zastřešená prosklenou střechou, z důvodů dostatečného prosvětlení rozsáhlého areálu. Kolem dvoran jsou pak umístěny jednotlivé pracovny a kanceláře úřadů.

V přízemí se nacházel hlavní vstup do budovy, a dále soukromé byty portýrů a topiče, sklady Zemské knihovny a půjčovny. Ve zvýšeném přízemí následovalo prosklené vstupní atrium, po obou stranách s trojramennými schodišti vedoucími do vyšších pater. Za atriem byly kolem čtvercového dvora seskupené prostory Zemské knihovny a půjčovny přístupné společnou průběžnou chodbou. V dalších prostorech bylo umístěno oddělení Zemského stavebního úřadu, Český muzejní spolek a Spolek moravských dějin. Soukromý byt a kancelář zde měl správce budovy. V následujícím mezipatře byl kromě knihovny umístěn Zemský pojišťovací úřad.

První patro sloužilo potřebám Zemské kulturní rady, Zemského statistického úřadu, Zemského inspektorátu pivní daně, K.k. poštovního úřadu a v tzv. věži byly situovány další prostory knihovny. Druhé patro získal Zemský archiv, další oddělení stavebního úřadu a byl zde také zasedací sál Zemské kulturní rady. Ve třetím nejvyšším patře měl také své prostory Zemský stavební úřad a Zemský kulturně technický úřad.

F. Hrach se ve své přednášce věnoval i architektonickému členění a organickému rozvoji hlavní a vnitřní fasády, „...*organische Entwicklung der Haupt und Innenfassaden.*“ Upozornil na členění fasády pomocí středního a nárožních rizalitů a výrazných širokých kordónových říms. Důraz kladl na světelné účinky jak na vnější fasádě, tak v interiéru.

¹²⁵ Viz pozn. 117.

Vnější průčelí je horizontálně rozděleno do tří částí. Snížené přízemí, zvýšené přízemí i mezipatro jsou z bosovaného kamene a tvoří masivní základnu celé stavby. Mezi pravoúhlými i obloukovými okny jsou bosované lizény a okna zvýšeného přízemí jsou doplněna maskarony s německou nacionální symbolikou - nad hlavním je umístěn reliéf s tváří germánského bojovníka s vikingskou přilbou s dubovou větví a olivovou ratolestí. Vchod je rámován pilastry s polopostavami karyatid, které nesou antikizující kladí s trojúhelníkovým frontonem.

První a druhé patro je odlehčeno sloupovým řádem. Dvojice sloupů v nárožích rizalitů a pilastry s kompozitní hlavicí propojují obě patra. Segmentová okna prvního patra jsou doplněna balustrádovým zábradlím, dekorativním vlysem, reliéfy (střední a nárožní rizality), a kartušemi (u ostatních oken). Sochařská reliéfní výzdoba variuje náměty průmyslových a zemědělských odvětví, umění a vědy.

Nejvyšší patro je opět odděleno širokou římsou s zubořezem. Toto podlaží bylo Hrachem zamýšleno jako vzdušná galerie, „...*das Oberste Geschoß als luftige Galerie gedacht ist.*“¹²⁶

Jednotlivá okna i okenní tabule jsou zde oddělena lizénami. Patro je zakončeno jednoduchou korunní římsou s atikou. Nároží středního rizalitu jsou v nejvyšším patře doplněna sochařskou výzdobou – ženské postavy jako alegorie hospodářství.

Atika středního rizalitu nese štít s moravským znakem (stejný motiv se objevuje i v nároží budovy) a po stranách jsou dvě alegorické ženské postavy se štítem s moravskou orlicí a mečem v rukou, které symbolizují svrchovanou moc moravských zákonodárných a správních orgánů nad územím Moravy. Hlavní průčelí je akcentováno polygonální kupolí na vysokém tamburu. V nárožních rizalitech jsou umístěny pravoúhlé věžovité útvary.

Původně měla být stavba vyšší, ovšem k realizaci nedošlo z důvodů obrovské hmotnosti. Tato hmotnost, monumentalita a masivnost je příznačná pro vnější fasádu. Interiér je naopak koncipován velmi vzdušně a otevřeně. Je to dáno zejména vnitřními prosklenými atrií, kolem nichž jsou umístěny veškeré kanceláře. I zde je využito sloupového řádu v kombinaci s jemným dekorem vlysů a kartuší. Přízemí a mezipatru dominují dórské sloupy s karyatidami nesoucími hlavní schodiště, v dalších patrech jsou použity sloupy a pilastry íonské a v nejvyšším patře korintské. Interiér je doplněn řemeslnými detaily litinového zábradlí.

¹²⁶ Tamtéž.

Členění vnější fasády i práce s hmotou vykazují vazby k baroknímu tvarosloví. Přímou Hrachovu inspiraci vidí J. Sedlák v berlínském Říšském sněmu,¹²⁷ také P. Zatloukal Zemský dům II. řadí „...do okruhu oficiálních staveb typu berlínského Reichstagu“.¹²⁸ Přes mnohé vazby F. Hracha k německému prostředí, by bylo možné souvislosti hledat i v architektuře nedaleké Vídně. Podobného řešení exteriéru staveb je užito na budovách Uměleckohistorického a Přírodovědného muzea realizovaných v letech 1872-1881 podle návrhů Gottfrieda Sempera (1803-1879) a Karla Hasenauera (1833-1894). Konotace v rozčlenění fasády by bylo ovšem možné najít v návrhu nového traktu vídeňského Hofburgu Otto Wagnera z roku 1898.

Zvolené formy interiéru a vnější fasády byly v Hrachově přednášce obecně charakterizovány jako odpovídající účelu budovy: „Für die künstlerische Ausstattung des Hauses sowohl von außen als innen wurde in reichliche Weise vorgesorgt, so daß es den Charakter seiner Bestimmung deutlich aufgeprägt hat.“¹²⁹ Při srovnání se současně vznikající novostavbou Německé vysoké školy technické je zcela patrná shodná koncepce architektonického řešení, ukrytá pod „stylovou slupkou“. Zatímco charakter školní budovy umožňoval F. Hrachovi purističtější architektonické tvarosloví odhalující „jádro“ stavby, reprezentativní administrativní budova odkazující na tradici a moc habsburské dynastie tento výraz nepřipouští. Nabízí se srovnání s progresivním přístupem Otto Wagnera, který ve stejnou dobu (1903-1907) vytvořil soutěžní projekt Městského muzea císaře Franze Josefa. V jednoduchých architektonických formách navrhl Wagner koncepci, která je svým členěním fasády shodná s brněnskými projekty F. Hracha. K Wagnerovi odkazuje i srovnání vnitřního řešení objektu pomocí několikapatrových ochozů, které Wagner variuje v několika návrzích Městského muzea. „Očištěnou“ podobu Hrachova řešení přiblížil později Karel Náhůnek při realizaci dostavby budovy Zemského sněmu, tzv. Zemského domu III, v letech 1923 - 1924. Podle modifikovaného návrhu Miroslava Kopřivy stavbu provedl v hmotovém rozložení a tvarosloví shodném se stavbou F. Hracha.¹³⁰

¹²⁷ J. Sedlák, (cit. v pozn. 3), s. 157.

¹²⁸ P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 187.

¹²⁹ Viz pozn. 117.

¹³⁰ R. Koryčánek, (cit. v pozn. 16), s. 109-120. F.Hrach byl roku 1923 členem poroty spolurozhodujícím o podobě Zemského domu III.

„Heimat“:

Se soutěží na svatojakubskou faru poprvé vstupují do brněnské tvorby F. Hracha inspirační zdroje severoněmecká renesance. Tento motiv – „severský sen“ – je v Brně asociován zejména stavbou Německého spolkového domu (*Deutsches Haus*), který se stal symbolem nacionálního soupeření obyvatel Brna.¹³¹ Snaha po hledání národních kořenů a zintenzivnění vlasteneckého zájmu o rodnou zem souvisela s principy „Heimatschutz“ – „ochranou domoviny“, a „Heimatkunst“- „vlasteneckého umění“, které F. Hrach prosazoval v úzké souvislosti s památkovou péčí. V hledání národního uměleckého výrazu viděl aktuální proud moderního vývoje architektury – „...als logische Folge aus dem von der moderne Künstlerschaft wieder aufgefrischten alten Hauptgrundsätze ableiten, daß die Kunst unserer Zeit auch unser Denken und Fühlen, unser Leben und Treiben widerspiegeln soll, wobei naturgemäß die nationalen Eigenheiten mit zum Ausdruck gelangen müssen.“¹³²

V těchto stylových formách byl také komponován domov studentů německé techniky, tzv. „*Technikerheim*“ na ulici Tvrdého 5 (*Rückergasse*).¹³³

Rozhodnutí postavit samostatnou vlastní budovu německé techniky, která by sloužila k ubytování jejích studentů byla spojena s oslavami 50letého výročí založení školy, jako vize dalšího rozvoje ústavu.¹³⁴ Slavnostní položení základního kamene se stalo součástí těchto oslav.¹³⁵ Stavba byla financována z veřejné sbírky, která byla vyhlášena roku 1899, a z podpory nadace „*Deutsches Techniker= Unterstützungverein*“. Stavební místo na úpatí Žlutého kopce věnovalo škole bezplatně město. Studentský

¹³¹ Německý dům byl postaven v letech 1887-1891 architektky H. Endem a W. Böckmannem. Podrobněji viz P. Zatloukal, *Brněnská* (cit. v pozn. 12), s. 110-113.

¹³² F. Hrach, *Heimatkunst und moderne Städtebau*. Brünn 1908, s. 9. Srov. citát A. Loose v reakci na tento architektonický směr viz P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 23.

¹³³ Tento objekt již nestojí.

¹³⁴ Zřízení „*studentského domova*“ úzce souviselo s podpůrnou nadací „*Deutsches Techniker= Unterstützungverein*“ založenou 20. prosince 1868, která poskytovala studentům finanční pomoc, bezúročné půjčky a financovala jejich studijní cesty. Od roku 1885 se také zaměřovala na ubytování studentů v bytech poskytnutých městem. Viz *Entwicklungsgeschichte des Deutschen Techniker= Unterstützungvereines an der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn. 1868-1934*. Brünn 1935.

¹³⁵ Alois Naschke, *Bericht über die aus Anlass des fünfzigjährige Bestandes der k.k. technische Hochschule in Brünn*. Brünn 1900, s. 33-34.

domov byl postaven v letech 1900-1901 a podle plánů F. Hracha ji realizoval stavitel Anton Jelínek.

Plánovou dokumentaci ke stavbě se bohužel nepodařilo dohledat. Složka „Technikerheim“ ve fondu německé techniky obsahuje pouze informace o provozu studentského domova.¹³⁶ Jediným dokladem je náčrtek průčelí a fotografie z brožurky věnované historii studentských domovů.¹³⁷

Ve třípodlažní budově žilo 72 studentů ve 37 obytných jednotkách.¹³⁸ V řešení průčelí je jasně patrná již zmíněná inspirace severoněmeckou renesancí. Neomítnuté cihlové zdivo kontrastuje se zvýšeným bosovaným přízemím, armovanými nárožními a výraznými šambránami kolem oken. Průčelí je završeno vysokým stupňovitým štítem nad centrální osou a dvěma špičatými věžemi nad bočními rizality.

Vzhledem ke stále se zvyšujícímu počtu studentů bylo nutné řešit další prostory pro jejich ubytování. Roku 1918 získala technika objekt na ulici Rybářská 47 (*Fischergasse*) a v témže roce byl také zakoupen za nízkou cenu pozemek, který s budovou Studentského domova na ulici Tvrdého sousedil. Zde bylo počítáno s novostavou, pro kterou F. Hrach vypracoval projekt roku 1924. Jeho návrh nebyl realizován a roku 1933 byla stavba uskutečněna podle plánů jiného architekta působícího na Německé technice, Emila Leo.¹³⁹

V sousedství studentského domova na úpatí Žlutého kopce realizoval Ferdinand Hrach také několik vilových staveb. Postupné rozšíření městské zástavby do této části souviselo s tehdejšími trendy zdravého bydlení v nově zakládaných vilových čtvrtích. Založení tzv. *Cottageviertel* spolkem „*Brünner Beamtenheim*“ v blízkosti Údolní ulice uvádí ročenka obecní rady města Brna.¹⁴⁰ Spolek byl zřízen v dubnu 1898 a po změně stanov v květnu roku 1909 působil až do roku 1939.¹⁴¹ Záměrem nepolitického spolku bylo zakládat a podporovat společnosti k výstavbě rodinných domů úředníků a

¹³⁶ MZA, B 34, kart. 521, sign. 77 (Studentské domovy 1889-1937) a kart. 531 (Technikerheim 1913-1942).

¹³⁷ Viz pozn. 134, s. 5 a 7.

¹³⁸ AMB, A 1/3, Sčítání lidu roku 1910, rkp. 3161.

¹³⁹ MZK, B 34, kart. 579, f. 61. Se studentskými domovy souvisela také potřeba zřízení menzy, která by byla určena pro všechny posluchače Německé techniky. Provizorní budova menzy byla postavena ve školním dvoře roku 1920, opět podle plánů F. Hracha. A. Haußer, (cit. v pozn. 83), s. 88. - MZA, B 34, kart. 487, sign. 53a (Mensa academia 1917-1941).

¹⁴⁰ *Die Gemeindeverwaltung...für das Jahr 1898*. Brno 1899, s. 308.

¹⁴¹ MZA, fond B 26, Policejní ředitelství Brno, kart. 2617, sign. 81208, nefoliováno.

pedagogů a hájit a zastupovat zájmy obyvatel stejnojmenné městské části. Tyto spolkové cíle měly být dosaženy konáním přednášek a společenských akcí, prostřednictvím vydávání a rozšiřování tiskovin a domovských společností (*Heimstättengenossenschaften*).

Na základě žádosti spolku, respektive tímto spolkem zřízeného stavebního družstva, se obecní výbor města Brna usnesl podpořit založení vilové čtvrti v mírném vzestupném kopci za kasárnami zemské posádky. Plocha byla rozdělena do 10 stavebních skupin, kde měly být vybudovány pouze vilové jednopatrové stavby s předzahrádkami. Povoleny byly štíty a mansardové pokoje, zakázány byly stavby dvorních křídel, dvorů a chlévů. Nepřípustná byla i realizace veškerých hlučných a vzduch znečišťujících provozů.

V říjnu roku 1898 informoval brněnský tisk o založení spolku s tím, že stavební práce začnou na jaře příštího roku.¹⁴² Do října 1899 bylo již 29 domů dokončeno a 10 domů rozestavěno. F. Hrach navrhl tři rodinné domy na ulici Všetickova 5 a 7 (*Lenaugasse*) a Tvrdeho 10 (*Rückertgasse*).

Objednateli byli: Anton Engelmann - zemský úředník, Josef Kosch - vrchní stavební rada, hlavní inženýr projektu dostavby Německé techniky, spoluzakladatel a od roku 1901 předseda spolku „*Brünner Beamtenheim*“ a Otto Gittl - místopředseda a účetní revident. Parcely pro stavbu všech tří objektů byly od obecního výboru odkoupeny současně dne 25. října 1898 se závazkem, že do pěti let budou pozemky zastavěny obytnými budovami.¹⁴³ Původní plánová dokumentace dochovaná není, ale schematický půdorys a umístění domu v rámci parcely jsou uloženy jako přílohy v pozemkové knize.¹⁴⁴ Dílčí informace je možné získat z údajů o sčítání lidu.¹⁴⁵

Jako první byla pravděpodobně dokončena vila Antona a Karolíny Engelmannových, kteří zde podle adresáře města Brna bydleli již roku 1900.¹⁴⁶ Dnešní půdorysné řešení ani fasády neodpovídají Hrachovu návrhu. Podle údajů z pozemkové knihy prodal Anton Engelmann roku 1929 vilu rodině Sobkových, kteří zde v letech

¹⁴² *Mährisch-Schlesischer Correspondent. Illustrierte Morgenblatt*, roč. 38, 7. 10. Brünn 1898, s. 4.

¹⁴³ KN – archiv Pozemkové knihy, Sbirka listin Brno-město, spis.č. 2947/1899 (O. Gittl), 3456/1899 (A. Engelmann) a 3966/1899 (J. Kosch).

¹⁴⁴ Tamtéž, spis.č. 5228/1899 (O. Gittl), 4547/1899 (A. Engelmann) a 3953/1899 (J. Kosch).

¹⁴⁵ AMB, A 1/3, sčítání lidu roku 1910, rkp. 3130.

¹⁴⁶ *Adress-Buch von Brünn*. Brno 1900. Původně se jednalo o číslo orientační 8, ale již roku 1902 je adresa uvedena jako Rückertgasse 10.

1929-1930 provedli stavební úpravy.¹⁴⁷ Původní půdorys ve tvaru písmene T se zkoseným rizalitem ve východním průčelí byl přístavbami rozšířen na dnešní obdélný tvar, ze kterého vystupuje část původního rizalitu. Celý dům byl pak zvýšen o jedno patro. Hlavní vstup do domu je z boční fasády ve středním rizalitu, v ose se nacházelo centrální schodiště, které spojovalo jednotlivé byty v suterénu, zvýšeném přízemí a v prvním patře. Pokoje byly orientovány na východ a na jih, tedy do uličního průčelí. Směrem do zahrady pak byla umístěna kuchyně. Z původního řešení fasády zůstala pravděpodobně pouze typická průběžná římsa oddělující zvýšené přízemí od ostatních pater.

Vily rodiny Josefa Kosche a Otto Gittla k sobě těsně přiléhaly.¹⁴⁸ V obou případech se jednalo o jednopodlažní budovu se dvěma nebo se třemi byty. Suterén ani podkroví nebyly využívány jako obytné. Byty se nacházely v přízemí a v prvním patře. Dům číslo 5 byl později přestavěn novým majitelem, panem Pyšvejcem.¹⁴⁹ Dům číslo 7 se dochoval téměř v původní podobě a jako jediný je určitým dokladem o možné podobě ostatních vil. Původní dispozice dochována nebyla. Půdorys je pravoúhlý, ale nepravidelný. Hlavní vstup je situován v západním průčelí a členění fasády zůstává stejné jako u ostatních Hrachových staveb. Bosované zvýšené přízemí odděluje od patra průběžná římsa. Dominantní jsou dva výrazné převyšované rizality ve vstupní a uliční fasádě. Armovaná nároží napovídají, že původně nebyla stavba omítnutá a pravděpodobně kombinovala cihlové zdivo se štukovým dekorem. Ten je aplikován v reprezentativním prvním patře, nad pravoúhlými okny s jednoduchým, v případě rizalitu segmentovým frontonem. Polovalbová střecha je nesena na dřevěných konzolách, nad vstupním rizalitem je jehlancová střecha s lucernou. Stylové formy opět odkazují k severoněmecké renesanci, případně ke „švýcarskému stylu“.¹⁵⁰

Při představě o formální podobě rodinného domu apeluje F. Hrach na využívání tradičních a charakteristických materiálů oblasti, střídání čistých ploch fasády s kamennými prvky nebo příhradovým systémem a její oživení použitím barev a rostlinného dekoru. Jako součást domu navrhuje předzahrádku a případně různá podloubí a přístřešky k posezení. „*Anwendung der üblichen, altbewährten und*

¹⁴⁷ Dokumentace ke stavebním úpravám je uložena v AMB, fond U 9, kart. 31, sign. 629 a 630.

¹⁴⁸ Jednalo se pravděpodobně o přátele nebo byli spřízněni, protože i v předchozím bydlišti měli pronajaté byty vedle sebe.

¹⁴⁹ Z roku 1937 se dochovaly plány na vestavbu garáže. AMB, U 9, kart.46, sign. 620.

¹⁵⁰ P. Zatloukal, *Brněnská* (cit. v pozn. 12), s. 119.

charakterbestimmenden Baumaterialien, im Übrigen eine hübsche Verteilung der Mauermassen und Anordnung der Dächer, Abwechslung zwischen Putzflächen und solchen aus Stein oder Fachwerk, Belebung durch hübsche Färbung und durch Pflanzenschmuck, Anordnung von Vorgärten, Lauben, Vordächern, Sitzgelegenheiten...“¹⁵¹

Rodinný dům považoval F. Hrach za nejzdravější způsob bydlení a současně za typ obydlí, který prohlubuje vztah domovu a poutá k vlasti. *„Harmonische einheitliche Durchbildung von Haus und Wohnung und damit Hand in Hand gehende Veredelung der Bewohner, Liebe zu Heim und Scholle lassen sich aber nur im Familienwohnhaus erzielen.“*¹⁵²

Vlastní vilu si F. Hrach postavil v jiné předměstské čtvrti, v oblasti dnešních Pisárek, na ulici Hlinky 106 (Schreibwaldstrasse).¹⁵³ Podle zápisu v pozemkové knize koupili Ferdinand a Sofie Hrachovi 29. srpna 1900 od Julia a Emila Braunerových parcelu č. 97 pro stavbu rodinného domu se zahradou.¹⁵⁴ K 27. červenci 1901 je již doložen jednopatrový rodinný dům o výměře 159 m². Podle plánů F. Hrachy stavbu provedl Johan Kowarzik.¹⁵⁵

Původní plánová dokumentace bohužel chybí, k dispozici jsou jen plány novější uložené v archivu současného majitele objektu. Popis Hrachovy vily byl publikován v článku L. a P. Czajkowských věnovaném zástavbě ulice Hlinky, kteří vycházeli z údajů o sčítání lidu roku 1910.¹⁵⁶ Základní informace přináší také průvodce P. Zatloukala, který ji označuje za jednu „...z posledních historizujících staveb...“ Pisárecké třídy.¹⁵⁷

V jednopatrovém řadovém domě byly k celkem tři samostatné byty. Dva dvoupokojové se nacházely v přízemí, vždy dvě okna byla orientována do ulice, dvě na

¹⁵¹ Tamtéž, s. 9.

¹⁵² F. Hrach, (cit. v pozn. 132), s. 10.

¹⁵³ Ulice Hlinky byla postupně osídlována od pol. 18.st., jako rezidenční čtvrť se vyvíjela od roku 1876.

¹⁵⁴ KN – archiv Pozemkové knihy, Sběrka listin Brno-město, r.1900, kniha V, č. 33302/00. Celková výměra parcely činila 3669 m².

¹⁵⁵ Tamtéž, Sběrka listin Brno-město, r.1901, kniha IV, č. 2771/01.

¹⁵⁶ Lenka a Petr Czajkowski, Zástavba ulice Hlinky po roce 1850 a majetková struktura jednotlivých objektů se zvláštním přihlédnutím k roku 1910. Příspěvek k poznání předměstské architektury města Brna, *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna IXX*. Brno 2006, s. 445-472.

¹⁵⁷ P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 147.

chodbu nebo schodiště. V jednom z nich bydleli bez povinnosti platit nájem služební a druhý majitelé pronajímali.

Manželé Hrachovi využívali byt v patře a podkroví. Měl deset místností - šest pokojů, předpokoj, kuchyni, pokoj pro sloužící, koupelnu. K tomuto bytu patřilo právo užívat okrasnou a užitkovou zahradu s bazénkem.

Roku 1922 parcelu i s domem Hrachovi prodali Marii Samohrdové, vdově po stavebním radovi, a Sofie Hrachová koupila dům na Obilním trhu 10 (*Getriedemarkt*) a na Gorkého 19 (*Falkensteinerova*) od Justiny Besenböckové, provdané Legitové.¹⁵⁸

Dnešní úprava interiéru domu na Hlinkách nedává zcela jasnou představu o původním dispozičním rozvržení. Hlavní vstup přízemním vestibulem vedl pravděpodobně k samostatným vchodům do přízemních bytů a ke schodišti umístěném v zadní části domu, které vedlo do patra a podkroví. V prvním patře byly jednotlivé pokoje přístupné z centrální chodby, která byla prosvětlena světlíkem. Nacházely se tu pravděpodobně čtyři největší obytné místnosti, dvě z nich měly přístup na balkon orientovaný na hlavní ulici a z jedné byl východ na zahradu. V podkroví se pak nacházely dvě velké místnosti.¹⁵⁹

Vnější podoba pětiosého průčelí je řešena horizontálním rozčleněním fasády do tří částí výraznou nadokenní a podokenní římsou. Na bosované přízemí s hlavním vstupem ve střední ose navazuje reprezentativní první patro a půdní polopatro zakončené korunní římsou a atikou zakrývající střechu.¹⁶⁰ Plastickým prvkem fasády v tomto případě nejsou obvyklé rizality, ale arkýř a zastřešený balkon prvního patra. Fasádu doplňují dekorované detaily – klenáky nad pravoúhlými okny a kartuš nad vstupem v přízemí, šambrány oken, arkýř a balkon s litinovými sloupky prvního patra, horizontální průběžný vlys pod drobnými okny podkroví. Podobně jako i u předchozích staveb jsou v dekoru kombinovány vegetabilní motivy s maskarony. Opět se zde objevuje prvek olivové ratolesti jako poukázání na majitelovu lásku k vědě. Rostlinný motiv se opakuje i v interiéru, v hlavním vstupu v podobě štukové výzdoby a v kruhovém stropním prosvětlení jednoho z pokojů prvního patra.

Zvolené stylové formy vlastní vily, kontrastují s návrhy pro Úřednickou čtvrt' i s tezemi, které F. Hrach v souvislosti s rodinným domem proklamoval. Roli zde hrálo

¹⁵⁸ KN-archiv Pozemkové knihy, Sbírka listin Brno-město, r.1922, kniha III, č. 3831/22 a 3952/22.

¹⁵⁹ Částečnou představu o vnitřním vybavení soukromých prostor F. Hracha poskytují fotografie z rodinného alba - AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

¹⁶⁰ V současné podobě je atika zjednodušená, srovnej P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 147.

umístění těchto objektů v rámci města. Svému vlastnímu domovu, situovanému v řadové zástavbě reprezentativní předměstské třídy, vtiskl palácový charakter a opatřil tvaroslovím „vysoké“ architektury. Pro domov německých studentů hledal inspiraci v historii německého národa a u rodinných domů zemských úředníků, koncipovaných v nově vznikající čtvrti venkovského rázu, se obrátil k tradici „vernakulární“ architektury.

F. Hrach nevnímal termín „*Heimatkunst*“ čistě nacionálně, ale v souvislosti s myšlenkami J. Ruskina kladl důraz na udržení domácích tradic jednotlivých oblastí. Přestože byl tento přístup ze strany vídeňské moderny odmítnut, rozvinul se - jak upozornil J. Vybíral - v následujících letech na Moravě a ve Slezsku i v německém jazykovém prostředí.¹⁶¹

¹⁶¹ J. Vybíral, (cit. v pozn. 4) , s. 216-220.

Sakrální projekty:

Brněnská tvorba F. Hracha zahrnuje široké spektrum architektonických úloh. Kromě již zmíněných veřejných i soukromých staveb se věnoval například i objektům utilitárním - roku 1898 realizoval přístavbu brněnské přádelny na česanou vlnu (*Kammgarnspinnerei*) - Radlas, která dnes již nestojí, a mezi léty 1901-1902 dům Německé hospodářské společnosti (*Deutsche landwirtschaftliche Genossenschaft*) na ulici Masná 5 (*Fleischmarktgasse*).¹⁶² K drobnější architektonické tvorbě F. Hracha je možné také zmínit jeho návrhy památníků a náhrobků. Roku 1895 navrhl památník Švédů pro park na Kolišti (*Glacis*) u příležitosti 250 výročí obléhání Brna Švédy. Památník podle Hrachova návrhu realizoval J. Tomola. Odstraněn byl pravděpodobně roku 1945.¹⁶³ K dalším návrhům F. Hracha patří náhrobek brněnského městského rady Heinricha Gomperze a roku 1916 náhrobní památník starosty R. Wiesnera.¹⁶⁴ Ke zmíněnému výčtu architektonických témat se v první čtvrtině 20. století připojují také dva Hrachovy návrhy sakrálních objektů.

Římsko-katolický filiální kostel sv. Klementa Maria Hofbauera v Horních Heršpicích patří do farnosti Brno-Komárov, kde se také na Římsko-katolickém úřadu nachází veškerá dokumentace k jeho stavbě. V odborné literatuře se o něm krátce zmiňuje J. Sedlák¹⁶⁵ a B. Samek,¹⁶⁶ zásadní informace přináší článek J. Kubíčkové a A. Filipa.¹⁶⁷

Kostel byl vybudován díky aktivitám faráře a konzistorního rady Františka Kelbla, který po svém příchodu do komárovské farnosti roku 1908 založil výbor na jeho výstavbu. Obec Horní Heršpice do té doby disponovala pouze kaplí Nanebevzetí Panny Marie z roku 1811, ve které nebylo možné konat bohoslužby. Ale již roku 1890 byl obyvateli obce založen fond pro stavbu vlastního kostela. Výborem byl k vypracování projektu doporučen Ferdinand Hrach a k provedení stavby Anton Negerle.

¹⁶² F. Hrach, *Das deutsche landwirtschaftliche Genossenschaftshaus in Brünn*. Brünn 1902.

¹⁶³ D. Černoušková – D. Hodeček, *Park na Kolišti. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 2003, s. 32.

¹⁶⁴ AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol. - MZA, B 34, kart. 579, f. 61.

¹⁶⁵ J. Sedlák, (cit. v pozn. 3), s. 149.

¹⁶⁶ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska I (A/I)*. Praha 1994, s. 225.

¹⁶⁷ J. Kubíčková – A. Filip, (cit. v pozn. 14). Autoři při srovnání filiálních kostelů v Černovicích a Horních Heršpicích přináší údaje nejen o okolnostech jejich založení, výstavbě a zasvěcení, ale na základě reflexí z dobového tisku dokumentují také nacionální napětí, které se odráželo i v úrovni církve během první poloviny 20. století.

Základní kámen kostela byl položen 20. srpna 1911 a vysvěcení dokončené stavby se konalo 27. října 1912. Zsvěcen je vídeňskému patronovi, rodáku z moravských Tasovic, sv. Klemetu Maria Hofbauerovi (1751-1810), který byl papežem Piem X. prohlášen za svatého 20. května 1909 a 13. dubna 1910 byl přijat mezi patrony brněnské diecéze.

Na obdélný půdorys hlavní lodi kostela s bočními kaplemi v transeptu navazuje na pravé straně presbytář a věž při průčelí o výšce 34,5 m. Hlavní vstup umožňuje drobný nartex se stupni. J. Kubíčková a A. Filip interpretují projekt F. Hrachy jako „aktualizaci barokního konceptu“ a „příležitosti ke spojení „dobrého starého“ s moderními prvky“. Takovému přístupu odpovídá i řešení fasád, kdy ploché barokizující štíty nartexu, hlavní lodi i věže doplňují pouze jednoduché křesťanské symboly. Motiv kříže se pak rytmicky opakuje i v průběžném vlysu nad hlavním vstupem, který spolu s korunní římsou tvoří dominantní horizontální linii typickou pro všechny Hrachovy stavby.¹⁶⁸

Stejně jako vnější podoba, tak i interiér osciluje mezi tradičním pojetím historické inspirace a koncepcí funkčního prostoru využívající aktuální výrazové prostředky. Je zde uplatněna reliéfní výzdoba s výjevem patrona kostela mezi dětmi a mládeží (hlavní oltář), sv. Rodina s archandělem Gabrielem (boční oltář) a čtyři evangelisté (kazatelna).¹⁶⁹ Autor sochařských návrhů není v pramenech uveden, výmalbu interiéru provedl Theodor Indra.¹⁷⁰

Ve spisech Římsko-katolického farního úřadu je dochována Hrachem signovaná kresba z roku 1910 s ideovou urbanistickou úpravou kostelního náměstí, které lemuje historizující zástavba korespondující svými štíty s návrhem kostela. Žádná podobná úprava realizována nebyla, v současnosti se kostel vzhledem k urbanistickému rozvoji Horních Heršpic nachází v podstatě na okraji obce. Zástavba, kterou navrhl F. Hrach na své kresbě náměstí vypovídá o jeho trvalé inklinaci k historické podobě prostoru s novostavbou respektující a vycházející ze stylových forem daného místa.

Z kresby je patrný odlišný tvar štítů hlavní lodi návrhu od konečné realizace. Původní štít svým tvarem korespondoval se vstupním nartexem i s věží stejně, jak je

¹⁶⁸ Většina z tohoto střízlivého dekoru ve vlysu a štítech byla odstraněna při rekonstrukci mezi léty 1978-1980. Archiv NPÚ, Nová spisovna, ev. č. 8047.

¹⁶⁹ V námětu hlavního oltáře vidí J. Kubíčková s A. Filipem přiznání proměny a posunu role katolické církve v moderní společnosti, viz poz. 14, s. 288.

¹⁷⁰ S rekonstrukcí byla výmalba částečně pozměněna.

tomu u kostela Neposkvrněného početí P. Marie Franze Holika. Tato stavba byla realizována téměř současně s heršpickým kostelem a J. Kubíčková s A. Filipem Holikův projekt chápou jako možnou Hrachovu inspiraci, případně jej dávají do souvislostí s nerealizovaným návrhem C. Sitteho na kostel v Ostravě-Mariánských Horách z roku 1903.¹⁷¹

Přímým inspiračním zdrojem ovšem mohly být některé z moravských sakrálních staveb, na jejichž rekonstrukcích a architektonických úpravách se F. Hrach podílel jako konzervátor vídeňské Centrální komise pro umělecké a historické památky. Jeho největším restaurátorským zásahem byla úprava barokního štítu klášterního kostela sv. Trojice ve Fulneku.¹⁷² Převýšený barokní štít s křížkem ve vrcholu umístěný na vysokém průběžném kladí se následně mohl stát inspirací i pro řešení heršpického kostela. V umístění štítu i nad závěr hlavní kostelní lodě je zase možné hledat spojitost s kostelem sv. Leonarda v Mušově. Nerealizovaný návrh jeho rozšíření vytvořil F. Hrach roku 1910.¹⁷³

S návrhem druhé sakrální stavby F. Hracha, mírovým kostelem sv. Ducha z roku 1916, je spojen brněnský biskup Pavel Huyn (1868-1946), který byl stal zadavatelem několika brněnských kostelních staveb. Roku 1907 se stal spoluzakladatelem a předsedou *Spolku pro stavbu katolických chrámů v diecézi brněnské*. Jedním ze záměrů spolku bylo iniciovat stavby tří kostelů „...na Křenové, pak směrem k Juliánovu a k Žabovřeskám.“¹⁷⁴ Biskup P. Huyn, který byl spokojený s Hrachovou prací v Horních Heršpicích, mu zadal po vypuknutí první světové války projekt kostela za padlé ve válce a za šťastný návrat ostatních: „...für gefallene Krieger, oder für eine glückliche Heimkehr...“.¹⁷⁵ Mělo se jednat o monumentální stavbu mezi ulicí Kounicovou a Veveří, přibližně v místech dnešní Björnsenova sadu. Dominantou měla být jeho 100m

¹⁷¹ J. Kubíčková – A. Filip, (cit. v pozn. 14), s. 284.

¹⁷² Kostel byl vybudovaný mezi léty 1748-1760 místním stavitelem Mikulášem Thalherrem. Podrobněji viz B. Samek, (cit. v pozn. 166), s. 456. F. Hrach se v letech 1899-1903 podílel na úpravě exteriéru kostela a prováděl i odborný dozor restaurátorských prací vnitřní freskové výzdoby.

¹⁷³ Od roku 1899 se F. Hrach podílel na mnoha restaurátorských úpravách moravských kostelů. Realizoval úpravu poničené helmice klášterního kostela na Velehradě, vypracoval návrh na restaurování kostela sv. Bartoloměje v Kroměříži, vyprojektoval návrh na rozšíření farního kostela v Pohořelicích, Milovicích, Melčanech a mnohých dalších. Soupis jeho restaurátorských zásahů a odborných posudků viz MZA, B 34, kart. 579, f. 60-76.

¹⁷⁴ Citováno podle A. Filip, (cit. v pozn. 14), s. 31.

¹⁷⁵ MZA, B 34, kart. 579, f. 123.

vysoká věž se dvěma ochozy. A. Filip dává Hrachův návrh do souvislosti s nerealizovaným projektem Otto Wagnera na mírový kostel pro náměstí Schmelz z roku 1917, který disponuje 70 m vysokou věží. O. Wagner téma sakrálního objektu se samostatně stojící převýšenou věží rozpracoval již v návrhu hřbitovního kostela pro vídeňský Währing roku 1898, který se skutečně mohl stát Hrachovi inspirací. V důsledku politických změn po zániku habsburské monarchie nebyl brněnský projekt kostela sv. Ducha realizován.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Robert Janás, *Architektura historismu v Brně*, *Art&Antiques*, 02/2006. Praha 2006, s. 44 -55.

Pozdní brněnské návrhy a realizace:

Po skončení první světové války se F. Hrach rozhodl i nadále zůstat v Brně. Osud Německé techniky byl sice v prvních poválečných letech nejistý - předpokládalo se, že ústav bude přeložen do Rakouska. Ovšem díky velkému zájmu studentů bylo rozhodnuto o jeho zachování v Brně a F. Hrach na Technice pedagogicky působil až do konce 30. let. Vznik samostatného Československého státu však přinesl některé změny dosavadních aktivit F. Hracha. Počet architektonických realizací se výrazně snížil a skončila jeho odborná činnost v oboru památkové péče. Přesto ještě v průběhu 20. let stále veřejně působil a byl členem urbanistických komisí města Brna. Profesní a pravděpodobně i osobní ranou byla neuskutečněná realizace projektu tří monumentálních školních budov, na kterých F. Hrach pracoval během válečných let a které měly završit jeho dlouholetou architektonickou tvorbu pro Německou vysokou školu technickou.

Další rozšíření Německé techniky se ukázalo nevyhnutelným téměř okamžitě po dokončení stavebních prací novostavby na Joštově ulici. Kromě stálého nárůstu počtu studentů se jako největší problém ukázalo zvýšení nároků na pracovny a zejména na laboratoře jednotlivých kateder. Provozy chemických laboratoří a strojírenských dílen vykazovaly velké nároky na prostor, proto nebylo možné počítat s dalším rozšířením školy v centru města. Navíc byla hledána parcela s přístupem k vodnímu toku, vzhledem k oborům zabývajícím se využitím vodní energie.¹⁷⁷ Jako nejvhodnější byly roku 1911 zvoleny tzv. Schwabovy pozemky (vymezené dnešními ulicemi Poříčí a Rybářské). I se stávající zástavbou zrušené tovární budovy měla stavební parcela výměru 16.000 m². Potřebné finanční prostředky na nákup pozemku ovšem nebyly ze státní kasy uvolněny až do roku 1913. V září roku 1916 pak ministerstvo vyučování a financí schválilo vystavět školní budovy strojírenského, elektrotechnického a chemického institutu. Definitivní projekt vypracoval F. Hrach mezi léty 1916 – 1918.

Na stavební parcele tvaru nepravidelného lichoběžníka vymezené dvěma sbíhajícími se ulicemi situoval F. Hrach tři školní budovy symetricky za sebou na jedné ose. V rozložení hmot byly všechny tři objekty koncipovány podobně - z hlavního

¹⁷⁷ Během první světové války počet studentů poklesl v souvislosti s odchodem na frontu, ovšem bylo počítáno se silným nárůstem zájmu o studium po skončení války, který se potvrdil. počet posluchačů se k roku 1920 více než zdvojnásobil. Viz A. Haußner, (cit. v pozn. 83), s. 33.

traktu, který směřoval do komunikace, vystupovaly kolmo tři, případně čtyři křídla budovy.

Chemický institut měl být umístěn do šestipodlažní budovy (snížené a zvýšené přízemí, tři patra a půdní patro) skládající se z šesti traktů – z hlavního traktu vedoucího přes celou šířku pozemku vybíhaly čtyři kolmé trakty poslucháren a pracoven, dva střední trakty příčně propojoval třípodlažní trakt tělocvičny a přednáškového sálu. Tímto uspořádáním byly získány dva otevřené a jeden uzavřený dvůr.

Hlavní vstup do budovy byl navržen z nové ulice do vestibulu k centrálnímu schodišti a k výtahu, samostatný vedlejší vstup měl také každý z kolmých traktů. Dispoziční dělení se odvíjelo od kumulace příbuzných oborů, přičemž na střední osu byly orientovány společné prostory - tělocvična a šermírna (snížené přízemí) a velký přednáškový sál (zvýšené přízemí a 1. patro) v příčném traktu a ostatní posluchárny a kabinety profesorů umístěné ve všech patrech hlavního křídla.

Strojirensko-technický institut, komponovaný jako šestipodlažní budova o čtyřech traktech kolem centrálního dvora, měl hlavní průčelí orientováno naproti chemickému institutu do nové ulice. Hlavní budova měla poskytovat své prostory institutu zkoušení materiálů a reprezentativnímu slavnostnímu sálu – zvýšené přízemí a první patro, přednáškové sály a rýsovný v ostatních patrech. Přístup do hlavní budovy byl umožněn z vnitřního dvora, ke kterému vedly dva boční průchody prolomené v hlavní fasádě. Ze dvora byla přístupná také dvě boční křídla s laboratořemi a pracovny. Další laboratoře byly umístěny v příčném traktu s navazující vodní věží s parním komínem a kotelnou.

Elektrotechnický institut byl svým hlavním průčelím obrácen do komunikace spojující Poříčí a Rybářskou ulici (dnešní ulice Rybářská). Tvarem parcely, která se ve směru sbíhajících se ulic zmenšovala, byly dány menší rozměry stavby. Jednalo se o pětipodlažní čtyřtakovou budovu, kdy na hlavní trakt navazovaly kolmo tři křídla ve střední a v bočních osách. Umístěny zde byly přednáškové sály, laboratoře a ostatní prostory katedry.

Fasády všech tří budov řešil F. Hrach charakteristickým členěním pomocí rizalitů akcentujících střední osy a nároží a použitím průběžných říms oddělujících přízemí a nejvyšší patro. Zcela novým prvkem zde byl posun směrem k výraznému očištění fasád od dekorativních článků. Objevily se pouze jako reliéfní vlysy nad hlavními vstupy, případně ve zvýšeném přízemí nárožních rizalitů. Totožné řešení v jednoduchých geometrických formách představil Otto Wagner ve svém návrhu

vídeňské univerzitní knihovny ve Vídni z roku 1910. Vertikální a horizontální linie vytvářejí na vnějším průčelí pravidelný rastr doplněný sochařskou výzdobou nad hlavním vstupem. Zvolené purističtější formy F. Hrach vysvětloval velkými rozměry staveb, kdy se ztrácí účinek detailu a monumentality je docíleno dělením hmoty a obrysově linie: „...*bei der bedeutenden Breiten- und Höhenentwicklung kann an eine Detailwirkung wenig mehr gedacht werden, sondern wird sich eine monumentale Wirkung bloß durch richtige Verteilung der Baumassen wie durch eine günstige Führung ihrer Umrißlinien erreichen lassen.*“¹⁷⁸ Zcela v souladu s Wagnerovskými principy zdůraznil F. Hrach svůj záměr dostát umělecké a konstrukční opravdovosti – „...*künstlerischen und konstruktiven Wahrheit*...“¹⁷⁹ tedy navenek jasně patrné vnitřní uspořádání budovy a stejně tak přiznání jejího konstrukčního řešení pomocí železobetonové kostry. Konzervativně řešeny zůstávají polovalbové a mansardové střechy s nárožními kupolemi (Elektrotechnický institut), případně lucernami (Strojírensko-technický institut).

Architektonický návrh F. Hracha byl ještě před ukončením světové války ministerstvem vyučování i financí schválen a doporučen k realizaci. Po změně politické situace roku 1918 československá vláda finance na obrovský projekt ze státního rozpočtu neuvolnila.¹⁸⁰ Vzniklou situaci tedy musela škola řešit provizorními stavbami. F. Hrach v letech 1923 – 1924 a navrhl adaptaci původní tovární budovy Schwabových pozemků na provizorní chemickou laboratoř. Dvoupatrovou tovární budovu zvýšil o jedno patro a rozšířil o jeden trakt a vstupní vestibul.

Přesto, že ve dvacátých letech postupně počet zájemců o studium klesal, udržela si škola svoji pozici až do konce druhé světové války, kdy byly dekretem prezidenta republiky Německé techniky v Praze a v Brně zrušeny.

Poslední realizací Ferdinanda Hracha v Brně byl úřednický obytný dům (Beamtenwohnehaus) bratří Thonetů na ulici Kounicově 59 (*Kaunitzgasse*). S firmou

¹⁷⁸ F. Hrach, (cit. v pozn. 92), s. 115.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Dokumenty o zrušení této zakázky, viz MZA, B 34, kart. 579, f. 236-237, 329-330, 347-8. F. Hrachovi nebyla vyplacena ani celá částka honoráře za vypracování plánů, kterou požadoval opakovaně roku 1919, 1922 a 1926. Z odpovědi Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 28.1.1927 je možné se přímo dočíst, že není důvod projekty honorovat „...*vzhledem ke změně vývojových předpokladů pro výstavbu Německé vysoké školy technické v Brně.*“ Tamtéž, f. 281.

„*Gebrüder Thonet*“ spolupracoval F. Hrach již při realizaci vnitřního vybavení Zemského domu II a novostavby Německé techniky. V Brně vlastnili bratři Thonetové několik nemovitostí, přičemž sídlo firmy bylo od roku 1891 v tzv. „*Thonethof*“ na nároží dnešní ulice Běhounské (*Rennergasse*) a Jakubského náměstí, jehož autory byli architekti Ferdinand Fellner a Hermann Helmer.¹⁸¹ Okolnosti vzniku a stavební program objektu na Kounicově ulici známy nejsou, ale plánová dokumentace je uložena v městském archivu.¹⁸² Nový dům měl poskytovat jednoduché komfortní bydlení úředníkům firmy. Podle údajů pozemkové knihy parcelu koupili bratři Thonetové v červnu 1920 a vlastnili nově postavený dům až do roku 1942.¹⁸³ Jeho stavba probíhala od května 1919 do prosince 1920 pod vedením stavitele Stanislava Neděly.

Čtyřpatrová budova je postavena na půdorysu písmene T. V každém podlaží jsou navrženy dva byty s přístupem z centrální chodby. Obytné pokoje (tři nebo čtyři) jsou orientovány do ulice, kuchyň s balkónem a pokoj pro služebné do vnitrobloku. Sociální zařízení jsou osvětlena a odvětrávána centrálním světlíkem.

Vnější pětiosá fasáda je stejně jako u předchozích Hrachových staveb členěna pomocí nárožních rizalitů v poslední ose. Horizontální linii zdůrazňuje jemný geometrický dekorativní vlys mezi okny třetího patra a nad okny nejvyššího poschodí. Pod korunní římsou jsou pak použity schématické triglyfy. Někdejší reprezentativní první a druhé patro je zde připomenuto použitím litinových balkónů v nárožních rizalitech. Geometrický ornament balkónů a hlavního vstupu koresponduje s vnitřní štukovou výzdobou.

Symbolické srovnání první a poslední Hrachovy brněnské realizace přináší dva aspekty posunu architektonické tvorby F. Hracha po stránce obsahové i formální. V první rovině se mění úloha zadání směrem od reprezentativního nájemního domu k městskému bytovému domu středních vrstev. Tento stavební typ kvalitního a ekonomicky přístupného bydlení, kolektivního i individuálního, se stal jedním z hlavních úkolů brněnské architektury dvacátých let. Pro firmu „*Gebrüder Thonet*“ Hrach realizoval roku 1922 také dva úřední rodinné domy ve Vsetíně a věnoval se

¹⁸¹ Jiří Uhlíř, Firma Thonet a pokrok. Manufaktura nebo průmysl?, *Princip Thonet. Od ohýbaného dřeva k trubce.* (Katalog výstavy.) Praha 1991, s. 124.

¹⁸² AMB, U 17, Nová sbírka plánů, krab. 98/1-10.

¹⁸³ KN-archiv Pozemkové knihy, knihovní vložka č. 670.

tomuto tématu ještě roku 1927, kdy byl podle jeho návrhu postaven dvoupatrový úřednický dům v Novém městě pod Smrkem (*Neustattl Böhmen*).¹⁸⁴

Při srovnání architektonické formy obou staveb je na první pohled zřejmé nejen odmítnutí historizujících slohotvorných prvků – pouze symbolicky na ně odkazují schématické triglyfy, ale také téměř puristický přístup k „očištění“ fasády. Hmotové členění jádra stavby i rytmizace fasády zůstává stejná – akcentované první a druhé patro, dekorativní vlys mezi okny třetího patra, zdůraznění korunní římsy, použití nárožních rizalitů. Při srovnání se sousední budovou Všeobecného penzijního ústavu, který byl realizován podle návrhu Jindřicha Kumpošta (1891-1968) o dva roky později a který klasicky zónovanou fasádu doplňuje pilíři a kubistickými půloblouky,¹⁸⁵ vyznívá Hrachovo pojetí čistěji a dává najevo, že ve své poslední brněnské realizaci docílil „osvobození jádra“ stavby ze sevření jakékoli „stylové slupky“.

¹⁸⁴ MZA, B 34, kart. 579, f. 61.

¹⁸⁵ R. Koryčánek, (cit. v pozn. 16), s. 188-189.

URBANISTICKÉ KONCEPCE

Působení Ferdinanda Hracha v Brně se úzce kryje s největšími urbanistickými zásahy do podoby města na přelomu 19. a 20. století, tedy s asanací historického jádra. Regulační úpravy města probíhaly v několika vlnách, první mezi léty 1896-1916 a druhá roku 1926. F. Hrach vykonávající v Brně funkci konzervátora vídeňské Ústřední komise a současně činný architekt, pedagog Německé vysoké školy technické a mezi léty 1901 – 1908 také umělecký expert Výboru stavebních a městských úprav Městské rady (*Baulnien- und Stadtregulierungskommitte des Stadtrates von Brünn*),¹⁸⁶ byl díky své široké aktivitě v protichůdném postavení. Jako konzervátor se na jedné straně zasazoval o zachování historického jádra ve stávající podobě a snažil se chránit historické a umělecké památky, na straně druhé byl architektem, který si uvědomoval nutnost reorganizace centra města, které se vzhledem k narůstajícímu průmyslovému rozvoji stávalo moderním velkoměstem a zvyšovaly se tak jeho nároky na hygienické podmínky, na zlepšení dopravní situace, na vznik nových veřejných staveb v centru a obecně na zlepšení kvality bydlení ve městě.

Urbanismem se tedy Hrach aktivně zabýval, zasedal v komisích, sestavených v souvislosti s úpravami města Brna,¹⁸⁷ aktivně se účastnil diskuzí o asanacích historických památek a k mnoha urbanistickým zásahům vypracovával posudky.¹⁸⁸ Od roku 1919 přednášel na německé technice obor „*Städtebau*“ a roku 1926 se stal mimořádným členem „*Freien deutschen Akademie des Städtebaues*“ v Berlíně.¹⁸⁹ K problematice urbanismu se také několikrát vyslovil ve svých teoretických spisech a přednáškách - „*Die Brünnner Stadtregulierung und manches Andere*“¹⁹⁰, „*Heimatkunst*

¹⁸⁶ MZA, B 34, kart. 579, fol. 58.

¹⁸⁷ Roku 1902 byl členem komise pro první regulační plán města Brna, r. 1926 a 1929 členem komise pro nový regulační plán na Velké Brno. Tamtéž, f. 76.

¹⁸⁸ Roku 1899 posudek na rozšíření a regulování Kostelní ulice v Brně na Obecní radě, roku 1900 znalecký posudek projektů pro přestavbu brněnského nádraží na Obecní radě, roku 1916 posudek týkající se zástavby na Dominikánském náměstí v Brně a mnohé další. Tamtéž, f. 74-75.

¹⁸⁹ Tamtéž, f. 58-59.

¹⁹⁰ F. Hrach, (cit. v pozn. 50).

und moderne Stadtebau“¹⁹¹, a částečně i v textu „*Die Stadt ein Museum – weniger Stadtmuseen*“!¹⁹²

Všem Hrachovým textům věnovaným problematice úpravy měst a jejich nové zástavbě je společné přejímání myšlenek předního urbanisty té doby, Camilla Sitteho, který na přelomu století působil v prostředí Moravy na několika projektech.¹⁹³

Přednášku „*Die Brünnner Stadtregulierung und manches Andere*“ přednesl F. Hrach v listopadu roku 1899 v *Mährische Gewerbeverein*. Charakter textu je poplatný skutečnosti, že byl určen převážně pro laické publikum.¹⁹⁴ Obecně je možné říci, že zde představuje soudobé významné osobnosti urbanismu, tedy Cornelia Gurlitta, Karla Henriciho, R. Baumeistera, Karla Mayredera, Steinmayera, J. Stübbeho a zejména Camilla Sitteho, jehož myšlenky tvoří osu celé přednášky. V duchu Sitteho připouští Hrach při regulacích a rozšiřování měst nutnost zohlednit potřeby dopravy, nároky na bydlení, zdravotní, tedy zejména hygienické hledisko a v neposlední řadě i finanční otázku, ovšem klade důraz na nežádoucí opomíjení požadavků estetických : „...*die schönheitlichen Anforderungen*“.¹⁹⁵ Na Sitteho i na jeho žáka Henriciho se odvolává i v konkrétním případě odmítnutí nepřirozeného a zbytečného zarovnání uličních čar ve staré zástavbě z důvodu pohodlnějších dopravních podmínek.

Souhlasí s osmnáctiletou daňovou úlevou pro novostavby v centru města a s nutností regulovat jeho historické jádro. Odmítá ovšem nároky jednotlivých majitelů parcel a podporuje vyvlastňovací zákony, jedinec se podle něj v těchto případech musí podřít celku. Připouští ovšem, že regulace probíhá živelně a dochází tak k mnoha chybám. Hlavní příčinu vidí v nedostatku regulačních plánů. Prioritou města má být podle něj zhotovení generálního regulačního plánu a pro historické jádro plánu detailního.

¹⁹¹ F. Hrach, (cit. v pozn. 132).

¹⁹² Týž, *Die Stadt ein Museum – weniger Stadtmuseen!*, *Wiener Bauhütte*, Sonder-Abdruck, Heft 2., 3. Wien 1910. Přednáška konaná ve Vídni 1. 12. 1909.

¹⁹³ Camillo Sitte (1843-1903) pocházel z Vídně, kde vystudoval vysokou školu technickou a filozofickou fakultu. Na Moravě kromě Brna působil zejména v Olomouci, Ostravě a v dalších městech. Podrobněji P. Zatloukal, *Architektura 19. století na Moravě. Lexikon vídeňských umělců. Camillo Sitte, Prostor Zlín IV. Zlín 1996*, s. 19-21.

¹⁹⁴ F. Hrach v něm přímo uvádí, že přednášky navštěvují zejména ženy a případně studenti, chybí ale širší zájem o problematiku úpravy měst. Viz F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 20.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 19.

V textu Hrach přímo poukazuje na některé problematické části města Brna, které regulaci vyžadují. Uvádí i konkrétní parcely vhodné k zastavění, jak v centru města, tak i v jeho dalších částech. Prosazuje také zakládání nových vilových čtvrtí.¹⁹⁶

Další z Hrachových přednášek - „*Heimatkunst und moderne Stadtebau*“, přednesená také v *Mährische Gewerbevereine* v prosinci roku 1908 má charakter vlastenecký, ústředním tématem je otázka národního umění. Ovšem i v tomto textu se věnuje otázkám urbanismu a opět představuje osobnost C. Sitteho. Cituje zde některé z jeho tezí: mechanické rozšiřování a narovnávání ulic, bezohledné průlomy, neefektivní čtvercový systém a další. Město označuje za samostatný živý organismus, „...*eine Stadt eigentlich ein sehr lebendiger Organismus sei, dessen Entwicklungsfähigkeit durch einen harmonisch ineinander verwachsenden Grundplan und Aufbau bedingt,...*“.¹⁹⁷ Přesto, že připouští případy, kdy je z hygienických podmínek regulace jádra města nutná, zastává názor v maximální možné míře zachovat jeho historický charakter.¹⁹⁸ Při jakékoli úpravě a přetváření podoby města je nutné brát ohled na jeho stávající stav a respektovat jeho historickou část. Za neméně důležité považuje nutnost brát ohledy na účel dané městské části a tomu přizpůsobit její podobu, konkrétně upozorňuje na funkci a účel náměstí a veřejných zahrad ve městě.

V textu dále zdůrazňuje význam památkové péče a nutnost jejího podložení právním řádem. Této problematice se věnuje také ve své vídeňské přednášce z prosince roku 1909, „*Die Stadt ein Museum – weniger Stadtmuseen!*“, ve které srovnává městskou regulaci Brna a Vídně. Ústřední osou celého textu je kritika neúcty k historickým památkám a obecně k historickému charakteru měst. Brno zde označuje za město, ve kterém byly umění a historie zabity. „*Ein auffallendes Beispiel für den eben geschiderten Umschwung, durch welchen die Kunst- und Lokalgeschichte um manchen klassischen Zeugen gebracht wurde, bildet auch die Stadt Brünn,...*“.¹⁹⁹

V souladu s myšlenkami C. Sitteho přirovnává městský prostor, zejména náměstí, k muzeím, kde je vhodné umístit umělecké objekty. Jako příklady předkládá

¹⁹⁶ Tzv. Cottage-Viertel označuje za aktuální proud v městském urbanismu. Kromě již zřízené vilové čtvrti v Úřednické čtvrti (*Brünner Beamtenheim*) a v Hlinkách (*Schreibwaldstrasse*) navrhuje jejich zřízení v prodloužené části ulice Veverčí (*Eichorgasse*), případně za Lužánkami (*Augarten*).

¹⁹⁷ F. Hrach, (cit. v pozn. 132), s. 11

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 14.

¹⁹⁹ F. Hrach, (cit. v pozn. 192), s. 3. Poukazuje na nevratné zásahy vůči historickým památkám, např. kostel sv. Mikuláše na Velkém náměstí, Královská kaple na Dominikánském náměstí a další.

stejně jako Sitte italská města. Vyslovuje se proti dlouhým rovným ulicím, bez zalomení a jakéhokoli pohledového záchytného bodu. Prosazuje naopak rozmanitost, ať už v použití architektonických prvků, tak v úpravě náměstí. Těm by měla vždy vévodit dominanta, nejlépe některá z veřejných budov. Svoji přednášku F. Hrach uzavírá svým obdivem k modernizaci, kterou vítá, ovšem ne na úkor historického dědictví, „...mit alten wertvollen Überbleibseln, weil sie im moderen Stadtorganismus etwas unbequem geworden sind, in frivoler Weise umgangen wird, daß von Nichtverständigen und Ungebildeten ohne zwingende Not ideale Werte zerstört werden, die für immer unersetzbar bleiben, und daß künstlerisches und historisches Gemeingut des Volkem ohne reifliche Überlegung der Folgen verschleudert, beseitigt oder sonst beschädigt werde.“²⁰⁰

V souvislosti s konkrétními realizacemi a urbanistickými zásahy je jméno F.Hracha spojeno například s úpravou prostoru kolem kostela sv. Jakuba. Otázka regulace této části historického jádra se projednávala od roku 1887 do července 1899, kdy byla jmenována komise znalců, jejíž členové měly zhodnotit čtyři návrhy na její přestavbu.²⁰¹ V komisi byli přítomni brněnští a vídenští odborníci – Ferdinand Hrach, Germano Wanderlay, Josef Nebehosteny, Camillo Sitte, Friedrich Ohmann..²⁰² V září r. 1899 bylo o regulaci rozhodnuto. Došlo k proražení nové Kostelní ulice (dnešní Rašínova) a vzniku nové třídy mezi tehdejším Velkým náměstím (náměstím Svobody) a nám. Lažanského (Moravské náměstí). Osu nově proražené ulice měl pohledově uzavírat pomník císaře Josefa II. a hlavní fronta nedávno dokončeného Německého domu.²⁰³

²⁰⁰ Tamtéž, 15-16.

²⁰¹ Myšlenka úpravy prostoru kolem kostela sv. Jakuba a proražení nové ulice se objevila už roku 1879, kdy byla k tomuto účelu sestavena komise, která měla jednat o pozměněné variantě návrhu Josefa Esche z r. 1845 viz P. Zatloukal, *Brněnská* (cit. v pozn. 12), s. 52 a 118. – Týž, *Příběhy* (cit. v pozn. 12), s. 388. Další jednání o regulaci okolí kolem kostela sv. Jakuba proběhla až roku 1887.

²⁰² Původně byl v komisi i A. Prokop, ale nakonec se vzhledem ke svému zaneprázdnění nezúčastnil. Viz J. Sedlák, *Brněnská asanace 1896 – 1916, Historická Olomouc a její současné problémy VI.* Olomouc 1987, s. 195.

²⁰³ Dokončen roku 1891.

Nově vzniklá ulice měla respektovat ustoupenou stavební čáru průčelí kostela, aby se tak uvolnil pohled na kostelní věž v obou směrech a kolem kostela vzniklo prostranství nutné k jeho provozu.²⁰⁴

Ferdinand Hrach se k regulaci Kostelní ulice vyjadřuje jako k ne zcela šťastně provedené, protože podle něj byl původní návrh zvolený experty podstatně pozměněn. Uvádí, že komise schválila co nejvýraznější šířku nově prolomené ulice, „...*ein möglichst ausgiebige Erweiterung der Kirchengasse schaffen wollte*,...“,²⁰⁵ aby tak před kostelem sv. Jakuba vzniklo náměstí, na kterém se může shromáždit velký počet lidí.²⁰⁶ Ovšem z původní šířky 14m došlo na zmenšení o 2,5m. Tak je vnější část Kostelní ulice širší než vnitřní a to je dle jeho názoru chyba.

Hrach dále k úpravám navrhuje snížení terénu směrem z Jakubského na náměstí Lažanského, čímž by byl zvýšen dojem z pomníku císaře Josefa II. a Německého domu. Naopak severní orientace prolomení a případné obavy ze severního větru se mu nezdají znepokojivé vzhledem k délce ulice a k potřebě čerstvého vzduchu v centru města.²⁰⁷

Pozdější názory na proražení této třídy a na jeho vliv na urbanistický vzhled a funkci města se různí. C. Hálová-Jahodová považuje tuto regulaci za zničení historického rázu Velkého náměstí. „*Proražení ulice znamená ničivý zásah do konfigurace historického městského jádra*...“.²⁰⁸ B. Fuchs označuje tento zásah zničení středověkého rázu města – zničila se jeho nejstarší část kolem kostela sv. Jakuba.²⁰⁹ P. Zatloukal ji označuje za „*vyvrcholení brněnské asanace starého města*“, která měla „*staré Brno proměnit v novodobou city*“.²¹⁰ J. Sedlák navíc poukazuje na fakt, že komise, která o průlomu rozhodovala byla složena z významných odborníků.²¹¹

²⁰⁴ Zasunutí nároží ulice na straně chrámu za regulační čáru si prosadil C. Sitte.

²⁰⁵ F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 12. Otázce původně navržené šířky Kostelní ulice věnoval také článek „*Regulierung der Kirchengasse*“ z října 1899 uložený v rodinném albu - AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

²⁰⁶ J. Sedlák, (cit. v pozn. 202), s. 196.

²⁰⁷ F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 12.

²⁰⁸ C. Hálová-Jahodová, (cit. v pozn. 9), s. 87.

²⁰⁹ Bohuslav Fuchs, Stavební vývoj Brna a jeho plánování, in: *Budujeme Brno, město mezinárodních veletrhů*. Brno 1958, s. 22.

²¹⁰ P. Zatloukal, *Brněnská* (cit. v pozn. 12), s. 118.

²¹¹ J. Sedlák, (cit. v pozn. 202), s. 195.

Další urbanistickou událostí, se kterou je spojena činnost F. Hrach je soutěž na zhotovení generálního regulačního plánu probíhající v období 25. dubna 1901 – 25. ledna 1902.²¹² Ferdinand Hrach se stal spolu s dalšími 16 odborníky členem poroty, ve které zasedli mimo jiné i architekti Camillo Sitte, Cornelius Gurlitt, Alexander Wielemans, Germano Wanderlay, Alois Prastorfer, Ottokar Burghart a další.²¹³

K problematice absence regulačního plánu se F.Hrach vyslovil, jak již bylo zmíněno, v jedné ze svých přednášek. *„Ein Generalregulierungsplan, welcher der kritik nach jeder Richtung hin Stand hält, und die erforderlichen Detailplane! das sei unser Losungswort.“*²¹⁴ Tento plán podle něj musí vymezit hlavní dopravní tepny a zařízení s ohledem na úroveň, směr, šířku silnice, druh a výšku zástavby, určení polohy, rozměru a podoby náměstí a veřejných zahrad, vytýčení stavebních parcel pro veřejné stavby. V souhlasu s K. Mayrederem poukazuje na nutnost, aby plán obsahoval i umělecké

²¹² Do urbanistické podoby Brna výrazně zasáhlo vyhlášení asanačního zákona 25. 3. 1880, podle něj byly novostavby na místech zbořených domů při změně původní stavební čáry osvobozeny od daní na 18 let. Podnětem ke schválení brněnské varianty asanačního zákona se stal nový stavební řád pro zemské hlavní město Brno vydaný 8.6.1894 s platností od prosince téhož roku. Podle něj měl být do pěti let předložen polohový plán Brna, který měl sloužit k evidenci existujících stavebních poměrů v Brně a neměl mít podobu regulační. Ukazoval ovšem pouze polohu, směr a nivó ulic, ne pevnou stavební čáru. Proto byl vyprojektován i plán regulační, ale nebyl realizován. V dubnu roku 1896 byla Brnu přiznána výhoda, podle které byly osvobozeny na delší dobu od daní a přírážek i domy nově vybudované na místě starších staveb, u kterých byla nutná přestavba z důvodů dopravy, stavebně bezpečnostních a zdravotních hledisek. To vyvolalo obchodní spekulace a spustilo vlnu bourání z čistě komerčních důvodů. C. Hálová-Jahodová, (cit. v pozn. 9), s. 92 – 94. – J. Sedlák, (cit. v pozn. 202), s. 193-194. Z důvodu živelnosti a nedostatečné kontroly nad stavebními zásahy bylo voláno po vzniku generálního regulačního plánu a následného plánu detailního.

²¹³ Soutěž byla omezena na rakouské a německé architekty bez ohledu na místo bydliště, porota vybírala celkem ze 13 návrhů. Vítězem se stal vídeňský architekt Eugen Fassbender se svým návrhem „Urbs Bruna“ – město jako racionálně organizovaný systém akcentovaný veřejnými prostranstvími. 2.cena byla udělena opět vídeňskému architektovi, Karlu Mayrederovi, který se účastnil i soutěže na regulační plán Vídně a u kterého působil i F. Hrach. Mayrederovým spolupracovníkem byl Heinrich Goldemund, který působil na stavebním úřadě ve Vídni. Jejich návrh byl podobný vítěznému, ovšem zde autoři kladli větší důraz na malebnost vycházející z historické podoby města. 3. cena byla udělena dvěma návrhům. Projektu „Pestrý pták“ Josepha H. Stübbena, původem z Kolína nad Rýnem. V jeho případě šlo o syntézu předchozích návrhů. Druhá byla udělena Karlu Henricimu, působícím zejména v Mnichově a Cáchách, za návrh „Ultimo“, který byl nejbližší myšlenkám C. Sitteho. P. Zatloukal, *Brněnská* (cit. v pozn. 12), s. 135.

²¹⁴ F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 9.

ztvárnění, „...*nicht nur technische Leitungen sein, sondern müssen auch eminent künstlerische Bethätigungen bilden*,...“.²¹⁵ Zdůrazňuje navíc, že regulační plán by se neměl vztahovat pouze na vnitřní město, ale měl by pojmut i brněnská předměstí.

Představa F. Hracha o podobě generálního regulačního plánu v podstatě odpovídala pokynům vydaným k soutěži. Podané návrhy měly řešit území celé velké brněnské obce, nejen stávající situaci, ale měly počítat i s vývojem města v budoucnosti. Zvláštní pozornost měla být věnována uměleckému ztvárnění s ohledem na významné staré a nové stavby, vyznačení prostranství vhodných k instalaci pomníků a situování novostaveb – radnice, univerzity, generální justiční budovy a domu umělců.²¹⁶ Ze zadání a z výsledků soutěže je patrné, že silný vliv v ní měl urbanista C. Sitte. Zadání odpovídá jeho požadavkům na moderní výstavbu měst publikované v jeho díle²¹⁷ a ocenění architekti patřili převážně do okruhu jeho žáků a spolupracovníků.

Při urbanistických regulacích a rozšiřování měst F. Hrach připouští nutnost respektovat požadavky dopravy a hygieny, ovšem ne vždy na úkor estetického účinku. Zakřivení ulic považuje za přirozený jev, který naopak dopravě nebrání. Jako příklad uvádí nesmyslné pokusy o zarovnání linie po obvodu Velkého náměstí (dnešní náměstí Svobody). Přímé ulice, pokud jsou navíc dlouhé, považuje za nenápadité, „...*die Langweiligkeit vollkommen gerader und gleichförmig verbauter Straßen*...“.²¹⁸ Mohutné třídy je podle něj vhodné opatřit klidovými pásy určenými pro pěší chůzi a je vhodné ulice zalamovat. „*Bei solchen monumentalen Straßen, welche den Plätzen verwandt werden, ist auch die gerade Richtungslinie bei nicht allzu großer Länge am Platze und das konkave Niveau Wirkung hebend (...), während wir gewöhnliche Straßen von größerer Länge gerne ungezwungen krummen, um günstigere Ansichten und Abwechslung zu erzielen und beim Spaziergänger das Gefühl der Langweile nicht aufkommen zu lassen.*“²¹⁹

Dále navrhuje úpravy v oblastech mezi Městským dvorem, Františkovem a Masarykovou ulicí a částí od Zelného trhu, k ulicím Jánská a Nádražní. V případě úpravy oblasti kolem Velkého náměstí a ulic Běhounské a Na hradbách s komplexem jezuitských kasáren (bývalé jezuitské koleje) se silně negativně staví k možné asanaci

²¹⁵ Tamtéž, s. 11.

²¹⁶ J. Sedlák, (cit. v pozn. 202), s. 196.

²¹⁷ Camillo Sitte, *Stavba měst podle uměleckých zásad*. Praha 1995. Poprvé vydána ve Vídni roku 1889.

²¹⁸ F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 10.

²¹⁹ Týž, (cit. v pozn. 192), s. 11.

jezuitského kostela, „... *man hört von Freilegung, man hört von reißen und Wiederaufbauen irgendwo draußen. Mir ist es unfassbar, wie man heutzutage nur einen so barbarischen Gedanken, der von einem totalen Verkennen des Kunst- und des historischen Wertes eines Denkmals zeugt, gebären kann!*“²²⁰ O koleji samotné se nezmiňuje, ale řeší situaci po jejím zboření. Navrhuje obestavět kostel novou zástavbou opět s odvoláním se na urbanistické teorie C. Sitteho.

Pro připravovaný generální regulační plán uvádí některé příklady vhodných nových stavebních parcel jak v centru města, tak i v okrajovějších oblastech. Konkrétně navrhuje zastavět parcelu v okolí evangelického kostela, dnešní ulici Veverčí, Kounicovu, Žerotínovo náměstí, Trnitou, Nové Sady a Poříčí. Navrhuje také vybudovat nové vilové čtvrti a zdůrazňuje, že generální regulační plán musí počítat i s rozšiřováním továrních čtvrtí v okrajových částech města.

Realizace dlouho očekávaného generálního regulačního plánu byla v praxi pouze částečná.²²¹ Provázela ji pokračující asanace historického centra, do roku 1917 bylo strženo 212 domů. Z větší části byly zasaženy ulice Veselá, Orlí, Kobližná, Kapucínské náměstí.²²² F. Hrach se ve svých posudcích jako konzervátor Ústřední památkové komise k několika urbanistickým zásahům veřejně vyjadřoval.

Upozornil například na vznikající zástavbu v okolí Staré radnice, kde nově stavěné domy svojí výškou brání pohledu na Starou radnici a ničí tak vazbu významné veřejné budovy s prostorem náměstí – Zelného trhu. Ve svých přednáškách a novinových článcích apeloval na Městskou radu, aby domy v okolí radnice odkoupila a podrobila kontrole její další přístavby.²²³

Své obavy vyslovil i v souvislosti s novou zástavbou na Kapucínském náměstí. Při asanaci se z náměstí odkryl průhled směrem na Petrov, který Hrach považuje za

²²⁰ Týž, (cit. v pozn. 50), s. 16.

²²¹ P. Zatloukal, *Brněnská* (cit. v pozn. 12), s. 135.

²²² C. Hálová – Jahodová, (cit. v pozn. 9), s. 92-94.

²²³ F. Hrach, (cit. v pozn. 50), s. 14. K moderním zástavbám na nároží ulice Radnické a Zelným trhem se později kriticky vyjádřil v časopise *Mitteilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. DF. IX.* Wien 1910, s. 148-150. Srov. M. Sary, Ein Wort für die Erhaltung der Rathausturmansicht vom Krautmarkte in Brünn, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren III.* Brünn 1910, s. 8-13.

vhodné uchovat. Navrhoval vstup do Františkova muzea z Kapucínského náměstí a odsud přístup k brněnskému dómu.²²⁴

Osobně se F. Hrach pokusil ovlivnit podobu Dominikánského náměstí vytvořením návrhu na úpravu jeho svažitého terénu za pomoci vyvýšené rampy umístěné před Zemským domem. Na nutnosti regulace náměstí se shodovaly i vítězné návrhy generálního regulačního plánu.²²⁵ F. Hrach dle jeho vlastních slov vycházel z původních plánů Theofila Hansena a z předpokládaných požadavků autora Starého zemského domu. Důraz kladl na odkrytí pohledu na čelní fasády domu, zejména při příchodu z ulice Panské nebo Zámečnické.²²⁶

Proti jeho návrhu se ohradil Max Dvořák ve svém posudku pro centrální komisi. Viděl v takovémto urbanistickém řešení náměstí jednu z příčin plánované demolice tzv. markraběcího paláce a královské kaple. F. Hrach se s ním pustil do prudké polemiky a obhajoval svůj projekt.²²⁷ Od Hrachova návrhu se následně ustoupilo. Rozhodně však není možné tvrdit, že by Hrach podporoval nebo dokonce stál u zrodu myšlenky asanovat královskou kapli, neboť byl jejím zastáncem a do poslední chvíle se snažil její demolici zabránit. V jedné ze svých přednášek zbourání královské kaple přirovnal k uměleckému vandalismu.²²⁸

Vzhledem k pouze částečné realizaci regulačního plánu, nepřinesla stavební úprava města požadovaný efekt. Návrhy plynoucí z předložených projektů nebyly realizovány systematicky a zapracovány do polohového plánu. *„Narovnávaly se většinou uliční čáry již fixované, stavělo se vedle silnic i polních cest a nové stavební čáry určovaly se od případu k případu bez jednotného, myšlenkově jasného podkladu“*²²⁹ F. Hrach v jednom ze svých článků roku 1909 přiznává, že výsledek městské regulace neprobíhá v souladu s očekáváním. *„Ist doch, wie alle, auch die Stadtväter, zugeben, in den letzten Dezennien hinsichtlich der Stadtregulierung in*

²²⁴ F. Hrach, *Ein neuer Ausblick auf der Dom*. Článek z 21.11.1907 uložený v rodinném albu - AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

²²⁵ J. Sedlák, (cit. v pozn. 3), s. 31-32.

²²⁶ Článek F. Hrachy *„Die Regulierung des Platzes vor dem alten Landhause“* ze srpna 1905 uložený v rodinném albu - AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

²²⁷ Archiv NPÚ v Brně, Stará spisovna, S 10/7, opis spisu č. 1435 ze dne 13.7.1905.

²²⁸ F. Hrach, (cit. v pozn. 192), s. 4.

²²⁹ J. Peňáz, *Zpráva o výsledku veřejné soutěže na regulační plán města Brna*. Brno 1929, s. 8.

*Brünn so außerordentlich viel gesündigt und unrettbar verflucht werden; erweisen sich doch die allermeisten in den Konkurrenzregulierungsplänen niedergelegten einfachen und natürliche gedanken als nicht durchführbar,*²³⁰

První světová válka stavební úpravy města přerušila a nová urbanistická vlna začala až po vzniku samostatné republiky roku 1918, kdy se v rámci nového státu změnila pozice Brna a navíc bylo k městu v dubnu 1919 připojeno dalších 22 obcí, čímž vzniklo tzv. Velké Brno, které vyžadovalo nové urbanistické řešení. K tomuto účelu byl v lednu roku 1923 zřízen regulační poradní sbor, jehož úkolem bylo připravit podmínky pro vypracování nového celkového regulačního plánu a řešil také jednotlivé případy částečných regulací, souvisejících zejména s mohutnou výstavbou rodinných domů. V únoru roku 1924 pak byla vypsána soutěž na regulaci vnitřního města. Její výsledek ovšem očekávané řešení nepřinesl a jako nutné se ukázalo řešit přesun železničního nádraží.²³¹ K této situaci se F. Hrach s největší pravděpodobností vyjadřuje ve svém spise „*Generalregulierungsplan und Bauordnung*“ z roku 1925.²³²

Nová soutěž byla vypsána v říjnu roku 1926. Původně se mělo jednat o soutěž mezinárodní, nakonec však byla omezena na příslušníky republiky. Kromě vypracování celkového regulačního a zastavovacího plánu měla řešit i otázku nádraží, jeho posunu a regulaci jemu přilehlých částí a dále řešit nejdůležitější části, kde by se město mělo rozvíjet.²³³ Pro posouzení návrhů byla sestavena komise, jejímž členem byl i F. Hrach. Při rozhodování byla rozdělena na tři sekce – železniční, komunikační a zastavovací. Rozhodnutí padlo v dubnu roku 1928 a po neudělení prvního místa, byl druhou cenou ohodnocen projekt „Tangenta“ autorů J. Peňáze, B. Fuchse a F. Sklenáře.

Současně s výsledky soutěže byla komisí vyhlášena rezoluce s návrhem postupu vedoucímu k vytvoření definitivního plánu. Měla být zřízena městská regulační komise, která by zpracovala výsledky soutěže,²³⁴ dále pak státní regulační komise, jejímž úkolem by bylo organizovat a řídit veškeré nutné regulační práce, současně požadovala vydání zvláštního asanačního zákona.

²³⁰ Článek F. Hracha „*Ein Spital an einem der schönsten Punkte von Brünn*“ z 10.1. 1909 uložený v rodinném albu - AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

²³¹ Podrobnosti k soutěžním návrhům viz J. Peňáz, (cit. v pozn. 229), s. 11.

²³² Text neměla autorka práce k dispozici.

²³³ Detailní popis požadavků a průběhu soutěže viz J. Peňáz, (cit. v pozn. 229), s. 14-31.

²³⁴ F. Hrach byl členem této komise od roku 1929.

V souvislosti s dalšími regulačními a urbanistickými zásahy do podoby města Brna už jméno F. Hracha nefiguruje. Při posouzení jeho přístupu k regulačním úpravám podoby měst je markantní jeho inklinace k urbanistickým koncepcím Camilla Sitteho. Ve svých přednáškách vystupoval jako propagátor jeho myšlenek a jeho urbanistické teorie aplikoval na konkrétní příklady brněnského prostředí. Za zásadní považoval respekt ke stávající podobě města, která je výsledkem jeho přirozeného historického vývoje.

PAMÁTKOVÁ PÉČE

Ferdinand Hrach se památkovou péčí zabýval ve své teoretické i praktické činnosti. V letech 1893 – 1918 působil jako konzervátor *Centrální komise pro umělecké a historické památky* ve Vídni.²³⁵ Instituce konzervátorů v jednotlivých regionech byla zřizována zejména z důvodů snazší orientace a informovanosti o památkovém fondu územně rozsáhlé Habsburské monarchie.²³⁶ Při reorganizaci *Centrální komise*²³⁷ roku 1873, došlo k chronologickému rozdělení památek na tři sekce. F. Hrach byl 8. prosince 1893 jmenován konzervátorem II. sekce, která zahrnovala architekturu, sochařství, malířství, grafiku a památky uměleckého řemesla od středověku do konce 18. století.²³⁸ Geografická působnost mu byla vymezena oblastmi: Kyjov, Holešov, Uherský Brod a Uherské Hradiště a Brno. O rok později, v prosinci 1894, byl ustaven konzervátorem památkové péče opět pro II. sekci pro okresy Hustopeče, Hodonín, Velké Meziříčí, Moravský Krumlov, Tišnov, Mikulov a město Brno. (V okresech Tišnov, Hodonín a Velké Meziříčí s platností pouze do roku 1904.) Ve své funkci byl opakovaně potvrzen 13. 12. 1899, 24. 11. 1903 a 4. 1. 1909 a setrval v ní až do rozpadu rakousko-uherské monarchie. Současně byl od roku 1911 do roku 1918 členem *Památkové rady*, která vznikla při reorganizačních úpravách CK v červenci 1911.²³⁹

²³⁵ Názvy této instituce se během doby obměňovaly. V době svého vzniku r. 1850 se nazývala *K.k. Central-Comission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, r. 1873 byl vzhledem k rozšíření předmětu jejího zájmu její název změněn na *K.k. Central-Comission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*. Od r. 1911 se pak označovala jako *K.k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*. Vratislav Nejedlý, *Počátky státem organizované ochrany památek v rakouské monarchii a dnešek*, *ZPP* 53. Brno 1993, s. 151-156. – Týž, *Obrysy přístupů k památkové péči na Moravě do poloviny 20. století*, in: *Památková péče na Moravě*. Brno 2002, s. 22-23.

²³⁶ Činnost konzervátorů upravovala instrukce vydaná roku 1853, kdy byla blíže specifikována jejich činnost, pravomoci a působnost. K nim se mimo jiné řadilo vedení seznamu historických a uměleckých památek ve svěřené oblasti a seznamování obyvatelstva s nimi. Současně byla tato funkce považována za čestnou. Od r. 1873 se rozšiřoval počet jak konzervátorů, tak i korespondentů památkové péče. Viz V. Nejedlý, *Obrysy* (cit. v pozn. 235), s. 17. Materiály k jednotlivým konzervátorům viz NACR, fond PÚ/R, č. 236, kart. 115 -116.

²³⁷ Dále již jen CK.

²³⁸ Podrobněji o činnosti jednotlivých sekcí viz V. Nejedlý, (cit. v pozn. 235), s. 18-19.

²³⁹ *Denkmalrate der Zentralkommission für Denkmalpflege*. Vedle této rady byly dalšími orgány památkové péče v habsburské monarchii také *Předsednictvo Centrální komise* a *Státní památkový úřad* a k němu přiřčené vědecké pracoviště *Umělecko-historického ústavu*.

Konzervátoři plnili roli hlavních orgánů CK a měli zajišťovat práci přímo v terénu. Touto funkcí byli pověřováni většinou „*přátelé a milovníci umění a archeologie*“.²⁴⁰ Práce konzervátora spočívala v posouzení stavu památky v místě, návrhu řešení a opatření k jejímu zabezpečení, následně konzervátor referoval o situaci CK ve Vídni, která se vyjádřila, popřípadě upravila nebo doplnila jeho návrh svým stanoviskem. Konzervátor navíc často prováděl dohled nad průběhem restaurátorských prací. Kromě toho bylo součástí jejich činnosti pravidelně seznamovat obyvatelstvo prostřednictvím místního tisku a přednášek s historickými a uměleckými památkami. Problematice památkové péče se F. Hrach věnoval v několika přednáškách, z nichž některé byly následně publikovány.

V textu „*Heimatkunst und Moderne Städtebau*“²⁴¹ se Hrach zabývá památkovou péčí pouze okrajově. Vidí v ní jeden z pramenů při hledání nového národního uměleckého výrazu.²⁴² Upozorňuje na ničení uměleckých a historických děl při regulačních úpravách měst a za nešťastné řešení považuje přenášení cenných architektonických článků a uměleckých artefaktů do muzeí a lapidárií. Nesouhlasí s vytržením památky z kontextu svého okolí, která tím ztrácí na sdělnosti a srozumitelnosti.

K této problematice se vrací i ve své přednášce „*Die Stadt ein Museum-weniger Stadtmuseen!*“²⁴³ jejímž hlavním tématem jsou následky moderní úpravy měst, které nerespektují ochranu historických a uměleckých památek. Na příkladu města Brna označuje přístup k regulaci historického jádra jako „*Demolierungssucht*“ a upozorňuje na některé konkrétní případy asanací významných památek.²⁴⁴ Poukazuje na fakt, že konzervativnější německá města a zejména města slovanská, konkrétně Praha a Krakov, jsou schopna se o své historické památky starat lépe než Brno nebo Vídeň. Jako jedno z východisek v této situaci vidí přijetí zákona na ochranu památek a výchovu odborníků v oboru památkové péče.²⁴⁵

²⁴⁰ V. Nejedlý, *Počátky* (cit. v pozn. 235), s.152.

²⁴¹ F. Hrach, (cit. v pozn. 132).

²⁴² Jako slovanský příklad hodný následování i mezi německým obyvatelstvem uvádí malíře J. Úprku, tamtéž, s. 8.

²⁴³ Týž, (cit. v pozn. 191).

²⁴⁴ Podrobněji se například zmiňuje o demolici tzv. královské kaple, kterou označuje za „*Kunstvandalismus*“ . Taméž, s. 4.

²⁴⁵ Naráží zejména na restaurátorské práce v církevních objektech, které jsou často prováděny laiky bez konzultace s odborníky Tamtéž, s. 15.

Přednáška s názvem „*Denkmalpflege und Heimatschutz*“²⁴⁶ konaná pro *Deutscher Ingenieurverein in Mähren* a *Deutsche Lehrerschaft in Brünn* byla publikována roku 1912 ve vídeňském měsíčníku „*Wiener Bauhütte*“.²⁴⁷ Ve svém textu Hrach zdůrazňuje nutnost památkové ochrany. Připomíná svébytnost jednotlivých zemí a oblastí a požaduje udržení jejich specifických projevů ať už charakteru přírodního nebo kulturního. Rozlišuje zde několik termínů: „*Denkmalpflege*“ jako památkovou péči, která zahrnuje jak moderní ochranu památek „*Denkmalschutz*“ v užším smyslu, tak v širším významu „*Heimatschutz*“, tedy ochranu specifických projevů určité země.²⁴⁸ Pokud nějaký národ cítí potřebu chránit svoji národnost a vlast, pak je podle Hrachy ochrana památek jeho povinností.²⁴⁹ Poukazuje na pojetí památky v širším slova smyslu, nevnímá ji jako jednotlivý objekt, památkou může být např. celé historické jádro nebo celá krajinná oblast. Kromě představení hlavních metod přístupů moderní památkové péče k restaurování a konzervování památek se F. Hrach ve svém textu zabývá problémem - do jaké míry je možné provádět při restaurování zásahy a změny, aby bylo možné památku dál racionálně využívat. Dále představuje organizaci památkové péče v Habsburské monarchii, přičemž zdůrazňuje nedostatky zejména na poli právní ochrany památek a nerespektování odborných rozhodnutí ze strany státních úřadů. V závěru své přednášky zdůrazňuje nutnost výchovy obyvatelstva k vnímání hodnoty památek a připomíná i roli národní památky při upevňování a zvyšování národního povědomí. Jako příklad uvádí české a slovanské obyvatelstvo : „*Mit einer gewissen Beschämung müssen wir eingestehen, daß uns in unserem Lande Mähren und in Böhmen die anderssprachigen Bewohner in Bezug auf Wertschätzung und Schutz nationaler Eigenheiten voran sind. Jeder Lehrer und Pfarrer am Lande draußen wirkt bereits im Sinne des schutzes der tschechischen oder slawischen Heimat, wertvolle Publikationen dienen zur Verbreiterung und Erweiterung dieser Tätigkeit.*“²⁵⁰

²⁴⁶ F. Hrach, *Denkmalpflege und Heimatschutz*, *Wiener Bauhütte VI*. Wien 1912. Pravděpodobně se jednalo o příspěvek reagující na zasedání památkové péče a ochrany domoviny v Salcburku roku 1911.

²⁴⁷ Přednáška se konala dne 18. 11. 1911 a byla otištěna také v časopisu *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren V*. Brünn 1912, s. 1-8.

²⁴⁸ Ivo Hlobil překládá tento termín jako „ochrana domoviny“, viz I. Hlobil, Alois Riegl a teorie památkové péče, in: *Alois Riegl. Moderní památková péče*. Praha 2003, s. 101 – 138. Stejně tak i P. Zatloukal, (cit. v pozn. 13), s. 22.

²⁴⁹ F. Hrach, (cit. v pozn. 246), s. 6.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 14.

Přednáška s názvem „*Konservierungsprinzipien in der Baukunst*“ z r. 1911 existovala pravděpodobně pouze v rukopisu.²⁵¹ Z názvu je možné předpokládat, že se v ní, jako v jediné, F. Hrach věnoval otázce praktických metod památkové ochrany architektury.²⁵²

Kromě této přednáškové aktivity Hrach pravidelně přispíval do časopisu *Mitteilungen der k.k. Zentral-kommission für Denkmalpflege*. V převážné míře se jedná o krátké zprávy informující o jednotlivých památkách a probíhajících restaurátorských pracích. Krátké zprávy, ale i rozsáhlejší články pak publikoval v brněnském tisku, zejména v *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* a v *Mährische-schlesischer Correspondent*.²⁵³

Všechny zmíněné Hrachovy texty se více či méně vztahují k urbanistickým úpravám města Brna na počátku 20. st., konkrétně k asanaci jeho historického jádra. Konzervátoři zpracovávali posudky k jednotlivým objektům a informovali CK o případných plánovaných demolicích historicky a umělecky cenných staveb a artefaktů. Rozhodnutí CK však žádnou oporu v právním řádu až do první světové války neměla a v praxi tak mnohdy nebyla vyjádření konzervátorů ani CK respektována.²⁵⁴

Takovým případem byla asanace budov bývalého jezuitského kláštera roku 1904, kterou CK oznámil B. Bretholz.²⁵⁵ F. Hrach ovšem CK upozornil na tento záměr již v roce 1899 zprávou, ve které popisuje záměr města Brna regulovat tuto městskou část a vyslovuje obavy, že by této úpravě města mohl padnout za oběť i jezuitský kostel, „... *man höre und stane – man könne eventuell die ganze kirche demolieren und in ihren alten Form wo anders wieder aufbauen*,...“²⁵⁶ Současně žádá komisi, aby vymohla při podobných záměrech města účast na jednáních jejich místních odborníků, kteří by přispěli vlastním názorem. Kromě zásahu proti zbourání kostela se F. Hrach

²⁵¹ MZA, B 34, kart. 579, f. 63.

²⁵² Problematiky restaurátorských metod v památkové péči se částečně dotkl také ve své inaugurační řeči z roku 1901, kdy byl poprvé zvolen rektorem Německé Vysoké školy technické. Věnoval se zejména diskutabilnímu používání olejových nátěrů a kovových výztuží při rekonstrukcích architektonických článků a sochařské výzdoby. F. Hrach, *Die Vergänglichkeit unserer Bauwerke*. Brünn 1901, s. 7.

²⁵³ V rozmezí let 1899 - 1909 jsou tyto články k nalezení v rodinném albu. Viz AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

²⁵⁴ Petra Ulbrichová, Vývoj právní ochrany kulturních památek, in: *Památková péče na Moravě*. Brno 2002, s. 185-186.

²⁵⁵ Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 9/6, opis spisu CK č. 1156 ze 7.6.1904.

²⁵⁶ Tamtéž, S 9/6, opis spisu CK č. 42 ze 4.1.1899..

podílel i na restaurování fresek v interiéru v letech 1895 – 1898 a znovu roku 1917 a o postupu a dokončení prací informoval CK.²⁵⁷

Proti asanaci se F. Hrach vyslovil i v případě kostela sv. Máří Magdalény v areálu františkánského kláštera (později kláštera eucharistů). Na jaře roku 1907 oznamoval CK dobrý stavební stav kostela, ovšem v srpnu téhož roku upozorňoval na záměr města a biskupství kostel demolovat z komunikačních důvodů a prodat pozemek s tím, že by byl postaven nový kostel na jiném místě. Osobně se „s veškerou rozhodností“ vyslovil proti takovému záměru. Od návrhu město nakonec upustilo.²⁵⁸

S brněnskou regulací souvisela také otázka možného zbourání tzv. královské kaple na tehdejším Rybném trhu (dnešní Dominikánské náměstí).²⁵⁹ Město kapli získalo po roce 1903 a jeho úmyslem bylo areál bývalých kasáren včetně kaple asanovat a pozemky prodat pro novou výstavbu. Ferdinand Hrach o tomto záměru informoval CK.²⁶⁰ Následně adresoval brněnskému starostovi dopis, ve kterém se mu snažil vyložit důvody pro zachování kaple. Argumentoval uměleckou a historickou hodnotou památky a uvedl, že z pozice člena regulační komise nepovažuje ohled k vedení elektrické dráhy a odkrytí pohledu na Starý zemský dům, které uvádělo město jako důvody, za tak důležité, aby kvůli nim musela být kaple odstraněna. Zdůrazňoval i nově objevený nálezkový fresky v interiéru kaple. Součástí dopisu byla i petice členů německé techniky v Brně, kteří protestovali proti asanaci.²⁶¹ CK na vzniklou situaci upozornila i ministerstvo kultury a vyučování, které doporučilo městu, aby od demolice upustilo.²⁶² Na F. Hracha pak CK apelovala, aby využil svůj vliv, vzhledem k tomu, že je sám členem regulační komise.²⁶³

²⁵⁷ Tamtéž, S 9/6, opis spisu č. 42 ze 4.1.1899 a č.5282 z 30.11.1917.

²⁵⁸ Tamtéž, S 9/8, opis spisu č. 912 z 8.4. 1907 a č.2212 z 2.8. 1907. - *Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. DF. V.* Wien 1907, s. 230.

²⁵⁹ K zasvěcení kaple srovnej viz J. Severinová – K. Severin, Královská kaple v Brně, *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna.XIX.* Brno 2006, s. 295-296. K roli F. Hracha při pokusu o zachránění kaple viz Jan Tenora, Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně, *Hlidka 49*, 1932, s. 38-156. – Archiv NPÚ, stará spisovna, S 10/7, opis spisu CK č. 1534 z 18.7.1904, č. 1898 z 7.9.1904, č. 562 z 23.3.1905. F. Hrach se ostře proti této demolici vyslovil viz pozn. 192, s. 4.

²⁶⁰ *Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. DF. III.* Wien 1904, s. 194, 321. - Tamtéž, *DF. IV.* Wien 1905, s. 188.

²⁶¹ Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 10/7, opis spisu č. 1534 z 18.7.1904. V. Nejedlý, Dějiny památkové péče na Moravě II, *Umění XXXVI.* Praha 1988, s. 545.

²⁶² Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 10/7, opis spisu CK č. 562 z 23.3. 1905 a č.949 z 12.5.1905.

²⁶³ Tamtéž, S 10/7, opis spisu CK č. 1157 ze 7.2.1906.

F. Hrach byl ovšem z komitétu pro stavební čáru pro zachování kaple jediný, všichni ostatní byly proti.²⁶⁴ Podle J. Tenory již v září roku 1904 F. Hrach vizionářsky prohlásil: „neuběhne pokojně, bude-li kaple zbořena, nýbrž se to bude prudce vyčítati, protože má význam umělecko-dějinný a znalci umění se o ni zajímají a budou její osud sledovati.“²⁶⁵ Vedle F. Hracha se o záchranu kaple osobně snažili Berthold Bretholtz, Josef Dell a různé spolky, např. Německý dějepisný spolek a Spolek německých inženýrů. Na počátku dubna roku 1908 informoval F. Hrach vídeňskou CK o definitivním usnesení místní rady ke zbourání kaple a ještě jednou ji žádal o zakročení.²⁶⁶ O týden později F. Hrach CK oznámil, že na interpelaci německých architektů bylo prozatím demolování zastaveno a obec byla pohnuta k tomu, aby se případně přikročilo jen ke zbourání menší kaple, ovšem za peněžitou náhradu.²⁶⁷ Přesto město nakonec demolici uskutečnilo a v květnu téhož roku byl F. Hrach nucen CK ohlásit, že kaple je již ze 2/3 asanovaná, „...takže nálada obce pro zachování, vyličená v předchozí zprávě, byla patrně jen komedie.“²⁶⁸ Na Hrachovu intervenci pak byly jednotlivé stavební části uloženy v lapidáriu v křížové chodbě bývalého dominikánského kláštera.²⁶⁹ CK pak prostřednictvím svého časopisu vyjádřila F. Hrachovi poděkování, za jeho aktivitu při pokusech o záchranu kaple: „*Dem Konserv. HRACH wird für seine unermüdliche Tätigkeit im Interesse der Erhaltung der Kapelle Dank und Anerkennung ausgesprochen.*“²⁷⁰

Mezi léty 1904 a 1908 dohlížel F. Hrach na bývalém Rybném trhu i na rekonstrukci dominikánského klášterního kostela sv. Michala a k němu přiléhající

²⁶⁴ J. Tenora, (cit. v pozn. 259), s. 43.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 40. Demolice kaple pak byla skutečně vnímána jako akt německé radnice proti národním světcům, a to i přesto, že hlavní aktivitu vyvíjela vídeňská Ústřední komise a její konzervátoři. Srovnej viz J. Severinová – K. Severin, (cit. v pozn.259) s. 301-302.

²⁶⁶ Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 10/7, opis spisu č. 1264 ze 7.4.1908.

²⁶⁷ Tamtéž,, S 10/7, opis spisu č. 1395 ze 15.4.1908. Tuto náhlou změnu situace vyvolaly nejasnosti s vykoupením parcely ve Veselé ulici sousedící s kaplí. Srov. J. Tenora, (cit. v pozn. 259), s. 76.

²⁶⁸ Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 10/7, opis spisu č. 163 z 5.5.1908.

²⁶⁹ Tamtéž, S 10/7, opis spisu č. 415 ze 4.2.1905. Díky aktivitě F. Hracha byly jednotlivé stavební články převzaty, kaple byl změřena, popsána a vyfotografována.

²⁷⁰ *Mittheilungen der K.k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. DF. VII. Wien 1908, s. 146.*

křížové chodby podle návrhu, který vypracoval Alois Riegl a Hans Tietze.²⁷¹ V souladu s jejich přístupem k památkové ochraně byl kladen důraz na uchování takové stylové podoby památky, ve které se nacházela v době před opravou. F. Hrach jako konzervátor CK tedy přirozeně postupoval v souladu s tehdy prosazovanými metodami.²⁷² To podporuje i Hrachovo stanovisko při následném restaurování interiéru kostela sv. Michala v letech 1910 a 1912. Na žádost faráře došlo roku 1915 za souhlasu F. Hracha k výměně obrazů za podmínky, že „...zůstane zachována barokní forma oltární architektury a oba nové obrazy budou „zhotoveny umělcem“.“²⁷³ S Hrachovým stanoviskem a restaurátorským programem CK souhlasila, posudek zpracoval Max Dvořák a Antonín Matějček.²⁷⁴

Na Rybném trhu se F. Hrach věnoval restaurování interiéru Starého zemského domu. V září roku 1896 se při restaurování podařilo objevit nástrovní fresku s motivem dějin zemských desek na Moravě. O tomto nálezů Hrach informoval CK, podle vlastních slov si ovšem netroufl určit možného autora fresky, ale uvedl jako možnost malíře Maulbertscheho.²⁷⁵

Ve stejné době se F. Hrach podílel i na restaurování minoritského kostela sv. Janů spojeném s Loreťou, kde během prací došlo k objevu pozdně gotických nástěnných maleb v křížové chodbě.²⁷⁶ V otázce restaurování fresek v bočních lodích Lorety a na svatých schodech se dostal F. Hrach do sporu s A. Matějčkem, který nesouhlasil

²⁷¹ Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 8/6, opis spisu CK č. 790 z 20. 4. 1904 a č. 2731 z 27.9. 1907 Zpráva F. Hracha o dokončení prací viz spis č. 308 z 8.4.1908.

²⁷² O průběhu restaurátorských prací v křížové chodbě dominikánského kláštera viz archiv NPÚ, Stará spisovna, S 8/6, opis spisu č. 529 z 27.3.1900, č. 814 z 7.5.1906 a č. 2731 z 27.9.1907.

²⁷³ V. Nejedlý, *Obrysy* (cit. v pozn. 235), s. 59. Srovnej viz archiv NPÚ, Stará spisovna, S 8/6, opis spisu CK č. 1457 z 12.6. 1915. O průběhu restaurování interiéru kostela viz také tamtéž, S 8/6, opis spisu č. 1052 z 26.2.1910, č. 1506 z 25.4.1911 a č. 6605 z 27.12.1912

²⁷⁴ Hrachova reakce po dokončení viz tamtéž, S 8/6, opis spisu CK č. 2526 z 12. 10. 1915. Zpráva o rekonstrukci otištěna i v *Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. DF. IX. Wien 1910, s. 148. Tamtéž, DF. X. Wien 1911, s. 406. – Tamtéž, DF. XII. Wien 1913, s. 147.

²⁷⁵ Archiv NPÚ, Stará spisovna, P 65/5, opis spisu CK č. 1302 z 3.9.1896. Další zprávy týkající se Starého zemského domu se vztahují k restaurování maleb z roku 1913. Autorem fresky „Zákon dvanácti desek“ je ve skutečnosti J. Winterhalder ml.

²⁷⁶ F. Hrach oznámil tento nález CK ve Vídni a Max Dvořák je následně datoval a slohově zařadil. Tamtéž, S 9/9, opis spisu č. 1311 z 9.12. 1906, č. 3117 z 10.12. 1906. a č. 4268 ze 4.11.1908.

s přílišným doplněním původní malby restaurátorem Josefem Linhartem.²⁷⁷ Hrach se bránil přesným dodržení stanov CK pro restaurování, sám M. Dvořák připouštěl možnost provádět na malbě doplňky, které nejsou přímo nezbytné pro zachování malby z technologických nebo historických důvodů, ale pouze z důvodů výtvarných. Jednalo se zejména o doplnění maleb architektur.²⁷⁸ Vratislav Nejedlý ve svých statích věnovaných památkové péči konce 19. a počátku 20. st. poukazuje na nejednotnost jednotlivých odborníků v názorech na postup a koncepci restaurátorských prací a na omezené možnosti technologických postupů při údržbě památky.²⁷⁹

Takovým příkladem může být i opětovné restaurování gotického portálu Staré radnice v Brně, kterou dozoroval F. Hrach roku 1900.²⁸⁰ Pod jeho vedením byla následně opravena střecha radniční věže a dřevěná konstrukce helmice byla nahrazena novou, dále F. Hrach navrhoval zvýšit věž o 5 metrů.²⁸¹ Oprava portálu nebyla provedena dostatečně a roku 1911 musel F. Hrach předložit nový návrh na řešení vzniklé situace.²⁸² Navrhoval očištění portálu, zpevnění uvolněných částí pomocí čepů, provedení některých doplňků a části, které trpí dešťovou vodou, byly opatřeny olejovým tmelem. CK vyjádřila s jeho návrhem souhlasné stanovisko s výjimkou doplňků a zatmelování povrchu.²⁸³

Od roku 1901 se jméno F. Hracha objevuje také v souvislosti s plánovanou opravou chrámu sv. Petra a Pavla v Brně. Hrach předložil v lednu roku 1901 CK poměrně obsáhlou zprávu, ve které navázal a doplnil text Augusta Prokopa adresovaný CK v roce 1891.²⁸⁴ Připomínky a návrhy, které se týkaly např. věží chrámu, CK

²⁷⁷ Tamtéž, S 9/9, opis spisu CK č. 3443 z 8.7. 1913, č. 107 a 108 z 5.1.1914 a č. 2199 z 23.3. 1914.

²⁷⁸ Tamtéž, S 9/9, opis spisu č. 3117 z 10.12.1906, kde Dvořák přesně vymezuje možné přemalby.

²⁷⁹ V. Nejedlý, K dějinám památkové péče na Moravě od počátku 20.století do zániku rakousko – uherské monarchie, *ZPP 54*. Brno 1994, s. 364

²⁸⁰ Předchozí oprava portálu z roku 1884 neměla dlouhou životnost. Tamtéž, s. 40.

²⁸¹ Archiv NPÚ, Stará spisovna, P 64/5, opis spisu č. 1357 z 30.6.1904.

²⁸² Tamtéž, P 64/5, opis spisu č. 1056 z 25.6.1910 a č. 1628 z 28.3.1911.

²⁸³ Tamtéž, P 64/5, opis spisu č. 5891 z 21.11.1911. - *Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. DF. X. Wien 1911, s. 183 a 618.

²⁸⁴ Prokopův text byl publikován v *Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. NF. IIIXX, 22.10. Wien 1891. Text F. Hracha „*Genaue Vermessung und Darstellung des Brünner Domus. Unterlage für Restaurierungs Wettbewerb*“ byl vydán tiskem ve Wiener Bauhütte roku 1901. Viz MZA, B 34, kart. 579, f. 62.

schvaluje a doporučuje.²⁸⁵ Hrach také předložil podmínky soutěže vypsané na opravu dómu a byl také členem její komise.²⁸⁶ Posudek na provedení prací za CK zpracovával K. Holey, který vyslovil spokojenost s provedením přestavby, při níž bylo přihlíženo ke starému charakteru stavby. Nesouhlasil ovšem s regotizací západního průčelí.²⁸⁷

Se jménem F. Hracha jsou spojené i mnohé další zásahy památkové ochrany v Brně. Zpracovával posudky a podával zprávy CK do Víně o dalších restaurátorských pracích menšího rozsahu u kostela sv. Jakuba,²⁸⁸ sv. Tomáše, Nanebevzetí Panny Marie a renovace Letohrádku Mitrovských na Starém Brně, posudek stavu kasáren na Špilberku pro případný zamýšlený prodej, restaurování Mariánského sloupu na Velkém náměstí a na starém Brně, Zderadova sloupu, Sv. Trojice na Zelném trhu a dalším. Věnoval se dále dobrozdáním a posudkům na údržbu jednotlivých architektonických částí různých brněnských objektů. Podílel se i na záchraně některých stavebních článků z asanovaných brněnských paláců. V létě roku 1905 upozornil Hrach CK o záměru ministerstva vnitra zbourat budovu Zemského finančního ředitelství, které se nacházelo v původním Salm-Dietrichsteinově paláci na Ferdinandově ulici 31 (dnešní Masarykova ulice). Navrhoval pokusit se zachránit alespoň spodní památkově cennou část a při novostavbě použít původní architektonické články. Vzhledem k tomu, že stavební čára zde byla schválena už roku 1896, nepodařilo se budovu zachránit. F.Hrach provedl odborný posudek interiéru i exteriéru budovy a roku 1907 byl Františkovým muzeem požádán o výběr artefaktů a odlitků některých částí štukové výzdoby, které pak byly roku 1912 uloženy v prostorech muzea.²⁸⁹

Po vypuknutí první světové války se F. Hrach věnoval zejména posudkům na ochranu kovového mobiliáře moravských církevních staveb a dalších památkových

²⁸⁵ Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 8/3, opis spisu č. 190 z 3.2.1902.

²⁸⁶ Tamtéž, S 8/3, opis spisu č. 276 z 25.2.1901. V komisi dále byli kromě církevních představitelů architekt Julius Hermann, který se podílel na projektu vídeňského dómu sv. Štěpána, a profesor Akademie výtvarných umění ve Vídni, Viktor Luntz. Viz F. Hrach, *Die Restaurierung der Domkirche in Brünn*. Článek z 22. 11. 1901 uložen v rodinném albu – AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160.

²⁸⁷ Archiv NPÚ, Stará spisovna, S 8/3, opis spisu CK č. 2037 z 23.11.1908, č. 548 z 30.1.1909.

²⁸⁸ Členem komise při restaurování věže kostela sv. Jakuba. Dalšími členy byli Josef Melan, Germano Wanderlay a Josef Nebehosteny.

²⁸⁹ Archiv NPÚ, Stará spisovna, P 66/12, opis spisu CK č. 1249 z 21.6.1905, č. 2398 z 18.11.1905, č. 157 ze 17.6. 1907, č. 485 z 25.2. 1907 a 1116 ze 4.6.1912. Srov. Eugen Zaar, *Das gräflich Dietrichsteinsche „Schooßhaus“ in Brünn, Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. DF. III.* Wien 1905, s. 338-348.

objektů. Roku 1916 vypracoval principy pro zacházení s kostelními zvony vyžadovanými k válečným potřebám a u zvonů, které byly do Brna dováženy a prováděl jejich inspekce.²⁹⁰

Působení Ferdinanda Hracha v pozici konzervátora CK se časově překrývá s obdobím, kdy v této instituci došlo v souvislosti s příchodem představitelů vídeňské umělekohistorické školy ke změně koncepce památkové ochrany. Moderní památková péče je spojena s teorií Aloise Riegla, který kladl důraz na „zachování nezměněné podoby autentických částí památky“ a rozhodující se pro něj stala hodnota stáří. Nový přístup pak prezentoval Max Dvořák, který vnímal ochranu památek v širším smyslu, důraz kladl na hledisko „topické a urbanistické“, tedy zachování památky v podobě vzniklé jejím historickým vývojem, hlavní hodnotu spatřuje v zachování celistvosti a výtvarné a estetické hodnoty uměleckého díla.²⁹¹

F. Hrach se v žádném ze svých článků a přednášek nevyjadřuje přímo ke konkrétním přístupům a metodám památkové ochrany.²⁹² Přesto na základě jeho názorů, které ve svých textech předkládá a kroků, které v pozici konzervátora CK učinil, je možné zobecnit, že se v otázkách památkové péče ztotožňoval s koncepcemi představitelů vídeňské školy dějin umění, a to zejména v otázkách diferencovaného a topického přístupu k památce.

²⁹⁰ MZA, B 34, kart.436, sign. 17, f. 55 a kart. 579, f. 125.

²⁹¹ V. Nejedlý, *Obrysy* (cit. v pozn.235), s. 68 a také 108-110. Ke koncepci A. Riegla a Maxe Dvořáka viz A. Riegl, *Moderní památková péče*. Praha 2003. - Max Dvořák, *Katechismus památkové péče*. Praha 2004.

²⁹² Je možné, že se této problematice dotknul v přednášce „*Konservierungsprinzipien in der Baukunst*“ z roku 1911, jejíž text se nepodařilo dohledat.

SPOLKOVÉ AKTIVITY

Již z předchozích částí textu jasně vyplývá, že F. Hrach se nedlouho po svém příchodu do Brna stal významnou osobností veřejného života.²⁹³ Spektrum jeho veřejných aktivit bylo poměrně široké a své místo v ní měla také spolková činnost. Byl členem hned několika brněnských spolků, ale nejvíce byly jeho aktivity spojeny s Německým spolkem inženýrů na Moravě (*Deutsche Ingenieurvereine in Mähren*), jehož se stal iniciátorem a spoluzakladatelem.

K založení spolku došlo na základě iniciativy vysokoškolských inženýrů sdružených kolem „*Mährische Gewerbevereine*“. Po schválení jeho stanov v létě 1907 byla oficiálně zahájena jeho činnost k 1. říjnu téhož roku.²⁹⁴ Předsedou byl na první schůzi, dne 17. listopadu 1907, zvolen Ferdinand Hrach a jeho sídlem se stal přednáškový sál Německé vysoké školy technické v Brně.²⁹⁵

Úřední dokumentace a stanovy spolku se nachází ve fondu policejního ředitelství Moravského zemského archivu.²⁹⁶ Pramenem k jeho zřízení je první číslo spolkového periodika – „*Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren*“, ve kterém je publikována slavnostní zahajovací řeč F. Hracha a zpráva o průběhu zahájení činnosti.²⁹⁷ O konaných přednáškách, aktivitách a členství ve spolku pak informují jednotlivá čísla „*Mitteilungen*“ v příslušných oddílech „*Tätigkeitsbericht*“. Retrospektivní pohled dosavadní činnosti organizace přináší ročník 1937 věnovaný 30.výročí existence spolku.

Jeho zaměřením a hlavními cíly byly rozvoj a podpora přírodních a technických věd a umění prostřednictvím přednášek, referátů, konfrontačních diskuzí, publikací odborných článků a prezentování stanovisek k veřejným, uměleckým a hygienickým

²⁹³ Rodinné album manželů Hrachových s novinovými výstřižky z místního tisku dokládá také jejich bohatý společenský život. Viz AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160, nefol.

²⁹⁴ K 8. prosinci 1907 měl spolek 180 členů viz Eröffnungsfeier am Sonntag den 8. Dezember 1907, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren I.* Brünn 1908, s.47.

²⁹⁵ K zhodnocení jeho aktivity při zakládání spolku viz Außerordentliche Hauptversammlung, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren III.* Brno 1910, s.48-50.

²⁹⁶ Ke stanovám viz MZA, B 26, kart. 2630, inv.č.82641.

²⁹⁷ F. Hrach, An unsere Vereinsmitglieder und Freunde, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren I.* Brno 1908, s. 1-2. - Tamtéž, s. 47-49. F. Hrach byl také do roku 1918 odpovědným redaktorem spolkového časopisu.

otázkám. Dále představitelé spolku hodlali reprezentovat a podporovat zájmy a pozice inženýrů ve státě a společnosti a také iniciovat styk a soudržnost inženýrů navzájem.

Stanovy spolku uvádějí také záměr zhotovovat technické znalecké posudky pro úřední účely, pro společenstva i soukromé osoby a disponovat arbitrážním rozhodovacím hlasem v technických otázkách sporných případů.

Z dalších aktivit počítal spolek se založením knihovny, vydáváním odborných vědeckých publikací, provádění technických pokusů, pořádání výstav a studijních cest.

Spolek byl organizačně rozdělen do menších skupin podle technických oborů na oddělení architektury a pozemního stavitelství, stavební inženýrství, strojírenství a elektrotechniky, technické chemie a přírodních věd. Podle slov F. Hracha se snažil obecně o podporu vědy, a to jak přírodních a technických věd, tak i umění – „...*Gebiet der Wissenschaften, der theoretischen, der Natur- und technischen Wissenschaften sowie der Kunst.*“²⁹⁸

Po vzniku samostatné Československé republiky došlo ke změnám ve spolkové organizaci. Svoji činnost zahájil nový spolek „*Hauptverein Deutscher Ingenieure in der Tschechoslowakischen Republik*“ se sídlem v Liberci.²⁹⁹ Pro rok 1924 byl jeho předsedou zvolen opět Ferdinand Hrach, který jeho sídlo přenesl zpět do Brna. V lednu roku 1926 při něm vznikl spřízněný nacionálně socialistický spolek „*Bund deutscher Technik*“.³⁰⁰

Krátce po svém příchodu do Brna vystupoval F. Hrach v rámci svých spolkových aktivit s odbornými přednáškami. Mnohé z nich byly ovšem zachycené pouze v rukopisech a o jejich konání informují pouze v krátkých zprávách brněnská periodika.

Přednášky byly zaměřeny na odborná stavebně inženýrská témata, jako například „*Unsere Wohnungen in praktischen und hygienischen Beziehung*“,³⁰¹ „*Die Feuersicherheit in unseren Häusern*“,³⁰² „*Einfluss der Wohnungsfeuchtigkeit, deren*

²⁹⁸ F. Hrach, (cit. v pozn. 295), s. 1.

²⁹⁹ Od roku 1922 došlo také ke změně názvu spolkového periodika na *H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikem in der tschechoslowakischen Republik. Neue Folge.*

³⁰⁰ MZA, B 26, kart. 2641, inv. č. 81129. Spolek byl založen 5. ledna 1926. Srov. slavnostní řeč F. Hracha při příležitosti první schůze. *H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikem in der tschechoslowakischen Republik. Neue Folge.* XVI. (V.) Brünn 1926, s. 16.

³⁰¹ Přednáška z roku 1896. Podobnému tématu se věnoval již v jedné ze svých vídeňských přednášek „*Der Bau des Wohnhauses vom gesundheitlichen Standpunkte*“ z roku 1891.

³⁰² Přednáška se konala 15. listopadu 1894 v Mährische Gewerbeverein a byla vydána tiskem.

hauptflächlichste Ursachen und Behebung“,³⁰³ z pozdějších příspěvků k problematice malých obytných objektů z technického hlediska v textu „*Raubemessung im Kleinwohnungsbau*“.³⁰⁴

Objevují se mezi nimi přednášky, určené pro zájmové skupiny širší veřejnosti, které se vztahují nejen k architektuře - „*Michelangelo Buonarotti*“ z roku 1895, ale i k dalším oborům výtvarného umění - „*Alte und neue Grabmäler*“ ze stejného roku nebo „*Madonnenbilder*“ z roku 1900.³⁰⁵

Ještě před svou studijní cestou do Itálie přednášel roku 1902 na téma „*Die Peterskirche in Rom*“.³⁰⁶ Po návratu pak na základě svých zážitků hovořil několikrát na téma – „*Italienischen Reiseskizzen*“ – přednášky, doplněné o fotografie, se konaly dne 21. března a 9. května 1908, a „*Reiseskizzen aus Sizilien*“ z 24. dubna 1909.³⁰⁷ Zabýval se převážně historií a památkami Benátek, Padovy, Boloně, Florencie a Říma, se zaměřením na památky architektonické.

Kromě organizační, přednáškové a publikační činnosti v rámci spolku Německých inženýrů na Moravě je jméno Ferdinanda Hracha spojeno také se založením obrazové a fotografické sbírky již v počátcích existence spolku, která byla prezentována na tzv. vlastenecké výstavě (*Heimatschutzausstellung*) v Brně roku 1928.

Základní informace o výstavě je možné získat ze dvou přednášek F. Hracha přednesených při VII. shromáždění inženýrů v Brně roku 1928, které byly následně publikovány.³⁰⁸ Princip „ochrany domoviny“ (*Heimatschutz*) se v textech F. Hracha

³⁰³ V rámci Sekce pro hygienu v *Mährische Gewerbeverein* přednesl F. Hrach přednášku v únoru 1901.

³⁰⁴ Publikováno v *H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikern in der tschechoslowakischen Republik. Neue Folge. XIV. (IV.)*. Brno 1925.

³⁰⁵ Viz pozn. 8.

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ Tyto přednášky byly publikovány ve spolkovém časopise. F. Hrach, *Italienische Reiseskizzen, Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren I*. Brünn 1908, s. 16-22, 67-69 a 75-77. Týž, *Reiseskizzen aus Sizilien, Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren II*. Brünn 1909, s. 86-89. Fotografie k ilustraci jsou uloženy v archivu MG, Uměleckoprůmyslové muzeum, Sběrka předloh, příruční č. 87/01, 88/01, 89/01, 92/1, 94/1.

³⁰⁸ Hlavním tématem tohoto shromáždění bylo téma „*Technik und Kultur*“. Příspěvek F. Hracha „*Bedeutung der Heimatschutz*“ je uložen v rodinném albu, viz AMB, U 5, krab. XXV, sign. 160. – Týž, *Ansprache bei der Eröffnung der Heimatschutzausstellung des „Hauptvereines deutscher Ingenieure in der Tschechl. Republik“ am 1. Juli 1928, Wissenschaft u. Wirtschaft V*. Brünn 1928, s. 30-36. Konkrétní údaje jsou také otištěny v Hrachově zprávě o konání výstavy - Týž, *Aufruf mit Programm der*

objevuje neustále. Úzce souvisí s jeho aktivitou v otázkách památkové péče, kdy je rozšířen ochranu přírodních památek a zachování krajinného obrazu. Dle jeho slov jsou to právě technické obory, které významným způsobem do krajiny zasahují a z toho důvodu se spolek německých inženýrů rozhodl uspořádat výstavu reflektující tuto problematiku.

O záměru rozšířit a zveřejnit sbírku se zmiňuje F. Hrach v listopadu roku 1927 ve své přednášce „*Heimatschutz und Heimatschädigung*“.³⁰⁹ Inspirací mu byla vlastenecká výstava Dr. Karla Giannoniho, vrchního rady rakouského Spolkového památkového úřadu (*Bundesdenkmalamt*), která se konala v lednu stejného roku v prostorech Uměleckoprůmyslového muzea.

Spolek německých inženýrů hodlal tuto sbírku zveřejnit u příležitosti jubilejní výstavy, tzv. Výstavy soudobé kultury, která v Brně probíhala v létě roku 1928, „...zur Zeit der Jubiläumsausstellung 1928.“³¹⁰ Ovšem v rámci výstavních prostor bylo nabídnuto spolku pouze 5 m² výstavní plochy, což bylo dle slov F. Hracha nedostačující a organizátoři se tedy rozhodli instalovat výstavu v prostorech dvou sálů Německé techniky.

Brněnská výstava se konala 1.7.1928 do konce září téhož roku.³¹¹ Z celkového počtu 5300 fotografií, rytin, skic a akvarelů, bylo možné vystavit pouze 3000 exponátů na 286 panelech.³¹² Členěny byly částečně podle tématu a částečně podle geografického hlediska. V slavnostním sále byly prezentovány obrazy krajin pod heslem „*Schönheiten der Heimat*“ a také příklady přirozeného a rušivého zásahu lidské ruky do charakteru krajiny jakými pohledy na obce a města, do ulic a náměstí. Dalším oddílem výstavy byly fotografie historických památek monumentálního i drobného charakteru, jakými jsou církevní stavby, veřejné budovy, šlechtická sídla, měšťanské domy i selská

Heimatschutzausstellung des HDI 1928, *H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikern in der tschechosowakischen Republik. Neue Folge. XVIII. (VIII.)*. Brünn 1929, s. 195-196.

³⁰⁹ Přednáška byla pravděpodobně pouze v rukopisu a nepodařilo se ji dohledat.

³¹⁰ F. Hrach, *Dreißig Jahre Verein deutscher Ingenieure in Brünn. Ein Rückblick, H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikern in der tschechosowakischen Republik. Neue Folge. XXVI. (XVI.)*. Brünn 1937, s. 101.

³¹¹ K přípravnému výboru výstavy patřili: vrchní stavební rada K. Domes, Ing. K. Dworzak, Prof. Dr. F. Hrach, Ing. Mikyska, Dozent Dr. O. Ondra, Prof. A. Strnischtie, Prof. Arch. L. Weisz a Prof. Dr. K. Zaar.

³¹² Exponáty do sbírky spolku a na výstavu byly získány dary, zapůjčením a také zakoupením Rytiny, kresby ani akvarely nebyly na výstavě prezentovány přímo, ale byly použity jejich fotografie.

stavení, mnohdy včetně vnitřního vybavení a zachycení jednotlivých detailů. Dále kašny, kříže, památníky a náhrobky. Nakonec také zachycení ruin, poškozených a odstraněných památek kulturní hodnoty. Menší zasedací sál byl věnován fotografiím inženýrských prací, řemeslných a průmyslových zařízení a zachycení zpusťosené krajiny. Exponáty doplnil F. Hrach stručnými komentáři a uměleckohistorickými údaji. Po prezentaci v Brně putovala výstava spolu s přednáškovými cykly do Opavy a do dalších moravských měst.³¹³

Spolek německých inženýrů ukončil svoji činnost s koncem druhé světové války, podobně jako i jiné německé spolky. F. Hrach, který byl od roku 1910 jeho čestným členem, se podílel na spolkových aktivitách až do konce 30. let 20. století.

³¹³ I po skončení výstavy se sbírka dále rozšiřovala. Roku 1932 věnovalo spolku Ministerstvo československých železnic propagační spis s bohatou obrazovou dokumentací a 13 velkými uměleckými tisků s motivy československé krajiny viz Jahresbericht des HDI für das Vereinsjahr 1932, *H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikern in der tschechosowakischen Republik. Neue Folge. XXII. (XII.)*. Brünn 1933, s. 39.

ZÁVĚR

Brněnská architektonická tvorba přelomu století vycházela a rozvíjela se převážně ze dvou center – z prostředí Německé vysoké školy technické a Německé státní průmyslové školy. Zatímco druhá jmenovaná vychovala pod vedením Germana Wanderleye a Aloise Prastorfera skupinu tzv. Wagnerových žáků, kteří výrazně rozvinuli názorový proud hnutí Secese a stali se iniciátory rané moderny, Německá technika představovala její ideový protipól, dosud v literatuře označovaný za „konzervativní“.³¹⁴

Ferdinand Hrach po příchodu do Brna nahradil na katedře pozemního stavitelství výraznou osobnost Augusta Prokopa (1838-1915),³¹⁵ který roku 1892 odešel na Vysokou školu technickou do Vídně. Při srovnání profesních a veřejných aktivit obou architektů je možné objevit některé shodné rysy jejich životní dráhy. Kromě pedagogické činnosti v Brně zastávali oba také funkci konzervátora památkové péče, působili v Umělecko-průmyslovém muzeu³¹⁶ a vyvíjeli přednáškovou a publikační aktivitu v oboru památkové péče, historie a dějin umění. Tak rozsáhlého díla jakým byla Prokopova čtyřdílná práce *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlichen Beziehung* z roku 1904 Ferdinand Hrach nedosáhl, přesto bylo jeho záměrem sepsat průvodce po uměleckých památkách Moravy, „*die verfassung eines künstlerischen Führers durch Brünn und in weitere Folge für Mähren*“.³¹⁷ Stejně tak i jejich architektonická tvorba vykazuje určité shodné ideové přístupy. Oba studovali na vídeňské Akademii výtvarných umění středověkou architekturu u Friedrich von Schmidta a osobní „oddanost historii“ se odrazila i v jejich představě o stylových architektonických formách - u A. Prokopa v intencích „přísného historismu“, v případě F. Hracha „historismu pozdního“.³¹⁸

Při hodnocení architektonických prací F. Hracha jsou „respekt k tradici“ a „obdiv k minulosti“ důležitými aspekty jeho tvorby. V urbanistických koncepcích se tato tendence projevila v prosazování tezí Camilla Sitteho, který apeloval na uchování

³¹⁴ J. Vybíral, (cit. v pozn. 4), s. 21.

³¹⁵ P. Zatloukal – *Příběhy z dlouhého století*, s. 354.

³¹⁶ August Prokop jako jeho ředitel od roku 1882, Ferdinand Hrach působil v jeho kuratoriu.

³¹⁷ F. Hrach, (cit. v pozn. 50) , s. 23. K realizaci ovšem nedošlo.

³¹⁸ V roce 1896 realizoval Ferdinand Hrach dostavbu tzv. Turnhalle, která byla postavena podle projektu Augusta Prokopa v letech 1867-1878.

předindustriální podoby měst. Ve výtvarném umění odkazoval na Johna Ruskina a Williama Morrisa a udržení tradice uměleckého řemesla.³¹⁹ V architektuře pak v souladu s teorií Karla Böttichera inklinoval k „odívání“ jádra stavby do účel charakterizujícího „pláště“ inspirovaného pozdně renesančními, barokními a klasicizujícími stylovými formami. Ovšem současně v souladu s Bötticherovou teorií považoval za zásadní aspekt architektonické tvorby provázanost půdorysného rozvrhu a vnitřního dispozičního řešení s exteriérem stavby.

Hrachovo chápání architektonických východisek ho nutně vedlo k polemice s vídeňským secesním uměleckým proudem. Při přednášce roku 1900 se k vídeňské architektuře vyjádřil slovy: „*Wenn ein solcher Herr gar noch in Wien domiciliert und der Quadratmeter Façade für fünfzehn oder zwanzig Kreuzer liefert, dann ist's ein „Wiener Architekt“, dann ist der Baumeister...*“. Hnutí Secese zcela odmítl a označil za prokletí originality v umění, příčiny pokažení dobrého vkusu a za příklad ohavnosti - „*Die crassesetn Beispiele von Scheußlichkeit zeitigt unsere jetzige Periode, die unter dem Schlagworte steht und seufzt: Secession.*“³²⁰ O osm let později svůj názor zmínil a při svém rektorském inauguračním projevu označil kritiku „odívání“ do známých stavebních stylů ze strany secesního hnutí za více méně oprávněnou – „*Man empfand auf einmal mit mehr oder minder begründeter Berechtigung die bisher bekannten Formenkleider an unseren baulichen Schöpfungen als Zwangsjacken.*“ Jako zásadní „provinění“ přívrženců moderních proudů ovšem stále viděl nerespektování tradice: „*...von Männern in den ersten Reihen bekundete Mißachtung des guten Alten, die manchmal so weit ging, daß das Studium des Alten als überflüssig, ja als hinderlich bezeichnet wurde.*“³²¹ Ve vlastní architektonické tvorbě se tedy F. Hrach k secesním formám nikdy nepřihlásil. V jeho stavbách jsou patrné pouze její lehké ohlasy v detailech interiérů (Zemský dům II), dekoru fasád a případně vnitřní výzdobě (kostel sv. Klementa Maria Hofbauera).

Ve svých přednáškách a teoretických pracích polemizoval F. Hrach také s názory Otto Wagnera. Ve svém textu „*Moderne Kunstbewegung und ihre Ziele*“ Wagnerovu tezi - „*Nepraktické nemůže být krásné*“³²² – doplňuje tvrzením, že pouze

³¹⁹ F. Hrach, Wahrheit in gewerblichen Erzeugnissen, *Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums in Brünn XIII*. Brünn 1895, s. 1-22.

³²⁰ Týž, (cit. v pozn. 50), s. 20-21.

³²¹ Týž, *Moderne Kunstbewegung und ihre Ziele*. Brünn 1908, s. 10.

³²² Otto Wagner, *Moderní architektura*. Praha 1910, s. 18.

účelné nemůže být dostatečným obohacením lidské duše. „*Soll ein Werk aus Menschenhand sich zum Kunstwerk erheben, so muß es nicht allein den Verstand befriedigen, welche sagt: Der Gegenstand ist praktisch, passende oder bequem, es muß auch auf das Gemüt einwirken, daß es spreche: Der Gegenstand ist schön.*“³²³ Pojem pravdy „*Wahrheit*“ v architektuře, kterou Wagner stavěl jako protipól k různým formám napodobování, chápal Hrach jako nedostatečnou. „*Es muß eben etwas mehr geleistet werden, als nur das Wahre, um zum Schönen zu werden.*“³²⁴ Přiznal ovšem, že nemůže být cílem moderní architektury opakovat stylové formy předchozích epoch – „*ein Unsinn sei, heute noch in einem Stile früherer Zeiten zu bauen, welcher der Ausdruck ganz anderer Kulturverhältnisse ist.*“ Naopak vývoj moderního umění bude podle F. Hracha směřovat ke vzniku nového stylu v podobě „vlasteneckého umění“ – „*Heimatkunst*“.

Přestože F. Hrach a O. Wagner představují dva odlišné názorové proudy, je možné v jejich návrzích a realizacích najít shodné rysy. V souladu s myšlenkami švýcarského teoretika umění Wenera Oechslina postupná tendence k osvobození „jádra“ stavby ze sevření „stylové“ slupky vedla v případě O. Wagnera k vývoji jeho architektonické tvorby směrem k modernímu výrazu. U F. Hracha je možné sledovat podobnou tendenci, i když ne kontinuálně napříč širokým spektrem architektonických témat jeho projektů a v několikaletém časovém odstupu od tvorby O. Wagnera a jeho stoupenců.

Druhým aspektem sledovaného přiblížení obou architektů je jejich tvorba pedagogická. Stejně jako s O. Wagnerem a vídeňskou Akademií výtvarného umění je i s osobností F. Hracha prostřednictvím Německé vysoké školy technické v Brně spojena generace moderních architektů. K jeho studentům nepatřili pouze osobnosti tzv. „druhého proudu“ – V. Baier, H. Fanta, E. Leo a E. Traquillini, ale i tzv. brněnští židovští architekti – J. Blum, Z. Egri, O. Eisler, E. Horvát, Z. Kerekes, A. Neumann, E. Steiner a J. Schallinger.

Osobnost a tvorba architekta F. Hracha tak může být vnímána jako jeden z příkladů oněch „*mnohvrstevných a hlubokých vazeb k architektuře 20. století*“, které zmiňuje ve své práci věnované *pozdnímu historismu* P. Zatloukal.³²⁵

³²³ F. Hrach, (cit. v pozn. 321), s. 15.

³²⁴ Tamtéž, s. 8.

³²⁵ Viz pozn. 1.

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

Archivní fondy:

- MZA, B 34, Německá technika Brno.
G 212, Osobní a penzijní spisy.
G 578, Písemná pozůstalost – Fischel Alfred, JUDr. (1907-1918).
D 24, Sběrka map a plánů.
B 26, Policejní ředitelství Brno.
A 9, Zemský výbor.
- AMB, A 1/3, Sběrka rukopisů a úředních knih. Sčítání lidu roku 1910.
A 1/53, Německý národnostní katastr.
A 1/33, Spisovna města Brna.
B 1/39, Kartotéka domovského práva.
B 1/11, Referát stavovský, matriční a vojenský (XIV.), oddělení pro odsun Němců.
U 5, Sběrka fotografií.
U 9, Sběrka map a plánů.
U 17, Nová sběrka plánů.
- Archiv MG, Uměleckoprůmyslové muzeum, Sběrka předloh.
NACR, PÚ/R, Památkový úřad Vídeň.
Archiv NPÚ v Brně, Stará spisovna.
Nová spisovna.
Sběrka map a plánů.
- KN – archiv Pozemkové knihy.
BVK, Technická dokumentace.

Tištěné prameny:

- Adress-Buch von Brünn und der Vororte.* Brünn 1898-1903.
Adreßbuch von Groß – Brünn. Brünn 1923.
Der Architekt V. Wien 1899.
Deutsche technische Hochschule zu Brünn. Personal und Vorlesungsverzeichnis für das Studienjahr 1944/45. Brünn 1944.

Die Gemeindeverwaltung der Landeshauptstadt Brünn für das Jahr 1897-1910. Brünn 1898-1911.

III. Jahresbericht der Höheren Handelsschule in Brünn für das Jahr 1897/1898. Brünn 1898.

Mährisch-Schlesischer Correspondent. Illustriertes Morgenblatt. Brünn 1898, 1901.

Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren. Brünn 1908 -1922.

H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikern in der tschechosowakischen Republik. Neue Folge. Brünn 1922-1929, 1933, 1937.

Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Neue Folge. Wien 1891. - *Dritte Folge.* Wien 1904-1905, 1907-1908 1910-1911.

Hrach, F. - Wahrheit in gewerblichen Erzeugnissen, *Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums in Brünn XIII.* Brünn 1895, s. 1-22.

Hrach, F. - Die Gebäude der k. k. technische Hochschule in Brünn nach der Erweiterung, in: *Festschrift der k. k. technische Hochschule in Brünn zur Feier ihres fünfzigjährigen Bestehens und der Vollendung des Erweiterungsbaues im October 1899.* Brünn 1899, s. 3-13.

Hrach, F. - *Die Brünner Stadtregulierung und manches Andere.* Brünn 1900.

Hrach, F. - *Die Vergänglichkeit unserer Bauwerke.* Brünn 1901.

Hrach, F. - *Das deutsche landwirtschaftliche Genossenschaftshaus in Brünn.* Brünn 1902.

Hrach, F. - *Heimatkunst und moderne Stadtebau.* Brünn 1908.

Hrach, F. - *Moderne Kunstbewegung und ihre Ziele.* Brünn 1908.

Hrach, F. - An unsere Vereinsmitglieder und Freunde, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren I.* Brno 1908, s. 1-2 a 47-49.

Hrach, F. - Italienische Reiseskizzen, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren I.* Brünn 1908, s. 16-22 a 67-69 a 75-77.

Hrach, F. - Reiseskizzen aus Sizilien, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren II.* Brünn 1909, s. 86-89.

Hrach, F. - Die Stadt ein Museum – weniger Stadtmuseen!, *Wiener Bauhütte*, Sonder-Abdruck. Wien 1910.

Hrach, F. - Akustik der Hörsäle, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren III.* Brünn 1911, s. 1-4.

Hrach, F. - *Denkmalpflege und Heimatschutz*. Wien 1912.

Hrach, F. - Die Gebäude der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn, in : *Festschrift der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn zur Feier ihres fünfundsiebzigjährigen Bestandes im Mai 1924*. Brünn 1924, s. 93 - 122.

Hrach, F. - Ansprache bei der Eröffnung der Heimatschutzausstellung des „Hauptvereines deutscher Ingenieure in der Tschsl. Republik“ am 1. Juli 1928, *Wissenschaft u. Wirtschaft V*. Brünn 1928, s. 30-36.

Hrach, F. - Aufruf mit Programm der Heimatschutzausstellung des HDI 1928, *H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikem in der tschechosowakischen Republik. Neue Folge. XVIII. (VIII.)*. Brünn 1929, s. 195-196.

Hrach, F. - Dreißig Jahre Verein deutscher Ingenieure in Brünn. Ein Rückblick, *H.D.I. Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Technikem in der tschechosowakischen Republik. Neue Folge. XXVI. (XVI.)*. Brünn 1937, s. 101.

Stavebněhistorické průzkumy:

Černoušková, D. - *MPR. Blok 19. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 1995.

Černoušková, D. – Hodeček, D. - *Park na Kolišti. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 2003.

Černoušková, D. – *MPR Blok 66. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 2004.

Hanák, L. – *MPR Blok 5. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 1981.

Líbal, D. - *MPR - Blok 19. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 1973.

Němec, J. - *MPR - Blok 85. Stavebněhistorický průzkum*. Brno 1988.

Literatura:

Bötticher, K. – *Die Tektonik der Hellenen*. Potsdam 1844.

Bretholz, B. - *Moravský zemský archiv. Jeho dějiny a jeho sbírky*. Brno 1908.

Bretholz, B. – *Deutsche Technische Hochschule Brünn*. Brünn 1928.

Brückler, T. – Niemeth, U. - *Personenlexikon zur Österreichischen Denkmalpflege (1850-1990)*. Wien 2001.

Czajkowski, L. a P. - Zástavba ulice Hlinky po roce 1850 a majetková struktura jednotlivých objektů se zvláštním přihlédnutím k roku 1910. Příspěvek k poznání

předměstské architektury města Brna, *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna LXX*. Brno 2006, s. 445-472.

Die k. k. Technische Hochschule in Wien 1815-1915. Wien 1915.

Dvořák, M. – *Katechismus památkové péče*. Praha 2004.

Entwicklungsgeschichte des Deutschen Technikern = Unterstützungvereines an der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn. 1868-1934. Brünn 1935.

Filip, A. - *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Brno 2004.

Filip, A. - Kubičková, J. - Dva filiální kostely komárovské farnosti. Konfesně národnostní příběh z brněnského fin de siècle, *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna XVIII*. Brno 2005, s. 277-306.

Fládrová, M. – *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno 1997.

Fuchs, B. - Stavební vývoj Brna a jeho plánování, in: *Budujeme Brno, město mezinárodních veletrhů*. Brno 1958, s. 18 – 26.

Graf, O. A.- *Otto Wagner*. Wien 1985.

Grosser, A. J. – *Das tausendjährige Brünn*. Brünn 1933.

Hálová – Jahodová, C. – *Brno. Stavební a umělecký vývoj města*. Brno 1947.

Hálová – Jahodová, C. - *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*. Brno 1975.

Haußner, A. - Geschichte der deutschen Technischen Hochschule in Brünn 1849-1924, in : *Festschrift der Deutschen Technischen Hochschule in Brünn zur Feier ihres fünfundsiebzigjährigen Bestandes im Mai 1924*. Brünn 1924, s. 18-92.

Die k.k. technische Hochschule in Brünn. Geschichtlich-Statistische Skizze herausgegeben aus Anlass 25jährigen Bestandes der Lehr-Anstalt. Brünn 1875.

Hlobil, I. - Alois Riegl a teorie památkové péče, in: *Alois Riegl. Moderní památková péče*. Praha 2003, s. 101 – 138.

Janás, R. – Architektura historismu v Brně, *Art&Antiques*, 02/2006. Praha 2006, s. 44 - 55.

Koryčánek, R. - *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*. Brno 2003.

Kristan, M. – *Carl König 1841-1915. Ein neubarocker Großstadtarchitekt in Wien*. Wien 1999.

Kroupa, J. - *Školy dějin umění. Metodologie dějin umění I*. Brno 1996.

Kuča, K. - *Brno. Vývoj města, předměstí, a připojených vesnic*. Praha-Brno 2000.

- Leo, E. - Zum 70. Geburtstag des Architekten, o. ö. Prof. Dr. techn. Ferdinand Hrach, *Mitteilungen des Hauptvereines deutscher Ingenieure in der Tschechoslovakischen Republik XXI (XI)*. Brünn 1932, s. 1-2.
- Magniová, M. - *Germano Wanderley. Architekt poslední čtvrtiny 19. století*. (Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.). Brno 1997.
- Naschke, A. - *Bericht über die aus Anlass des fünfzigjährige Bestandes der k.k. technische Hochschule in Brünn*. Brünn 1900.
- Nejedlý, V. - Dějiny památkové péče na Moravě II, *Umění XXXVI*. Praha 1988, s. 543-557.
- Nejedlý, V. - Počátky státem organizované ochrany památek v rakouské monarchii a dnešek, *ZPP 53*. Brno 1993, s. 151-157.
- Nejedlý, V. - K dějinám památkové péče na Moravě od počátku 20. století do zániku rakousko-uherské monarchie, *ZPP 54*. Brno 1994, s. 351-365.
- Nejedlý, V. - Obrisy přístupů k památkové péči na Moravě do poloviny 20. století, in: *Památková péče na Moravě*. Brno 2002, s. 9-110.
- Oechslin, W. - *Stilhülse und Kern. Otto Wagner, Adolf Loos und der evolutionäre Weg zur modernen Architektur*. Zürich 1994.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. I. Band. Wien 1954.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. II. Band. Wien 1959.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. VI. Band. Wien 1975.
- Pelčák, P. (ed.) - *Brněnští židovští architekti*. Brno 2000.
- Peňáz, J. - *Zpráva o výsledku veřejné soutěže na regulační plán města Brna*. Brno 1929.
- Riegl, A. - *Moderní památková péče*. Praha 2003.
- Samek, B. - *Umělecké památky Moravy a Slezska I (A/I)*. Praha 1994.
- Sarnitz, A. - *Otto Wagner 1841-1918. Průkopník moderní architektury*. Praha 2006.
- Sedlák, J. - Brněnská asanace 1896 – 1916, *Historická Olomouc a její současné problémy VI*. Olomouc 1987, s. 191-204.
- Sedlák, J. - *Brno v době secese. Brünn in der Epoche der Sezession*. Brno 1995.
- Sedlák, J. - *Brno secesní. Deset kapitol o architektuře a umění kolem roku 1900*. Brno 2004.
- Severinová, J. – Severin, K. - Královská kaple v Brně, *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna. XIX*. Brno 2006, s. 295-296.

Sídlo Jihomoravského kraje: Nový zemský dům. Brno 2006. (Spolupráce na textu Robert Janás)

Sitte, C. - *Stavba měst podle uměleckých zásad*. Praha 1995.

Stary, M. - Ein Wort für die Erhaltung der Rathausturmansicht vom Krautmarkte in Brünn, *Mitteilungen des deutschen Ingenieurvereines in Mähren III*. Brünn 1910, s. 8-13.

Štarha, I. - *Moravský zemský archiv v Brně 1839-1989*. Brno 2003.

Tenora, J. - Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně, *Hlídka 49*, 1932, s. 38-156.

Uhlíř, J. - Firma Thonet a pokrok. Manufaktura nebo průmysl ?, *Princip Thonet. Od ohýbaného dřeva k trubce*. (Katalog výstavy.) Praha 1991.

Ulbrichová, P. - Vývoj právní ochrany kulturních památek, in: *Památková péče na Moravě*. Brno 2002, s. 183-196.

Vybíral, J. - Z „druhého“ proudu brněnské kultury – Heinrich Fanta a další, *Bulletin Moravské galerie v Brně 49*. Brno 1993, s. 100-103.

Vybíral, J. - *Jiný dům: studie o rakouské a německé architektuře na Moravě a ve Slezsku v letech 1890 – 1939*. (Dizertace. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity). Brno 1998.

Vybíral, J. - *Mladí mistři. Architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2002.

Wagner, O. – *Moderní architektura*. Praha 1910.

Wagner-Rieger, R. – *Wiens Architektur des 19. Jahrhundert*. Wien 1970.

Zaar, E. - Das gräflich Dietrichsteinsche „Schooßhaus“ in Brünn, *Mittheilungen der K. k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. DF. III*. Wien 1905, s. 338-348.

Zatloukal, P. - *Historismus. Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 1986.

Zatloukal, P. - Z pozdní doby brněnského historismu. Architekti G. Wanderley, A. Prastorfer a W. Dwořak, *VVM 47*, č. 1. Brno 1995, s. 14-26.

Zatloukal, P. - Architektura 19. století na Moravě. Lexikon vídeňských umělců. Camillo Sitte, *Prostor Zlín IV*, č. 6. Zlín 1996, s. 19-21.

Zatloukal, P. - *Brněnská okružní třída*. Brno 1997.

Zatloukal, P. - *Příběhy z dlouhého století. Architektura z let 1750-1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 2002.

Zatloukal, P. - *Brněnská architektura 1815-1915. Průvodce*. Brno 2006.

Zeman, F. - František Alois Dvořák (1852-1925), brněnský stavitel. (Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.). Brno 2004.

Zemský dům II. Brno, Žerotínovo náměstí 3/5. Modernizace 1992-1995. Brno 1995.

Seznam obrazových příloh:

1. Architekt Ferdinand Hrach. Kolem roku 1900. (AMB).
2. F. Hrach s rodinou a přáteli. Kolem roku 1900. (AMB).
3. F. Hrach, Nájemní dům A. Fischela, Jaselská 15. 1896-97.
- 4.-5. Nájemní dům A. Fischela. Plánová dokumentace – sklep a půda. (BVK).
- 6.-8. Nájemní dům A. Fischela. Hlavní průčelí a detaily fasády.
- 9.-11. F. Hrach, Vyšší obchodní škola, Husova 10. 1896 – 1897.
12. Vyšší obchodní škola. Fotografie z roku 1898.
13. Vyšší obchodní škola. Půdorys přízemí a 1. patra.
14. G. Wanderley. Návrh Vyšší obchodní školy, Husova 10. (*Der Architekt V. Wien 1899.*)
15. I. Latzel, Hlavní budova Německé vysoké školy technické, Komenského nám. 2. 1859 – 1860.
- 16.-17. F. Hrach, Přístavba hlavní budovy Německé vysoké školy technické, Komenského nám. 2. 1898-1899. Plánová dokumentace – hlavní a dvorní fasáda. (MZA).
- 18.-19. Přístavba hlavní budovy Německé vysoké školy technické. Plánová dokumentace – půdorys 1. patra, 3. patra a observatoře. (MZA).
- 20.-21. Přístavba hlavní budovy Německé vysoké školy technické. Současný pohled na hlavní schodiště, plánová dokumentace – řez. (MZA).
- 22.-24. Přístavba hlavní budovy Německé vysoké školy technické. Pohled na průčelí a detaily fasády.
25. Přístavba hlavní budovy Německé vysoké školy technické a novostavba Chemického institutu. Situace a půdorysy 1. patra.
26. F. Hrach, Novostavba Chemického institutu, Joštova 13. 1897 – 1898.
- 27.-28. Novostavba Chemického institutu. Plánová dokumentace – pohledy a řezy. (MZA).
- 29.-31. Novostavba Chemického institutu. Detaily fasády a interiér.
- 32.-33. Novostavba Chemického institutu. Plánová dokumentace – půdorys přízemí a 1. patra. (MZA).
- 34.-35. F. Hrach, Novostavba Německé vysoké školy technické. Joštova 10. 1907-1910. Pohled na východní a západní průčelí.

- 36.-37. Novostavba Německé vysoké školy technické. Plánová dokumentace – situace a hlavní průčelí. (MZA).
38. Novostavba Německé vysoké školy technické. Půdorysy všech pater.
39. Novostavba Německé vysoké školy technické. Pohled do interiéru velkého přednáškového sálu.
- 40.-41. Novostavba Německé vysoké školy technické. Plánová dokumentace – řezy. (MZA).
42. Novostavba Německé vysoké školy technické. Pohled do interiéru slavnostního sálu.
- 43.-45. Novostavba Německé vysoké školy technické. Pohled na východní a hlavní průčelí, detaily západní fasády.
- 46.-48. Novostavba Německé vysoké školy technické. Detaily fasády.
49. Inaugurační řetěz rektora Německé vysoké školy technické v Brně. Podle návrhu F. Hracha.
- 50.-51. J. Matzenauer, Rektorát Masarykovy univerzity, návrh průčelí. 1921. (MMB).
52. M. Laml, Rektorát Masarykovy univerzity, axonometrie. 1921. (MMB).
- 53.-56. F. Hrach, Nadační dům Valentina Falkensteinera, Kapucínské nám. 2-4. 1901-1902. Pohledy na průčelí, plánová dokumentace průčelí.(AMB).
57. F. Pawlu, Nájemní dům, Jiráskova 43. 1897-1898.
- 58.-61. F. Hrach, Zemský dům II., Žerotínovo náměstí3-5/Veveří 2-6.1904-1909. Pohled kolem roku 1908, plánová dokumentace – řez, půdorys přízemí a 1. patra. (NPÚ).
- 62—65. Zemský dům II. Pohled na hlavní průčelí a jeho detaily a fasádu dvora.
- 66.-70. Zemský dům II. Pohledy a detaily interiéru.
71. G. Semper-K. Hasenauer, Uměleckohistorické muzeum, Vídeň. 1872-81.
72. O. Wagner, návrh nového traktu Hofburgu, Vídeň. 1898. (Historisches Museum der Stadt Wien, dále HM Wien).
73. O. Wagner, projekt Městského muzea císaře Františka Josefa 1903-1907. (HM Wien).
74. O. Wagner, interiér nerealizovaného návrhu Městského muzea císaře Františka Josefa. 1912. (HM Wien).
75. K. Náhůnek, Zemský dům III. 1924. (MMB).

- 76.-78. F. Hrach, Studentský domov, Tvrdého 5. 1900-1901. Pohled na hlavní průčelí a do interiéru.
79. F. Hrach, Vila A. Engelmannova, Tvrdého 10. 1900.
80. F. Hrach, Vila O. Gittla, Všetičkova 5. Mezi léty 1900-1903.
81. F. Hrach, Vila J. Kosche, Všetičkova 7. Mezi léty 1900-1903.
- 82.-85. F. Hrach, vlastní dům, Hlinky 106. 1900-1901. Pohled na hlavní průčelí a zadní fasádu, situace a půdorys 1. patra.
- 86.-88. Vlastní dům, detaily fasády.
- 89.-94. Vlastní dům. Pohledy do interiéru, fotografie paní Sofie Hrachové. (AMB).
- 95.-97. F. Hrach, dům Německé hospodářské společnosti, Masná 5. 1901-1902. Pohled na dvorní průčelí, plánová dokumentace – pohled na hlavní průčelí, půdorys přízemí a 1. patra.
- 98.-100. F. Hrach, kostel sv. Klementa Maria Hofbauera, Horní Heršpice. 1911-1912. Pohled na průčelí kostela, kresba F. Hracha s urbanistickou úpravou okolí kostela. (Římsko-katolický farní úřad, Brno-Komárov).
- 101.-102. Kostel sv. Klementa Maria Hofbauera. Pohled na hlavní průčelí a do interiéru kostela.
103. F. Holik, kostel Neposkvrněného Početí P. Marie, ulice Křenová. 1906-1913.
- 104.-105. Pohled na klášterní kostel sv. Trojice ve Fulneku a sv. Leonarda v Mušově.
106. O. Wagner, návrh Mírového kostela, náměstí Schmelz ve Vídni. 1917.
107. O. Wagner, návrh hřbitovního kostela, Währing, Vídeň. 1898.
- 108.-109. F. Hrach, projekt tří budov Německé vysoké školy technické na tzv. Schwabových pozemcích. 1916-1918. Půdorys přízemí a zvýšeného přízemí.
- 110.-112. Projekt tří budov Německé vysoké školy technické na tzv. Schwabových pozemcích. Pohled na hlavní průčelí.
113. O. Wagner, projekt Univerzitní knihovny. Vídeň. 1910. (HM Wien).
114. F. Hrach, provizorní budova Chemické laboratoře. 1923-1924. Půdorys.
- 115.-119. F. Hrach, Úřednický obytný dům bratří Thonetů. Kounicova ulice 59. 1919-1920. Plánová dokumentace – situace, pohled na hlavní průčelí, řez, půdorys přízemí a 1. patra. (AMB).

- 120.-123. Úřednický obytný dům bratří Thonetů. Pohled na hlavní průčelí a dvorní fasádu, detaily interiéru.
124. J. Kumpošt, Všeobecný penzijní ústav. 1922.